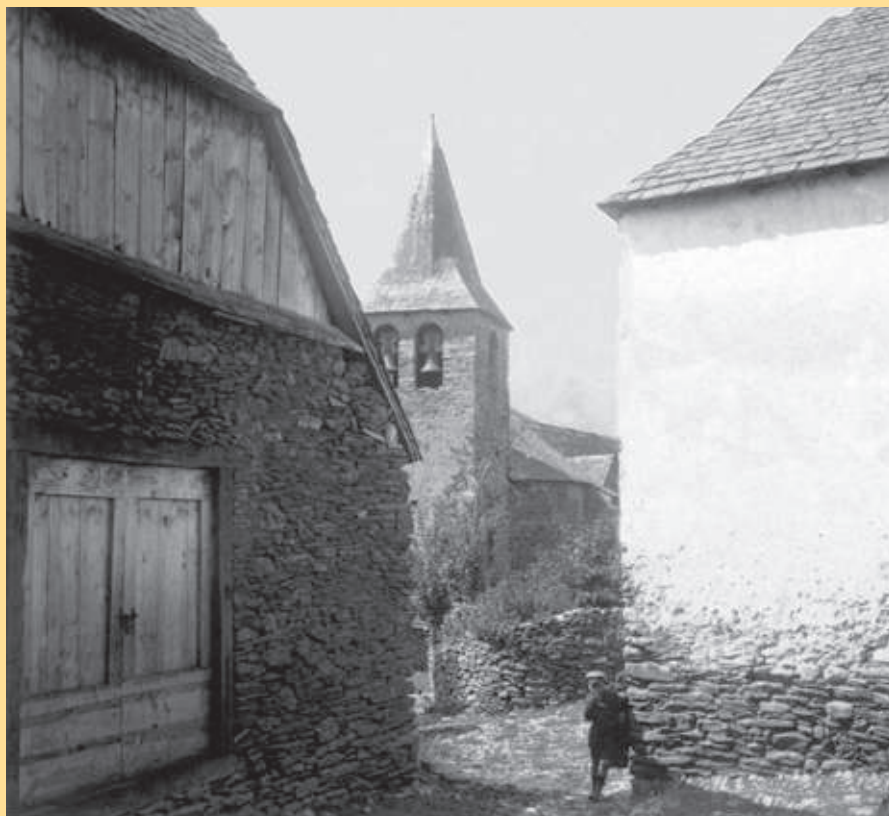

Era Isla des Diamants

Mossen Jusèp Condò Sambeat

Era Isla des Diamants

Mossen Jusèp Condò Sambeat

Era Isla des Diamants

Mossen Jusèp Condò Sambeat

Fòto portada: Montcorbau començaments sègle XX

Edite: Conselh Generau d'Aran

I.S.B.N.: 84-89940-86-X

Depaus legau: HU-340/2006

Estampat en: Gráficas Alós. Huesca.

C/ Agricultura, naves 1 y 2 - 22006 Huesca

Ei defenuda era reproduccion totau o en part d'aguesta òbra per quaussevolh procediment sens prealabla autorizacion dera casa editora.

ENSENHADOR

Presentacion	7
Jusep Condò e er aranés, per Aitor Carrera	9
<i>Era Isla des Diamants.</i> Version originau	27
<i>Era Isla des Diamants.</i> Version normalizada en grafia aranesa pera Oficina de Foment e Ensenhament der Aranés deth Conselh Generau d'Aran	73
Apropament as condicionants istorics d' <i>Era Isla des Diamants</i> de Mossen Jusèp Condò Sambeat, per Mossen Ermengol Donisa	119

PRESENTACION

Publicar a Mossen Condò ei tostemp un plaser e mès en aguest cas en que se tracte dera sua òbra mès emblematica ena quau presente ua bona exposicion dera sua epòca e hè profesias sus eth futur dera Val d'Aran. Ei ua òbra damb contengut patriotic e damb sentiment de país.

En tornar a méter en carrèr aguesta òbra de «Era Isla des Diamants» ac hèm damb finalitats diuèrses; prumèrament mos mò era idia de divulgar eth trebalh literari, era creacion de referéncia dera nòsta Val d'Aran; per un aute costat, volem aufrir Mossen Condò en ua grafia ena que non a estat jamès presentat e qu'ei era grafia ena quau ja s'an acostumat e format, dempús de mès de vint ans d'ensenhament der aranés, lèu lèu toti es que liegen aranés. Totun, mos a semblat que ère bon d'aufrir ath cant dera version en grafia normalizada, era version originau, ei a díder, era òbra tament coma siguec escrita. Non ère ua forma miellhor ne pitjor, senzilhament ère era grafia que s'emplegaue en epòca de Condò. Ei bon de facilitar es grafies originaus, entà qu'es estudiosi e es tecnicos posquen auer-ne coneishement, e posquen estudiar-i. Es mainatges e era poblacion en generau emplegaràn entara lectura era grafia correnta, era qu'an après, era corrècta. Tanben mos semblaue qu'acompanhar era publicacion damb ua avaloracion sus era figura de Condò e er aranés deth professor Aitor Carrera li darie mès preséncia e valor ath trebalh. E, finalament entà concludir era publicacion s'i apòrten uns apunts de Mossen Ermengol Donisa, revirats peth Sr. Frederic Vergès, que, damb forma de reflexion, sus aspèctes istorics dera «Isla des Diamants» e era epòca de Mossen Condò ajude a conéisher mès de pròp tota era epoca de creacion dera òbra.

Ei atau que creigui que mos trobam deuant d'ua des òbres importantes dera literatura aranesa damb valoracions erudites, que interessaràn sense dubte as expèrts e ath public en generau.

Carlos Barrera
Sindic d'Aran

JUSÈP CONDÒ E ER ARANÈS

Aitor Carrera

1. Presentacion

Er autor literari mès conegut dera Val d'Aran qu'ei Jusèp Condò. E eth sòn obratge mès conegut, se non tiem en compde es composicions poetiques, qu'ei *Era Isla des Diamants*. Çò que volem hèr ací qu'ei d'examinar era produccion literària de Jusèp Condò, e concrètaments aqueth roman (o novèla, o conde long), d'un punt d'enguarda lingüistic. Lèu toti coneishen a Condò e es sòns obratges literaris. Mès enquia ara, se deisham de costat eth gran trabalh de Coromines (1990), que se n'aucepe o i hè arrepòrt de temps en temps, non s'ei cap estudiat era lengua deth poèta de Montcorbau.

Çò que volem hèr, donques, damb *Era Isla* ena man mès sense desbrembar d'auti trabalhs, coma exercici de contextualizacion, qu'ei de veir es principaus caracteristiques der occitan emplegat per Mossen Condò, çò que tanben includís de hèr atencion ath sistèma grafic qu'apareguc ena majoritat des sues produccions, e de contrastar bères ues des sues causides damb çò que se pòt trobar enes sòns trabalhs vocacionauments lingüistics (ja que Condò tanben s'interessèc en estudi lingüistic der aranés...)¹. Quines convencions grafiques ten Condò? Qué ei aquerò mès arremarcable dera sua manèra d'emplegar era lengua? I a trèts lingüistics que singularizen ath poèta de Montcorbau? E quina atencion dedique Condò as hèts lingüistics? Qu'ei a tot aquerò que volem dar arrespona. S'ac hèm, dilhèu vam a poder degustar mi-lhor *Era Isla des Diamants*. Aumens qu'ei aqueth er objectiu.

1 Condò publicuèc un vocabulari aranés damb equivaléncias catalanes en BDC (Condò 1914), mès tanben ei er autor de dus documents lingüistics importants, que son conegudi gràcies as referéncias que'n da Coromines (1990: 10). D'un costat: «QRGA [...] l'inèdit *Quate regles de Gramàtica Aranesa*, útil esbòs de gramàtica, de Mn. Condò, quasi només morfologia». Der aute: «QMC (= qüestionaris de Mn. Condò) que envià a la Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans, responent als qüestionaris (omplerts copiosament i amb gran estudi i intel.ligència) del projectat *Diccionari Català de Dialectes*, que preparava la SF [Secció Filològica de l'Institut d'Estudis Catalans]». Ath delà, que siguec informador des atles lingüistics de Griera, er ALC e er ALVA.

2. Era grafia: Felibritge, *Escolo deras Pirenéos* e causas de Condò

Oficiauments, eth Felibritge siguec fondat en castèth de Fontsegunha, en departament de Vauclusa, en Provença, er an 1854. Teoricaments, aqui que se i amassèren sèt poètes e activistes provençaus: Mistral, Romanilha, Aubanèl, Matieu, Tavan, Giera e Brunet.² Aqueth grop mèslèu redusit venguec dempús ua gròssa associacion damb branques per tot eth territòri occitan, interessada a dignificar literàriaments era lengua occitana, tanben en Gasconha.

Eth Felibritge que va acompanhat dera grafia *felibrenca*, ua creacion de Josèp Romanilha, un d'aqueri sèt fondadors que viem de veir, e tanben ua des tres pèces mès importants d'aqueth grop d'escrivans que dempús va a vier un moviment, amassa damb Mistral e Aubanèl. Dempús de sègles de somission ath francés enes practiques escrites, era lengua occitana non disposau de cap de sistèma grafic emplegat en tot eth territòri. Que n'i auie qu'auien sajat de recuperar era vielha grafia occitana (coma un mètge de Dinha, Simon Jude Honnorat) e d'auti qu'utilizauen sistèmas anarquics que èren ua arrepresentacion fidèu dera oralitat (coma un amic de Romanilha, Reybaud). Romanilha que sagèc de trobar er equilibri entre aqueres dues posicions.

Era tòca qu'ère d'acabar damb era anarquia grafica. E era tòca que siguec artenhuda. Mès eth sistèma de Romanilha non ère cap perfècte. D'un costat, ère ua grafia inspirada en convencions grafiques franceses (era mès visibla, *ou* entà arrepresentar [u], e pas *o* coma ena grafia classica occitana). Der aute, qu'ère ua grafia fonetica que permetie qu'un mot siguec arrepresentat talaments coma ère prononciat, çò que volie díder que podie èster escrit d'un pialèr de manèras diferentes, e que podie cambiar eth sòn aspècte grafic en pòqui quilomètres. Madeish Frederic Mistral, qu'empleguec aqueth sistèma enes sòns obratges, aguec reticéncias de cap ara grafia de Romanilha. Er an 1853 eth poèta de Malhana en didie: «il n'y aura bientôt plus moyen de s'entendre? *Lou cor* deviendra *lou couer* à Salon, *lou couar* à Apt, *lou cur* à Beaucaire, *lou cour* à Avignon»³.

En passar d'un pòble ar aute, donques, un madeish mot se podie escriuer de manèras diferentes. E, en èster ua grafia fonetica, se podien confóner mots diferenti qu'èren prononciadi dera madeisha manèra. En parlar provençau de Mistral e Romanilha, que pèrd bères consonants finaus, per exemple, podien auer era madeisha arrepresentacion pas sonque eth sin-

2 Ua critica dera teoria deth Felibritge en Lafont (1980: 23-24; 1974: 193).

3 Vid., per exemple, Gourdon (1999: 37), a on s'arrepodussissen es mots de Mistral. Que hèm arremission entad aqueth trabalh, entre d'auti, se se vò mès informacion sus er ahèr dera grafia e concrètaments des opinions que n'aguec Mistral. Qu'ei impossible d'arreportar toti es trabalhs que s'acupen deth Felibritge e der ahèr dera grafia. Se se vò ua vision generau deth Felibritge e dera sua produccion literària, podetz veir Lafont e Anatole (1970: 635-715). En aqueth trabalh se pòt trobar tanben un bèth arramat de bibliografia damb mès informacion.

gular e eth plurau des substantius, mès tanben er infinitiu, eth participi e era segona persona deth plurau deth present d'indicatiu d'un madeish vèrb (*amar*, *amat* e *amatz*, prononciadi [a'ma]). Mistral, un còp mès, qu'ac vedie. Eth sistèma non permetie tostemp era distintivitat:

Je vous le demande, quelle est la langue qui n'a ne singulier ni pluriel et qui peut établir pareils équivoques: *ama*: ...aimer; *ama*:... aimé; *ama*: vous aimez. C'est se moquer de toutes les règles, c'est vouloir transformer notre belle langue en un affreux patois, incompréhensible pour tout autre que pour l'auteur⁴.

En sègle XX que se recuperèc era grafia classica dera lengua occitana, gràcies ath trabalh d'Antonin Perbòsc e de Prospèr Estieu, e dempús de Loís Alibèrt (qu'er an 1935 publicquèc era *Gramatica Occitana*). Dempús de sègles de somission as practiques escrites franceses, donques, se recuperèc çò de mès important dera grafia occitana dera epòca medievau e se hè abstraccion des arrepresentacions tengudes ena lengua dominanta der exagòn. Era naua grafia, qu'ath madeish temps ei vielha, ei autonòma en arrepòrt ath francés, tanben mès foncionau, recuperèc era tradicion e —qu'ei important— ei mès fonologica que non pas fonetica. Que pren era grafia coma basa comuna des possibles realizacions oraus, çò que vò díder qu'ua madeisha arrepresentacion grafica en pòt auer diuèrses. Donc, qu'evite era multiplicacion de formes e era atomizacion formau dera lengua.

Era grafia *classica* (o *normalizada*, o *normativa*, o *modèrna*, o *alibertina*, o dirèctaments *occitana*) ei era qu'emplegam ué, era grafia tradicionau, era que domine en tot eth territòri occitan, e era que descriuen es *Normes Ortografiques der Aranés*⁵. Mès cau tier en compde que, a maugrat que ué ja sigue un hèt istoric, era grafia felibrenca a estat un element important dera istòria recenta dera lengua occitana, pr'amor qu'autors literaris plan conegudi escriueren es sòns obratges damb aqueth sistèma. Evidentaments, Mistral e d'auti felibres. Mès tanben, ena Val d'Aran, Jusèp Condò.

Era mès gròssa partida des produccions literàries de Condò se son publicades en grafia felibrenca, e concrètaments ena adaptacion que'n hec Bernard Sarrieu, un escrivan luishonés d'origina montalbanesa que Joan Coromines (1976: 26) en diguec qu'èr «un dels filòlegs que més fundament han explorat les riqueses del gascó». Condò que tenguec aqueth sistèma pr'amor qu'es sues composicions aparegueren sustot enes revistes creades per Sarrieu (*Era Bouts dera Moutanho* e *Armanac dera Moutanho*)⁶ o sigueren editades pera associacion felibrenca qu'eth poèta luishonés d'origina montalbanesa fondèc en començar eth sègle XX, *Era Escolo dera Pirenéas*, qu'eth poèta de Montcorbau en hec partida.

4 Eth fragment que se pòt localizar en Gourdon (1999: 32). Qu'ei en partida en d'auti trabalhs mès conegudi, coma Barthe (1970: 10-11) o madeish Nouvel (1975: XI).

5 Comission (1999). E era prumèra version, Comission (1982).

6 En grafia modèrna aquerò que serie *Era Votz dera Montanha* e *Armanac dera Montanha*. A compdar d'ara, BM e AM.

Eth sistèma grafic de Condò, en un prumèr moment, non siguec cap aqueth, mès un aute de mès iberic enes convencions. Quan s'arrepodús eth poèma *Era Val d'Aran* en BM (Condò 1913)⁷, que s'avise: abans qu'auie aparegut escrit «ara catalano» ena *Revue de Comminges* (RC). Condò qu'adoptèc es convencions de Sarrieu en publicar enes sues revistes, mès mantenguec er emplec dera *h* etimologica latina, qu'aplicaue —per exemple— ath vèrbe *auer*. Qu'ac apuntauen Jules e Yvonne Ponsolle (1981a: 12), arresponsables dera *Escolo deras Pirenéos* pendent un temps des bèri deth sègle passat:

Bernard Sarrieu put donner à son ami de nombreuses indications concernant la graphie car celle de Moussen Condó était influencée par ses études en castillan et aussi par le milieu catalan où il rejoignait le maître, dans sa manière d'écrire jusqu'à utiliser le *ou* français ou gascon [!], à la place de l'*u* espagnol. Quoique ayant encore conservé l'*h* castillane dans *has* (tu as), *hauem* (nous avons), etc⁸.

Er emplec dera grafia sarrieulenc a massa damb era preséncia de *h* etimologica, qu'ei quauquarren qu'ei tanben visible ena letra manuscrita de Condò a Sarrieu que contenguie eth poèma «Ena mòrt de Père Sarrieu». Aquiu que i a *h* enes formes deth vèrbe *auer* («has», «ha», «han» e tanben «hauem», damb eth diacritic sarrieulenc en *u*)⁹, encara que tanben i age *h* en formes deth vèrbe *hèr* o ben en *hèsta*, a on era anciana aspiracion ges de F- latina. Que i a exactaments çò de madeish en ua auta letra deth madeish an (era anteriora qu'ère de gèr, aguesta de junhsèga), que Condò, ja ben malaut, envièc des Banhs de Tredòs¹⁰: *h* en formes deth vèrbe *auer*, e madeish en pronòm *i* («ta passa-hi ua bintía de dies», *tà passar-i ua vintia de dies*; «hi ha diploma», *i a diplòma*). Totun, qu'ei plan probable qu'eth poèta de Montcorbau non empleguèsse aqueth sistèma sarrieulenc laugèraments modificat qu'enes sues comunicacions damb Sarrieu. S'era *Cançon dera Noguèra Palharsa* arrepoduda en Montoya (1999: 347-351) ei era madeisha fotocòpia qu'aquera que Mossen Àngel Mòga hec a arribar as arresponsables dera *Escolo*¹¹, aquerò volerie díder que Condò empleguec ua grafia diferenta dera felibrenca

- 7** Que presentam es titres des obratges de Condò en grafia mòdèrna. Se pòt localizar es titres en grafia felibrenca des obratges de Condò en Condò (1981: 42-43, 355-356).
- 8** Vid. comentaris similars en Ponsolle (1973: 2), era nòta des Ponsolle en Condò (1981: 257) e Montoya (1999: 343), qu'ei arreproduccion der endret anterior.
- 9** Aquera letra qu'ei arrepoduda en Ponsolle (1973: 3), en Condò (1981: 256) e tanben en Montoya (1999: 342), qu'ac trè der obratge anterior.
- 10** Era letra qu'ei en Condò (1981: 258-260) e tanben en Montoya (1999: 344-346), en andús casi ara seguida dera auta qu'auem nomentat. De hèt, Montoya arrepodús un còp mès eth document anterior.
- 11** Dera *Cançon dera Noguèra Palharsa*, es arresponsables dera *Escolo* non n'auien qu'es vint prumères estròfes. Es sèt que mancauen, que les artenheren dempús de contactar damb Mossen Àngel Mòga: «Aguèsti sept coublets darrès, les mous a embiadi Mossen Angèl Moga, Hilh [sic] de Bagèrgue». Mòga les escriuec: «vous enui aquesta [sic] fotocopia escrita dera man det noste Gran Poueta Aranés Mossen Jousèp [sic] Condo-Sambeat» (BM, 1975, 1: 6). En Montoya (1999: 347-351) que i a ua fotocòpia d'un tèxte manuscrit de tot eth poèma, que deu èster aqueth qu'envièc Mossen Mòga.

de manèra quotidiana, justaments pas alonhada d'aquera qu'utilizaue abans de contactar damb Bernard Sarrieu. Qu'ei dirèctaments un sistèma catalanizant, a on [u] ei arrepresentat per *u*, [y] qu'ei *u* damb un signe diacritic, o s'escriu *neixuda* o *munpanyes*, damb digrafs catalans.

Era Isla des Diamants, en èster publicada pera *Escolo*, que seguís de manèra fidèu es convencions grafiques de Bernard Sarrieu. Eth sistèma de Sarrieu, a mès, qu'ei pro fidèu ath sistèma de Romanilha¹², çò que vò díder qu'aquiu se i pòt veir es tipismes dera grafia felibrenca. Ath delà dera dependéncia simbolica deth francés, que i a era aplicacion deth fonetisme abans de qué que sigue. Donc, era regularitat, era foncionalitat o ben era etimologia son desbrembades en profit dera arreproduccion fidèu dera oralitat. Que se confon er alfabèt e era transcripcion fonetica, e aquerò amie «bintacinq» e pas *vint-e-cinc*, «iaute» e pas *un aute*, «couranta» e pas *quaranta*, «car» e pas *car* perque era consonanta finau non se pronóncie o «gouéls» e pas *uelhs*, encara qu'eth singular sigue «gouélh». Se de prioritat ara fidelitat ara oralitat a maugrat qu'aquerò supòse problèmes de lectura, incoeréncias entre primitius e derivats, diferéncias absurdes en moment dera flexion o ben alonhament des arrepresentacions latines o d'autes lengues romaniques. Qu'ei per fonetisme que se pòt liéger «tratte» (*tracte*) «Rittou» (*rictor*), perque [kt] ven [tt] en occitan. Qu'ei per fonetisme que i a «riéu» per *arriu*¹³.

S'aqueth fonetisme, per un aute costat, non s'aplique d'ua manèra sistematica, eth resultat que pòt èster desconcertant. En *Era Isla*, per exemple, i a «Etsaminèc» o «etselént» (*examinèc*, *excellent*), que son escrits damb *ts* segon un critèri fonetic. Mès «Instruccions» non ei cap *instrusions* (e non se i applique ne çò qu'ei corrent, digrama francés e pèrta de nasau: aurie d'èster *instrusions*...), i a «refleccious» e pas *refletsious* o ben «etzourtèc» per *exortèc*.

Era grafia felibrenca qu'ei un sistèma damb nombroses deficiéncias, a diferéncia dera grafia tradicionau dera lengua occitana. Mès, taments coma ei un sistèma grafic plan important istoricaments, fòrça emplegat en ua epòca concrèta, tanben ei un sistèma interessant entad aqueth que vò estudiar scientificaments era lengua. En èster ua arrepresentacion fidèu dera realizacion orau, mos permet de saber de manèra exacta se quin parlauen es autors d'un tèxte determinat e se quin prononciauen un mot determinat. Non ei cap utila, donques, entar usatgèr comun dera lengua. Mès que n'ei entath filològ, e concrètaments tath lingüista e tath dialectològ. Que sabem, per exemple, que Sarrieu prononciaue diferent de Condò era atòna finau de *montanha* perque escriuie *mountanho* en tot qu'er aranès escriuie *mountanha*. Eth problèma generau, en consequéncia, que pòt èster un auantatge entar especialista. S'un bèth arra-

12 Practicaments non i a que bèth petit cambi sus er esquèma originau de Romanilha. En concrèt bèth petit auantatge, que hè qu'eth sistèma sarrieulenc s'apròpe un shinhalet as causides dera grafia classica: era recuperacion des digrames tradicionaus occitans *lh* e *nh*. En *Era Isla des Diamants* i a bèth hèt curiós, a propòs d'aqueri digrames. En capítre XI qu'apareish «repunhancia», que delà dera frontèra pòt èster imitacion dera realizacion francesa, mès qu'en aranès cau que sigue consequéncia d'un cambi de *gn* en *nh* que non deguec hèr Condò, ja qu'eth deguec escriuer *repugnància* o *repugnancia*.

13 S'apliquèssim era grafia felibrenca en Aran, donques, n'i a qu'escriuerien «riéu», d'auti «riu» e d'auti «arriu». E encara trobarièm «arriéu» en endrets gascons propèrs de delà dera frontèra. En pòqui quilomètres, quate manèrs d'escriuer ua soleta forma! E aquerò que se repetirie de manèra constanta.

mat des escrivans occitans des darrèrs cent cinquanta ans non aguessen emplegat ua grafia plea de deficiències, ué dilhèu non saberíem tantes causes de fòrça parlars occitans. Non ei cap d'exageracion.

3. Er aranés de Condò

3.1. Er aranés de Marcatosa?

Era Isla des Diamants, talaments coma es auti obratges de Condò, tradusís de manèra correnta eth parlar deth centre dera Val d'Aran, concrètaments de Marcatosa. A maugrat qu'en roman i age personatges qu'apartenguen a Pujòlo (Joan e Cisca), er aranés que apareish en aqueth obratge ei regularaments eth dera partida centrau, encara que parlen es de Naut Aran. A mès dera preséncia sistematica de formes damb nasaus finaues que desapareisherien ath cap dera Val (en començar ja i a «cansoun» o eth «son» possessiu, *cançon* e *sòn*)¹⁴, i a fòrça hèts que permeten d'indicar era origina geografica de Condò. Per exemple, era preséncia perenna de [jew] en plaça de [iw]: «biéuda», «biéui», «biéu» son *viuda*, *viui* o *viu*; «bieurán», «rebiéue» o «Diéu» son *viuràn*, *arreviuer* o *Diu*¹⁵. Entre es solucions vocaliques tipiques dera zòna, i a era preséncia de diftong en «louenh» (*luenh*), que non ei cap eth *lonh* baish-aranés. Que i a «trinque» e non pas *trenque*, solucion sense era barradura tipica des Quate Lòcs¹⁶. Que se pòt trobar «cüerta» e pas *curta*¹⁷. Ena morfologia verbau, preséncia de formes de *hèr* coma *hèges*, *hège*, mès ath madeish temps que d'outes coma «bengué» deth vèrbe *vier* (e pas çò que i a de Vielha tà naut: *viege* e mès ensús *vieve*)¹⁸. En çò que tanh a d'outes solucions fonetiques o ja en nivèu lexicau, que i a *arringar* («arringá'ra pèt», pas *arrincar* ne *arreigar*), *lumedar* («lumedá», pas *limidar* sense labializacion, ne tanpòc *lumendar* damb nasau adventícia), *clauadura* («clau[a]dura» e pas *pan*)¹⁹, «ourió» sistematicaments (*auriò*: ne *jaume* ne *gròc*), *escara* (non i a *nòde* ne tanpòc eth catalanisme pujolenc *nòu*) e *truhes* («trúhes», pas *trufes*). Ath

14 S'era nasau non se prononcièsse, i aurie «cansou» e «so» en tèxte de Condò.

15 Cau hèr a brembar que [jew] e [iw] arreceben ua soleta arrepresentacion escrita ena adaptacion aranesa dera grafia normativa: «iu se pòt liéger segontes era prononciacion de cadun [sic], *iu/ieu* [iw], [jew]» (Comission 1999: 8). Entà saber-ne mès sus era distribucion de [jew] e [iw] en Aran, vid. Carrera (2003: 55-58). Per un aute costat, qu'apuntam que non dam totemp era referéncia exacta der endret precís a on apareish cada forma que servís d'exemple, pr'amor qu'alavetz dedicarfem mès espaci as referéncias que pas as exemples e perque i a un pialèr d'exemples que se repetissen de manèra regulara per tot er obratge de Condò.

16 Sus era alternança entre *lonh* e *luenh* e tanben entre *trinçar* e *trençar*, vid. Carrera (2005a: 279-282, 410-411).

17 En bèth aute tèxte de Condò, en concrèt en poèma *Eth pastor as estrelhes* ena version publicada en BM (1974: 3) apareish «cüerta», çò que tanben indique que Condò non realizaue pas eth mot damb [w] ([kwe]-), mès damb ua semiconsonanta labializada, çò qu'aumens ué (a maugrat des donades de Coromines 1990: 421-422) ei mès que mès de Marcatosa. Vid. Carrera (2005a: 509-513).

18 Vid. Carrera (2005b: 220).

19 En capitre V qu'apareish «claudura», mès que i a evidentaments ua deca tipografica...

delà, Condò emplegue encara *ath hons*, sintagma qu'ena zòna centrau d'Aran ja s'utilize mens qu'ena partida baisha, mès que ja desapareish —a maugrat que se conesque— de Castièro tà naut²⁰.

Condò que visquec enes tres zònes geografiques araneses (ère deth centre d'Aran, mès exercic en Pujòlo e Bossòst). Qu'ei probable que coneguesse ben era variacion territoriau der occitan ena Val d'Aran. Mès aquerò non aguec conseqüències exagerades en *Era Isla*. Joan, encara que sigue nescut en un des cinc pòbles de Pujòlo (qu'ei atau que se le presente), parle coma bèth un de Montcorbau, e çò de madeish cau díder dera sua fraia. Non ei que de tant en tant que ges bèra informacion lingüística dialectologicaments arrelheunta, coma era des crespèths e pescajons deth segon capitre: «mous harám crespèths, ou pescajous coum didém en Pujólou»²¹. Lèu arren mès qu'aquerò, que per un aute costat ja ei quauquarren ben tipic e plan conegut, e que se repetís en bèth aute obratge deth poèta de Montcorbau. En *Sang nòble e sang deth pòble* Condò (1981: 123) que balhe encara mès detalhs:

Acró des crespèths ei úa coustum ben arraicsáda ena Val d'Aran. En bèth ramat de pobles, serbissen ta celebrá es hèstes petites, particulars o generals. En miéi dera Val d'Aran, ne díden crespèths; en Pujólou, *pescajous*; en es Quate Locs, *pastères*²².

Que pòt semblar excepcional, mès non n'ei. Quauquarren de semblant se produisc en famós *Vocabulari Aranés* publicat en BDC. Condò didie (Condò 1914: 1) que «els materials que l'integren reflecteixen principalment el parlar de Salardú», mès es formes tipiques de Naut Aran i èren mèsleu pòques. Que i ère *jamai*, *deman* sense nasau ena transcripcion, *laveg* e quauqui detalhs mès (coma aqueri *acitau* e *aquitau* emplegats sustot ath cap dera Val d'Aran), mès i mancau es granes equivaléncies pujolenques des formes centraus, dominantes.

Tot çò que viem d'apuntar, non vò cap díder que *Era Isla* o era òbra literària de Condò non age elements interessants d'un punt d'enguarda dialectologic. Qu'auem dit qu'es obratges de Condò, e concrètaments *Era Isla des Diamants*, tradusissen de manèra correnta er aranés deth centre dera Val d'Aran. Mès aquerò non vò cap díder que de tant en tant non i age solu-

20 Informacion sus *arringar*, *lumedar* o *escara* en Carrera (2005a: 285-292; 481-485; 448-451), e sus *clauadura*, *auriò* o *truhes* en Coromines (1990: 401, 306, 739). Totun, en cas dera forma *auriò* e es sòns geosinonims, es donades deth gran filòlog catalan non son pas extraordinàries. Coromines non coneish ben era preséncia de gròc en ua zòna dera partida nauta d'Aran, ne tanpòc era de *jaune* enes Quate Lòcs. Sus *ath hons*, vid. Carrera (2003: 53).

21 En grafia modèrna: *mos haram crespèths, o pescajons, coma didem en Pujòlo*.

22 En grafia modèrna: *Aquerò des crespèths ei ua coustum ben arraitzada ena Val d'Aran. En bèth arramat de pòbles, servissen tà celebrar es hèstes petites, particulares o generaues. En miéi dera Val d'Aran, ne díden crespèths; en Pujòlo, pescajons; enes Quate Lòcs, pastères. En Sang nòble, sang deth pòble, que i a d'autes informacions de tipe dialectologic. Per exemple, quan a propòs deth guàrdia apareish ua nòta a on se ditz: «En Pujólou ne díden: Begariáu (d'aná ta'ra begáda)» (Condò 1981: 145).*

cions lingüístiques o pèces lexiques que non s'avenguen damb era origina geografica de Jusèp Condò, tant en sòn roman coma en d'autes produccions.

Condò, per exemple, qu'emplegue «estenéc» en capítre IV, mès en poèma *Era net de Sant Joan* se pòt liéger «s'estiénen», damb un diftong qu'ena Val d'Aran ei pròpri des Quate Lòcs. Condò n'ère conscient, pr'amor qu'ena sua gramatica inedita apareish *estiéner* coma forma d'aqueth terçon, çò que hè a vier mès estonant tot er ahèr: «Hi ha una variant *estjéne*, que Condò dóna com a pròpia dels QL [Quate Lòcs]» (Coromines 1990: 455), «Condò, Mrc [Marcatosa], també usà la forma diftongada» ath costat de *esténer* (Coromines 1990: 18). Era preséncia d'aqueth diftong en aqueth poèma ei plan susprenenta, donques. Que poiríem pensar que Condò, en auer estat en Bossòst, siguec contaminat peth parlar deth terçon mès baish dera Val d'Aran. Mès aquera composicion qu'ei de 1914, abans que Condò arribèsse en Bossòst, çò que hè a pensar en d'autes possibilitats. Dilhèu intervencion de Sarrieu en tèxte de Condò? Dilhèu imitacion des formes deth poèta luishonés?

Encara qu'ei possible que «lounh» non sigue cap arren mès qu'ua deca tipografica en «louenh» (capítre X)²³, qu'ei evident que «edj argot» (IX) a er article sarrieulenc (e de Canejan e Bausen, mès aqueth non ei cap eth camin), e pas eth de Marcatosa. Aquiu dilhèu non ei ben clar. Mès que i a d'auti hèts que non son cap avienti damb eth parlar de Marcatosa a on se ve que, se Sarrieu non toquèc es composicions de Condò, aumens servic de modèu tath poèta de Montcorbau. En *Era milhor flor* Condò escriu: «La bous doungui en aguest sou-lènne dia»²⁴, damb un orde pronominau impossible ena mès gròssa partida deth territòri arané. E en *Era cumhèra*: «Coum que houssen bictimes de bèt mal art»²⁵, damb ua forma verbau qu'en Aran non ei possible qu'en Canejan.

Non ei cap versemblable que Condò sagèsse de bastir cap de sòrta d'aranés formau damb es aportacions des diferents varietats territoriaus, çò que vò díder qu'en casi d'evidéncia de dialectalismes aranesi, deu caler parlar de contaminacion o d'un poèta sedusit per bères solucions dialectaus. Pera arrason que sigue, Condò aguec tendéncia a incorporar enes sues composicions un trèt tipicaments naut-aranés: era preséncia de possessius articulats de genre invariable. Non apareish en *Era Isla*, mès qu'ac hè en d'auti endrets. En *Era Val d'Aran*: «des sòs entranhes»²⁶. O en *Luenh dera Pàtria*: «Es lims dera mè bachésa»²⁷. a on i a, pas sonque un possessiu morfològicaments masculin, mès abséncia dera nasau finau (un aute trèt tipicaments pujolenc en un poèma escrit en Salardú, donques).

Dilhèu qu'ei tanben naut-aranés er emplec dera forma *apraiar* per *apariar*, ja qu'apareish sustot de Vielha tà naut. En BDC Condò (1914: 2) non arremassaue que *apariar*, mès en *Era*

23 Parièr ath de «claudura» per «clauadura» que s'ei vist adès, dilhèu.

24 En grafia modèrna: *La vos dongui en aguest solèmne dia*.

25 En grafia modèrna: *Coma que'n hossen victimes deth mau art*.

26 En grafia modèrna: *des sòs entranhes*, en plaça de *des sues entranhes*.

27 En grafia modèrna: *dera mèn baishesa*, en plaça de *dera mia baishesa*.

Isla ja i a «apariará» (II) mès tanben «apráia-te's causes», «apraiauen» (IV) o ben «apraiat» (VIII)²⁸. Donc, qu'ei possible (se non acceptam un fòcus de *apraiar* ena zòna centrau), qu'eth poèta de Montcorbau adoptèsse era solucion naut-aranesa. Non ei cap segur que se produsís que çò de madeish en cas des formes de present damb -[sk]- deth vèrbe *poder*, pr'amor qu'aquera seqüència a existit (se non existís encara...) ena zòna centrau e i poirie auer imitacion de formes de delà dera frontèra, mès tanpòc non ac cau cap escartar, ja que *posqui*, *posca*, *posques* e formes similares son presentes tanben ath cap d'Aran²⁹.

3.2. Er aranés colloquiau?

Que s'ei dit qu'es caracteristiques lingüistiques dera lengua emplegada per Condò son soent (pas tostemp) coïncidentes damb eth parlar deth centre dera Val d'Aran. Ara que manque de díder, entà dar-ne ua vision generau, qu'era lengua de Condò arrepresente, sense cap d'elaboracion ne depuracion exagerades, ua arreproduccion der aranés parlat ara i a un sègle. Probablaments, der aranés corrent, encara que Condò passèsse un tròç dera sua vida dehòra dera Val d'Aran.

Es tèxtes de Condò son plei de barbarismes, sustot es composicions que non son cap poetiques, coma *Era Isla*. En grop des meridionalismes, es castelhanismes son es mès nombrosi. Que i a es tipics exemples d'interferéncia lexicau («gástou», «pouestou», «bourrâtchou», «bássou», «toucínou», «ciégou», «estrélhes», «agárra»... madeish «isla» qu'ei un castelhanisme!)³⁰ o fonetica (formes damb -[l] sense vocalizar, damb [u] per [y] o madeish [y] ipercorrècte per [u], formes proparoxitònes...), mès tanben d'auti que soent se i hè mens atencion, per que son mens visibles. Ath delà des construccions calcades sus es espanhòles, dera preséncia de *des de*, en nivèu morfosintactic qu'ei pro corrent que *lo*³¹ arremplace çò, damb mantienent o pas dera preposicion que le seguís correntaments. Enes oracions de relatiu, que s'ei installada era construccion espanhòla damb preposicion, article e relatiu: «tres arcobes separades [...] enes que i cabie un lhét en cada úa»³², dempús de «benguie'ra saleta-minjadou, dera que ja auém parlat adès» (V)³³.

28 Vid. tanben Ponsolle (1981b: 349): «Apariá (et apraiá)».

29 Era distribucion deth tipe *-g-* e deth tipe damb -[sk]- qu'ei irregulara en *Era Isla*, ja que i a personatges qu'empleguen toti dus. En d'auti obratges torne a aparéisher -[sk]-: *Cançon dera Garona*, *Luenh dera Pàtria*, *Victòria des Aranesi...* Mès ena *Victòria*, per exemple, qu'arribe «pouguen» un shinhau mès enjós dera forma damb -[sk]-.

30 Qu'existís *isla* en d'autes zònes occitanes, a on pòt èster evolucion regulara de INSULA, mès pas ena Val d'Aran, a on deu èster forma d'origina espanhòla. Vid. Carrera (2005a: 184-189).

31 Generauments qu'ei «lo» (çò que hè a pensar que non s'ère confongut damb eth pronòm personau e non ère cap realizat [lu]), mès tanben i a bèth cas de «lou»: «lou madech» en VIII.

32 En grafia modèrna: *tres alcòves separades* enes que *i cabie un lhet en cada ua* (*tres alcòves separades que i cabie un lhet en cada ua* o ben *tres alcòves separades a on i cabie un lhet en cada ua*).

33 En grafia modèrna: *venguie era saleta-minjador*, dera que *auem parlat adès* (*venguie era saleta-minjador, que n'auem parlat adès* o *qu'auem parlat adès*). Sus es relatiu en aranés, vid. Carrera (2005c).

Non i manque francismes, en *Era Isla*. Eth mot «cadó», per exemple, qu'apareish pas sonque aqui, mès tanben en d'auti trabalhs literaris de Condò (coma eth poèma dedicat ath Sant Crist de Salardú o eth de Garona), e çò de madeish que se produsís en cas deth mot «singes», qu'ère per exemple en *Vocabulari* deth BDC (Condò 1914: 25). Que i a formes coma «couletje» o madeish «perrouqués»³⁴. Mès que i a causes mès estonantes qu'aquerò. Per exemple, es ipercorreccions en «mèstres» (*mètres*) o «kilomèstres» (*quilomètres*), que semble que siguen conseqüència dera intervencion de bèth un de delà dera frontèra, o tanben era preséncia d'article definit deuant de nòms de païsi o continents. Condò (III) ditz «der'Assía è'ra Oceanía» (ath delà, damb ua distribucion der accent tonic que non ei cap era orau dera Val d'Aran)³⁵ talaments coma didie «Era Espanha benehísqui» en *Era Cançon dera Noguèra Palharsa*. Un còp mès, donques, qu'ei possible que Condò prengue Sarrieu coma modèu, e n'imita quauqui hèts lingüistics. Dilhèu se produsís çò de madeish en cas de «tout-à-fèt», qu'ei fòrça corrent ena produccion de Condò³⁶. Ena Val d'Aran non ei cap desconegut er emplec adverbial de *totafèt*, mès qu'ei mès baish-aranés que dera zòna de Condò. Qu'ei possible qu'en aqueth emplec, donc, i age imitacion de Sarrieu.

Encara que non ei cap totemp aisit de saber se qué ei un castelhanisme e se qué ei un catalanisme (de còps que i a, que calerie parlar sonque de meridionalismes se se vò èster prudent), e encara qu'eth poèta de Montocorbau aguesse viscut pendent periòdes de temps pas curti en zònes de parla catalana, se pòt dèder sense cap de vacillacion qu'en Condò —aumens en *Era Isla*— es catalanismes non son tant abundants coma es ispanismes. Eth sòn inventari de catalanismes, de hèt, lèu que coïncidís damb er inventari popular actua. Que i son es fonetics, coma «catalá» o madeish «castelhá» (*catalan, castelhan*)³⁷, o es onomastics, coma eth nòm d'un des personatges principaus («Père»). Mès es auti non son pas mens tipics: «farrè», «faena», «jurjol», «cabalhè», «balhèstes»³⁸, «lhadres»³⁹, «quèfe»⁴⁰, es tipics casi damb desaparicion anomala de consonanta intervocalica o, sustot, bèri uns des mots que hèn partida deth vocabulari dera glèisa. Non ei cap que Condò importèsse formes catalanes, mès qu'un bèth arramat de formes d'origina catalana viues ena Val d'Aran ei relacionat damb era realitat eclesiastica, e qu'aquerò ei tanben visible en Condò, qu'ère caperan e parlaue recursivaments d'ahèrs religiosi. Donques, que i a «frases», «créu» (e tanben «béu»), «bisbe» o «bísbe», «pare» («Et Pare Anton»), «germá» o «germana» e, evidentaments, era «Santa-Créu».

34 Tanben en Condò (1914: 21), d'a on ac pren Coromines (1990: 626).

35 Aquerò que contraste damb era preséncia de paraules proparoxitònes...

36 Vid. composicions coma *Era Cançon dera Garona* o ben *Era Cançon dera Noguèra Palharsa*, per exemple.

37 Enes denominacions culturaus o nacionaus d'aqueth tipe, era interferéncia deth catalan qu'ei generau. Qu'ei pas sonque eth cas de *catalan* o *castelhan*, mès de toti es auti que i son parallèles: *american, valencian*...

38 Formauments, es dus darrèrs que poirien èster castelhanismes en compdes de catalanismes...

39 Totun ath costat de *lairons*, «lairous».

40 Que poirie èster un castelhanisme, mès tanben ua forma prenguda deth catalan, a on ei un ispanisme adaptat foneticaments.

Condò non hec cap d'exercici de depuracion lexicau enes sòns obratges. Tanpòc non au hec en *Vocabulari* deth BDC, a on teoricaments calie arremassar tipismes aranesi⁴¹. Ath costat d'aquera quantitat notabla de barbarismes, totun, que i trobam estructures e formes tradicionaus que ué son en procès de desaparicion o que lèu van a èster desaparegudes ena Val d'Aran, aumens enes zònes mens ruraus. Encara que non l'emplegue pas tostemp, encara ei possible de localizar-i casi d'interrogatives indirèctes introducidas per *se*, enes tèxtes de Condò. Que ditz «nou sabien d'aoun les auïen bengut», per exemple (X)⁴², mès tanben «arrés poudié sabé se de qui ère'ra riquesa» (I)⁴³, Qu'ei èster eth vèrbe auxiliar en construccions pronominaus coma «s'èren morti» (*s'èren mòrti*, IV). Que i a *enquia* en plaça de *asta* en bèth cas⁴⁴. Es advèrbis modaus en *-ments* mantien era mèrca adverbiau finau. Que i a preséncia episodica de *que* enonciatiu, o de locucions e arrepervèris: *hèr* e sintagma preposicionau (*hèr deth guit*, I), *èster mès long qu'era hame deth mès de mai* (VII) o *eth que tot ac vò, tot ac pèrd* (X), entre d'auti.

3.3. Condonismes?

Ena produccion literària de Condò que i a formes o solucions lingüístiques que son excepcionaus d'un punt d'enguarda lingüistic (de còps, semble que siguen causides individuals, d'auti solucions minoritàries) e qu'ath madeish temps son recursives. Era conjoncion temporau e advèrbi *quan*, per exemple, ven *quam* en Condò, coma s'aguesse ua labiau finau. Qu'ac veiguec Coromines (1990: 117): «Condò (que era de Mc [Marcatosa]) tenia força predilecció per *kwam*». Qu'ei generau ena sua òbra literària, çò que vò díder que non ei cap de lectura deficiente episodica de *quan*⁴⁵, mès probablaments ua forma dedusida dera fonetica sintactica, des contactes damb elements labiaus que venguien ara seguida. Era realizacion damb *-[m]* qu'existís en aranés, mès qu'ei minoritària a maugrat que non sigue exclusiva de Marcatosa —coma insinue Coromines⁴⁶.

Condò qu'escrui soent «aciéut» e «aquiéut», çò qu'ei ua conseqüéncia d'ua ipercorreccion⁴⁷. Eth de Montcorbau dilhèu pensauè qu'en *aciu* e *aquiu* (qu'eth prononciaue [a'sjw] e

41 Aquiu que i a det tot: catalanismes (*farrèr, frare...*), francismes (*ferblanquièr*) e castelhanismes (*ciègo, centelha*). Tot non ei cap autoctòne!

42 En grafia modèrna, e corrèctaments: *non sabien se d'a on les auïen vengut*.

43 En grafia modèrna: *arrés podié saber se de qui ère era riquesa*.

44 Vid. çò se ditz un shinhau mès entà deuant sus *entò*.

45 Se campam era caligrafia de Condò, a mès, ja se ve qu'es *nn* deth poèta de Montcorbau non podien èster confongudes damb es *mm*, çò qu'escarte era confusion der editor.

46 Justaments, era forma «*quam*» qu'apareish en un aute escrivan que publiquèc enes revistes creades per Sarrieu, mès ja ena segona mitat deth sègle XX. Bersach (1983: 103, 105) qu'escruiè, per exemple, «*quam* ei baichada», «*quam* arribe»...

47 Pas sonque en *Era Isla*, mès tanben en d'auti obratges: qu'ei permanent. En poèma ath Sant Crist de Salardú, «Desd'aquiéut fletches è peires». En *Es Aranesi, Era Cançon dera Garona, Era Cançon dera Noguèra Palhuesa, Era Maladeta...* pertot «aciéut», «aquiéut» (sense accent, de còps, segons es emplecs vacillants felibrencs).

[a'kjew] segons era fonetica deth sòn terçon) i auie agut un ensordiment d'ua consonanta finau dempús dera semivocau, talaments coma arribe en *naut* ['naw] o *malaut* [ma'law] ena mès gròssa partida d'Aran. En *Vocabulari* deth BDC (Condò 1914: 2-3), ja da [a'kjew] ath costat dera transcripcion irreau *[a'kjewt], e [a'sjew] ath cant de *[a'sjewt]. Condò, donques, qu'a ua actitud etimologista (coma en arrepresentar F- etimologica damb [h] encara qu'eth non hès-que cap d'aspiracion) mès ath madeish temps ipercorrècta. Qu'arremasse «*malaut*» en sòn inventari, e pas [ma'law]; «*naut*» e pas ['naw] damb eth significat de «alt», e «*sáwt*» e pas ['saw] (Condò 1914: 18, 20, 25). En aquera famosa darrèra letra tà Sarrieu, que i ditz «so maláut» (*sò malaut*).

Qu'ei extraordinària era preséncia de *entò*, qu'a mès ei abundant: «Entó'ra mort» (III), «entót' darrè de tout» (III), «entó qu'arribèrem» (X), «entó't Couloum» (XI) o ben «entó't día bintatrés de junh» (XIV). Qu'ei ua forma qu'apareish en d'autes composicions, coma en *Era cunhèra*: «Desde 'ra balh mès hounda entó'ra sèrra»⁴⁸. O en *Cartes d'un hilh a sa mare*: «Nou arrirè'ntò que béngue'ra bôsta demourada»⁴⁹. Eth mot qu'apareish en glossari dera edicion que hec era *Escolo deras Pirenéos* de *Era Caritat* (Ponsolle 1971) mès pas en de *Era Isla*. *Entò* qu'ei ua forma extraordinària pr'amor que consideràuem qu'ère d'endrets mès occiden-taus que pas era Val d'Aran, talaments coma s'expòse en DECat (III: 1000):

No és gens clar si la forma *entò* que ha registrat Rohlf's en el parlar actual de Barèges [sic] i Arrens (*Le Gascon*, p. 201)⁵⁰ és una continuació de l'antic *entro*; potser es tracti d'una formació damunt *enta* en el sentit de 'fins a' (un ex. en el *Cart. d'Ossau*, p. 59.12, doc. de 1278), amb la influència de formes com *enquidò*, *tiò* "jusqu'à" que registra Rohlf's en el mateix lloc.

Era preséncia corrent deth mot non hè a pensar que sigue ua grafizacion deficiente de *entà*. Çò que mos demanam ei s'eth mot siguec vertaderaments emplegat en aranés o ben ei ua d'aqueres formes que Condò anaue a cercar der aute costat dera frontèra (mès i a *entò* en Sarrieu, totun?). Qu'ei malaisit d'auer-ne ua arrespona.

D'auti emplecs particulars. Condò qu'utilize de còps «dounquets» ath costat de «dounques» o «dounc», e aquera forma qu'ei tanben presenta ena sua gramatica inedita a maugrat d'èster pòc usada (aumens ué)⁵¹. En nivèu fonetic, era manca de nasau en «lufèr» qu'ei quau-quarren que tanben caracterize era lengua deth poèta de Montcorbau, qu'escriuie «*lüfer*» en BDC (Condò 1914: 18)⁵². Coromines ja pòt díder que non ei arren mès que «*m* emmudida

48 En grafia modèrna: *Dera valh mès honda entòra sèrra*. Condò qu'emplegue *valh*, damb ua laterau palatau finau qu'encara non s'ei perduda ena Val d'Aran a maugrat que ué se volgue generalizar eth producte de fonetica sintactica *val* present en *Val d'Aran*.

49 En grafia modèrna: *non arrirè entò qu'arribe era vòsta demorada*.

50 Tanben ena tresau edicion, Rohlf's (1977: 201).

51 Vid. çò que ditz Coromines (1990: 431).

52 Quauqu'uns des emplecs de Condò mos indiquen qu'era laterau iniciau encara a, còps que i a, era foncion d'article definit, mès pas d'auti.

davant f» e pòt repetir qu'ei un «fenomen [...] freqüent en llengua d'oc», qu'aqueth mot sense nasau non ei bric corrent en aranés. Era mòstra n'ei qu'eth filològ catalan (Coromines 1990: 746) non tròbe manca de nasau qu'en Bausen, un endret a on normauments se sauve çò que s'ei perdut en d'auti endrets. En nivèu lexicau, que deu auer estat Condò aqueth qu'a promocionat mès era preséncia dera forma *avi* en aranés, per exemple. Que l'emplegue enes sòns trabalhs literaris (ath costat de «páis-sénhes», totun; VII), mès tanben dèc aqueth mot coma arrespona ath sintagma «l'avi» tant en ALC (I: 182) coma en ALVA (180)⁵³.

S'èm generosi, en grop de hèts extraordinaris que i poiríem acalar es alternances entre solucions e formes que ja non semble que siguen estacades a vacillacions territorias. Condò emplegue «jescut» (VI, per exemple) e «jessut» (XI), e aquerò qu'ei permanent ena sua òbra. En *Cartes d'un hilh a sa mare* que i a *gessut* ena tresau linha, mès *gescut* ena catorzau. Aquerò que se repetís en formes que tradicionauments i a ua gròssa vacillacion en tota era comunitat aranesa, coma en cas de *dempús* e *despús*, que se torne a repetir en d'auti tèxtes⁵⁴. E que se produsís tanben en cas, per exemple, dera combinason adverbial *jamès plus*, ath costat de *mai mès*⁵⁵. Mès er exemple mès extraordinari de vacillacion qu'ei dilhèu eth cas der advèrbi *abans*: «abans» o «abants» (IV, XI), eth castelhanisme «antes» (IV, XIII), era forma minoritària «auants» (V, VII) o era forma mixta «abantes» (XII). Qu'ac calerà verificar, mès qu'ei probable qu'en Condò ajam eth primèr testimoniatge escrit dera forma *abantes*, ua forma damb massa fortuna que Condò ja usaué enes sòns escrits en catalan⁵⁶.

4. Era lengua: un ahèr recursiu

Es ahèrs lingüistics son permanents ena òbra de Condò. Pas sonque perque Condò escriuic en aranés. Pas sonque perque s'interessèc en estudi der aranés a trauès de vocabularis o d'ua gramatica inedita. Tanben pr'amor qu'es referéncias a hèts de lengua son correntes enes tèxtes de Condò e perque era lengua o es usatges lingüistics pòden aparéisher coma objecte de narracion o element composicionau en quin cornèr que sigue. En tèxte costumista sus es tradicions e costums dera Val d'Aran publicat en BCEC (Condò 1896), per exemple, ja s'arrepodusié toponomia (*eth Cap de Sopojo*, mès tanben agiotopònims que tanben son dera zòna centrau) o se daue bèri mots aranesi e eth sòn significat (*talha*, *calhauari*, *haro*, *cantèth*). Quan

53 Condò que siguec un des aranesi entrevistadi per Antoni Griera entara obtencion d'informacions lingüistics ena capitau aranesa (pas en Montcorbau!). En ALC non apareish que *avi*, en tot qu'en ALVA —qu'ei cronologicaments posterior— tanben i a *pair-sénher*. Se tiem en compte qu'en ALVA, a mès de Condò, Griera aguec un aute informador en Vielha, qu'ei possible qu'era forma *avi* siguesse era soleta que Condò balhèc a Griera.

54 Ena *Cançon dera Noguèra Palharsa* que i a *despús* ena cincau estròfa, e *dempús* *dempús* dera vintau.

55 Encara qu'aquiu calerie tier en compte toti es possibles factors, ja que, trèt de Condò, non i a *jamès plus* qu'en autors baish-aranesi...

56 Vid. era composicion *Lleyda a Maria Santíssima* arremassada per Sánchez Vilanova (1988: 108): «Avantes que l'aurora 'm dongués lo dolç bondia», primèr vèrse. Que i a «abantes» en d'autes composicions araneses, coma en *Era Cançon dera Noguèra Palharsa*.

siguec en Gavasa, era preocupacion pes ahèrs dialectologics l'amièc a hèr consideracions sus eth dialècte locau en bèth un des sòns trabalhòts a trauès de petiti condes, e madeish a sajar d'arreproudisir-le en aqueri tèxtes, a on hèn acte de preséncia diuèrsi trèts fonetics, morfologics o fonetics d'aqueth vilatge catalanoparlant, coma eth conegut e famós son interdentau deth catalan ribagorçan mès occidentau⁵⁷. En *Sang nòble, sang deth pòble*, ath delà d'ua auta referéncia ath *calhauari*, que i a observacions sus er emplec deth mot *oncle* en aranés (Condò 1981: 132), sus *de enes oiconims* (138) e madeish sus un arramadòt de nòms de casa de Marcatosa (142-143).

Condò da soent informacion sus es interaccions oraus entre es sòns personatges, e madeish informacion de tipe estilistic. Qu'ei tostemp conscient qu'en quina interaccion que sigue, i a un emissor, un receptor e un canau. E dilhèu qu'ei justaments aquerò çò que hè que de tant en tant dongue equivaléncias des mots que deu considerar mens comprensibles, ja que sap qu'es sòns lectors apartien mès que mès as tèrres de delà dera frontèra estatau. En *Sang nòble, sang deth pòble*, Cisco ditz ua «coubla», e ac hè «en castelhá, ta hè mès der ome». Mès Condò ditz que «La bam a tradouí, ta que touti es gascous pousquen coumprene» (1981: 121)⁵⁸. Es esclariments damb arrevirades immediates arriben en cas de «et soupá (dîner en francés)», «det Senhou Mèstre (*Instituteur en francés*)» (123) o de «úa biboura (*vipère, en francés*)» (145)⁵⁹. D'auti exemples: «es matchous (*mulets*)» en conde *Sense lum* (Condò 1981: 173) o «et senhou Rittou (*M. le Curé*)» en *Eth pèc d'Arlòs* (Condò 1981: 176)⁶⁰. En *Era Isla des diamants* non i a arrevirades o esclariments entre parentèsis, ara seguida des mots mens comprensibles, coma en d'auti obratges. Mès i a informacion constanta sus es interaccions. Que se ditz, per exemple, qu'un des personatges, Ambròsi, non parle aranés. Se da detalhs sus era comunicacion damb Pau o damb «et blanc». O se hè mencion de «edj argot» des isles, coma s'ei dit adès.

5. Er aranés ena Val d'Aran insulara

En *Era Isla des Diamants* Condò que i repetís tematiques que ja son presentes en d'autes trabalhs. De hèt, que i a uns lòcs comuns que son presentí lèu en tota era produccion de Condò. Qu'ei permanenta, per exemple, era propaganda religiosa, e concrètaments catolica:

57 Vid. un tròç des tèxtes dedicadi a Gavasa en Sánchez Vilanova (1988: 97-104), que ja ditz qu'eth trabalh de Condò, publicat en BCEC er an 1896, «conté unes interessants precisions de tipus filològic sobre la parla de la comarca». Es precisions de Condò non pòden cap èster considerades *filologiques*, tanpòc *lingüistiques*. A maugrat que Condò s'interessèssè en ahèrs lingüistics, madeish que collaborèssè damb eth BDC, non aguec cap de formacion filologica e lingüistica, e aquerò implique que bèri uns des comentaris de Condò pòden èster ua enormitat d'un punt d'enguarda scientific, coma aqueth qu'eth parlar de Gavasa «ni és català ni és castellà sinó una barreja d'abdòs que a voltes fa riure» (arreproudit en Sistac 1993: 20).

58 En grafia modèrna: *la vam a tradusir, tà que toti es gascons posquen comprèner*.

59 Çò qu'ei: *eth sopar; eth senhor Mèstre; ua vibora*.

60 *Es machos e eth senhor rictor*.

laudaça dera doctrina romana (qu'opòse a d'aites branques deth cristianisme) o deth ròtle des missionaris, registre emplegat pes treballadors de Milson (que mòr en procès de conversion), arrepassatge d'imatges dera Val d'Aran... Qu'ei tanben abituau era tipica contradiccion de Condò entre era dimension estatau e era dimension aranesa. D'un costat, Condò que se planh dera pèrta des Filipines, mès d'un aute se quèishe deth tracte qu'er Estat espanhòu dedique ara Val d'Aran, e dera sua situacion sociau, economica e politica. Aran depen, en paraules de Joan, «dera poga boulountat det Gouber espanhol» (XII)⁶¹ e non pòt disposar des sòns recorsi: «s'es riquéses d'aci poudéssen èste sploutádes p'es madechi aranési, nou pas per coumpanhies fourastères, era Val d'Aran serié'ra berdadera Isla des Diamants» (XIII)⁶².

Tot aquerò non ei cap arren de nau. Mès *Era Isla des Diamants* qu'a quauquarren de nauèth en arrepòrt a d'auti trabalhs de Condò. Era sua peculiaritat que consistís qu'era imatge ideau dera Val d'Aran, aquera Isla des Diamants, ei acompanhada d'un vertadèr projècte de planificacion lingüistica. Delà dera lingüistica, donques, qu'arribe era sociolingüistica. E Condò, en auer ua auta Val d'Aran, ara damb poder politic estatau, imagine se quines poirien èster es accions publiques relatives ara lengua: era oficialitat der aranés (era soleta lengua oficial), que s'ensenharié tanben ena escòla, sense qu'aquerò empeishèsse d'estudiar-i quate (tiò: quate!) lengües mès, en un programa complètaments poliglòta.

En Coulètje se i ensenhará er aranés, coum a lengoua oficial dera Náua Val d'Aran; et catalá, castelhá, francés e anglés. Aguesti cinc parlás seran obligatòris ta's que boulguen estudiá úa carrera, o aué un empléu que áje relaciou tam er exterior; è'ra isla sera independent⁶³.

Mès aquerò non ei cap tot. Damb ua luciditat extraordinària, Condò qu'ei ben conscient que, entà amiar ua politica lingüistica d'aqueth tipe, cau un trabalh anterior de codificacion. Donques, que planifique tanben eth periòde de normativizacion. Es abitants dera naua Val d'Aran qu'ac auien tot previst, ath torn der aranés: «héren úa gramática è un diccionári, è atau lou pouguéren ensenhá a touti's dera isla»⁶⁴. Çò que ué encara mos manque, qu'ac auie ja *Era Isla des Diamants*.

61 En grafia modèrna: dera pòga volontat deth govèm espanhòu.

62 En grafia modèrna: s'es riquéses d'aci podessen èster explotades pes madeishi aranési, non pas per companhies forastères, era Val d'Aran serie era vertadèra Isla des Diamants.

63 En colètje se i ensenharà er aranés, coma lengua oficial dera Naua Val d'Aran; eth catalan, castelhan, francés e anglés. Aguesti cinc parlars seràn obligatòris tàs que volguen estudiar ua carrèra, o aué un emplec qu'age relacion damb er exterior; e era isla serà independenta.

64 Heren ua gramatica e un diccionari, e atau lo pogueren ensenhar a toti es dera isla.

Bibliografia

- ADEMÀ, Casimiro (1966), *Estudio sobre el dialecto aranés*. Barcelona: Occitania [sic].
- ALC = Griera, Antoni (1962-1964), *Atlas Lingüístic de Catalunya*. I-VIII. Barcelona: Abadia de Sant Cugat del Vallès. [Arreïmpression des volumes I-V. 1a. ed. de 1923-1936]
- ALIBÈRT, Loís (1935), *Gramatica Occitana segon los parlars lengadocians*. 2au. ed.: Montpelhièr: Centre d'Estudis Occitans.
- ALVA = Griera, Antoni (1973), *Atlas Lingüístic de la Vall d'Aran*. Barcelona: Instituto Internacional de Cultura Románica.
- AM = *Armanac dera Mountainho*. [revista].
- BARTHE, Roger (1970), *Lexique Français-Occitan*. París: Amis de la Langue d'Oc.
- BCEC = *Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya*. [revista].
- BDC = *Butlletí de Dialectologia Catalana*. [revista].
- BERSACH, José (1983), «Fauna e flora dera Bal d'Aran». En: BM, *Libe d'Or de 1982*, p. 101-108. [Arreproduit en Montoya (1999: 585-590).]
- BM = *Era Bouts dera Mountainho*. [revista].
- CARRERA, Aitor (2003), «Una aproximació a les varietats geogràfiques de l'occità de la Vall d'Aran». En: *Estudis de Llengua i Literatura Catalanes XLVI* (Miscel·lània Joan Veny 2), p. 43-66.
- CARRERA, Aitor (2005a), *Elements de variació diatòpica en el gascó de l'alta conca de la Garona. Afers de vocalisme en l'occità de la Vall d'Aran*. Tèsi doctorau inedita. Lhèida: Universitat de Lhèida. 581 p. e 140 cartes.
- CARRERA, Aitor (2005b), «Morfologia verbal aranesa: les desinències de l'imperfet d'indicatiu». En: *Llengua i Literatura*, 16, p. 205-228.
- CARRERA, Aitor (2005c), «La funció local en les formes de relatiu de la producció escrita en aranès». En: *Estudis Romànics*, XXVII, p. 133-146.
- COMISSION entar estudi dera normatiua lingüística [sic] aranesa (1982), *Nòrmes ortogràfiques [sic] der aranés. Tèxt provisional [sic]*. Barcelona: Generalitat de Catalonha.
- COMISSION de còdi lingüístic (1999), *Normes ortogràfiques der aranés*. Vielha: Conselh Generau d'Aran.
- CONDÓ, Joseph (1896), «Tradicions i costums de la Vall d'Aran». En: BCEC, 23, p. 227-233. [Arreproduit tanben en Sànchez Vilanova (1988: 90-96).]
- CONDÓ, Jusep (1913), «Era Bal d'Aran». En: BM, 4-5-6 (1913), p. 87-88. [Publicat abans en RC, 1913, p. 61-63, escrit «ara catalano». Arreproduit en Sandaran (1913: 22-24), Ademà (1966: 63-65) e Parroquia (1972: 109-110), damb modificacions grafiques. Arreproduit tanben en Montoya (1999: 310-311) e en Condò (1981: 216-218).]
- CONDÓ, J. (1914), «Vocabulari aranès». En: BDC, III, p. 1-27.

- CONDO, Mossen (1971), *La [sic] Caritat*. Marselha: Escolò deras Pirenèos.[Arreproduit en Condò (1981: 151-170) e en BM (1971, 2: 27-37).]
- CONDÓ, Jousèp (1981), *Era Isla des Diamants*. Escolò deras Pirenèos: Sent Guirong.
- COROMINES, Joan (1976), «Introducció a l'estudi de l'aranès». *Entre Dos Llenguatges*. II. Barcelona: Curial, p. 5-28.
- COROMINES, Joan (1990), *El parlar de la Vall d'Aran. Gramàtica, diccionari i estudis lexicals sobre el gascó*. Barcelona: Curial.
- DECat = Coromines, Joan (1980-2001), *Diccionari etimològic i complementari de la llengua catalana*. I-X. Barcelona: Curial, la Caixa.
- GOURDON, Marie-Louise (1999), «La quête de la "bonne graphie". Les motivations des choix graphiques en Pays d'oc au XIXe siècle». *Lengas*, 45, p. 7-51.
- LAFONT, Robert (1974), *La revendication occitane*. París: Flammarion.
- LAFONT, Robert (1980), *Mistral ou l'illusion*. Enèrgas d'Albigés: Vent Terral.
- LAFONT, Robert e ANATOLE, Christian (1970), *Nouvelle Histoire de la Littérature Occitane*. II. París: Presses Universitaires de France.
- MONTOYA, Jèp (1999), *Vademecum Aranense. Era Val d'Aran a traubers dera sua lengua (sègles XII-XX)*. Lhèida: Conselh Generau d'Aran, Institut d'Estudis Ilerdencs, Generalitat de Catalonha.
- NOUVEL, Alain (1975), *L'Occitan sans peine*. Chennevières-sur-Marne: Assimil.
- PARROQUIA [sic] de Vielha (1972), *Amás Líric de'ra Val d'Arán [sic]*. Vielha: Parròquia de Vielha.
- PONSOLLE, Julo e PONSOLLE, Yvonne (1971), «Letsico». En: Condò (1971: 16) e BM (1971, 2: 37).
- PONSOLLE, Julo (1973), «Era grafia de Condò». En: BM (1973, 2: 2-3).
- PONSOLLE, Jules e PONSOLLE, Yvonne (1981a), «Introduction». En: Condò (1981: 7-34).
- PONSOLLE, Jules e PONSOLLE, Yvonne (1981b), «Gloussari». En: Condò (1981: 349-354).
- RC = *Revue du Comminges*
- ROHLFS, Gerhard (1977), *Le Gascon. Etudes de philologie pyrénéenne*. Tubinga, Pau: Max Niemeyer, Marrimpouey Jeune. [3au. ed.]
- SÀNCHEZ VILANOVA, Llorenç (1988), *Mn. Josep Condó i Sambeat. Una figura destacada de la cultura aranesa*. La Pobla de Segur: Història i Cultura del Pallars.
- SANDARAN, Josep (1913), *La Vall d'Aràn [sic] i els catalans*. Barcelona: Tallers d'Arts Gràfiques Henrich i Comp.
- SISTAC, Ramon (1993), *El ribagorçà a l'Alta Llitera. Els parlars de la vall de la Sosa de Peralta*. Barcelona: Institut d'Estudis Catalans.

ERA ISLA DES DIAMANTS

Version originau

Père è Juan èren dus cousins que auïen bist a esguitlá douçaments, fresqui è poulidi, es prumès bintacinq ans dera súa bida. Et prumè a nechut en un des pobles det tour de Viella; è'r aute, en iaute des cinc de Pujólou.

Auïen ua germána cada un, que, tam es flous, es préndes è's bertuts qu'auïen panat a's bint ans que les auïen passat p'et dessus, se poudïen chautá de toutes es gouapéses dera Val d'Aran.

Quam èren joueni, es dus germás de Pujólou, auïen passat cauques iouèrs en poble è'n casa des sos cousins; è touti quate auïen anat amássa ta estudi, ta adquirí aquéri counchiments que mès tart les auïen de hè dinnes dera istoria que les bam a escriéue. Era germana de Père se didíe Tonha, è'ra de Juanét, Cisca.

A'ra edad de quatorze ans, Père è Juan s'en anèren en França enta aná apréne er oufici de paredè. Touti dus l'aprenéren amássa è tam et madech ámou, enquía que les semblèc que ja poudïen aná p'et son coundè. Alabets, bouluéren apréne un chinhau et de hustè, perque beiguïen que encára èren joueni è't sabé jamès acúpe pouestou.

Quam les semblèc que ja èren bouni hustès è mès bouni paredès encára, Juan s'en tournèc ta'ra Val d'Aran, ta trebalhá at coustat de sa mare biéuda è bielha, è de sa germána. Mès Père, que encára auïe touti dus pares biéui, tam et permis de touti dus, se louguèc tam un enginiè è arquitec que li proumetéc bounes soudades è lou s'en amièc ta delá det mar .

En moument que nousati hèm councheença tam aguesti quate persounatges dera nosta istoria, ja hèje cauqui mesi que Père auïe tournat det son biatje que auïe durat sies ans, tam iaute persounatge, que us cops sembláue'r ámou è d'auti et moussou de Père. Sembláuen riqui; encára que arrés poudíe sabé se de qui ère'ra riquésa, se de Père o der aute.

Aguest aute ère un ome d'us couranta ans, frésc, gran, reboust è fort. Ère ben bestit è sembláue que pourtaue'ra bousseta plía; perque'na Val d'Aran ét ère't que fournie't gástou ta ét è ta's auti quate aranési que counchém; è'r or l'hèje aná a cops de pès, principalments enta's praubi è ta's glèises.

Dempus de cauques bisites entre's quate cousins, Père les proupousec hè-se mès parenti encára, tam un maridatge entre Juan è Tonha, è Père è Cisca: un carta-cambi. È atau que s'héc, en aué trèt et parentiéu.

Un cop maridádi touti quate, cada paréll s'en anèc ta casa súa, enta aná a passá'ra lúa de mèu. Aquera lúa ta noumentada, ta Père è Cisca, pensi que durará touta'ra vida; mès ta Juan è Tonha s'embrumèc lèu; perque Juan s'auíe dat ara tauèrna, è aquíéut apreníe a gastá-se's dinès, a embourratchá-se, a hè det guit è a aprene males douctrines, coum auíe hèt enquía alabets, sense sabé-c es dus germás interessadi; è dempus de maridádi que hèje'ra madeicha cansoun, en tout dá males oures, è hè a plourá cauqui cops a'ra súa hénna.

Père auíe seguit touti's pobles dera Val d' Aran; è tam úa máquina que pourtáue, auíe hèt es retrátous des glèises, santuaris, è des Sants que s'i benèren; è's clitchès les saubáue coum úa relíquia. Quam aguéc touti's que boulié, les dèc, ben endressádi a't son coumpanh qu'auíe bengut amássa, tam ét, de delá, parlèren úa estouna tout dous, è se despedíren tam aguestes paraules:

—Quam sigue tout prèst —diguéc Père— ja m'escrueuerás ta senhalá-me't día è'ra oura; è hè de manèra que pouasca recebe'ra carta dus díes mes alèu.

—*Está bien* —didéc er aute. È se despediren coum dus bouni germás.

¿Qui ère'r aute, è t'aoun anèc?

Ben poga causa poudém dide per ára, ta respoune adaguestes dúes preguntas. Mès tart, dilhèu, bou'n pouderam dide mès.

Et coumpanh de Père ère un ome que nou parláue gouaire; mès es súes paraules, quam jessièn dera súa bouca, touti les couelhíen tam plasé, perque èren ben dites, encára que sigués-sen en castelhá. Arrés sabíe'na Val d' Aran qui ère, que ère ne d'aoun ère. Nou s'en sabíe arren mès, sounque qu'ère't coumpanh (moussou o ámu) de Père, è que se didíe Ambrosi.

¿T'aoun anèc?... Arrés mès, sounque Père, ne sabéc santouè, enquía que aguéc tournat.

II

Mentrestant, un día, en aué dinat, Père è Cisca s'en anèren ta Pujólou, è arribèren en ço des sos ta't tour des quate dera seráda. Troubèren souléta a Tonha ena sala báicha, tam et rousari'na man è touta plourousa. Quam beiguéc as sos s'amaguec et rousari è se chuguèc es gouéls tam touta prèssa; è héc un esfors ta èste rialhousa en tout saludá a't son germá è'ra súa cunháda.

En aué-se hèt es prumèri coumpliments è en èste touti saigudi, didéc Père a'ra súa ger-mána:

—¿A béi aquet Rousari!

—¿Que n'as de hè det Rousari? —didéc Tonha. —¿Be ei lou madech qu'et de Cisca?...

—¿Dèicha, hénna, dèicha! Ne tu ne Cisca nou auets bist tout et mèrit que an, dilhèu.

—¡Oh! Et «dilhèu» qu'está ben pertout, sounque'na oula —didéc Tonha en tout arrí è'n tout dá et Rousari a Père. —Ja sabém, tant coum tu, qu'es grás soun diamants des mès finí, è qu'era cadía ei d'or. ¡Un boun cadó que mous héc et ton coumpanh, et día des nocés!

—Dounquets nou ac sabéts pas tout encára —didéc Père, en tout hè-les a béi es grás. En es grás grossi des Pare-nostes i soun grabadi's noms des tres Persounes debines; è coum que't diamant ei ta dúrou, aguest trebalh ta fin coste bounes estounes as que lou héren è bouni sarpats de pesseset at que lou paguèc.

—Oh que ei bertat —didéren es dúes héennes, en tout gouardá't Rousari.

—Mét-te't Rousari'na potcha, Tonha; è parlém de iauta causa —didéc Père. ¡T'aoun ei Juan?

—Déu èste pr'aquíeut... A jescut, didéc Tonha, en tout baichá's gouéls.

—Tió: ena tauèrna que lou déues aué. J'ac sábi tout, já Tonha, encára que tu lou boulgues dessimoulá. Sígues franca tam nousati dus, è dits-me'ra bertat. ¡Ei jougadou't ton ome?

—Pensi que si —didéc Tonha abergounhida.

—¡S'embourrathe cauque cop?

—Bèt cop...

—¡Te mauctacte?

—Nou: acró nou!

—¡Dounc, per qué plouráues ára?

—¡Tout ac bos sabé, tu tabé!

—Tió qu'ac boui sabé, perque mous coumben a touti. Respoun, è nou ploures mès; perque auém bengut ta chugá-te's lèrmes è ta gouarí a Juan de touti's maus que t'hèn a patí.

Tonha se metéc a plourá fort, è didéc entre sanglots:

—¡Ah! Praube Père! Quam jou nou l'e pougut gouarí, tam er amour que touti dus mous auém, nou lou pot gouarí arrés mès, sounque Diéu.

—Dounquets, Diéu è jou lou gouarirám. Párla, ára, tu; è despus parlarè jou... Coundá-mous era súa bida.

Tonha se metéc a plourá iaute cop; è en tout esfourçá-se, at cap d'un chinchau, poudéc dide lo que ben:

—¡Ja m'hè a patí, já, de que báje ta'ra tauèrna, de que se jogue's bés, de que tourne bet cop bourrátchou è de que s'enfáde, se lou pléji tam tout er amour, en tout plourá è abressá-lou! Mès era'spía mès grossa ta't mèn cor ei er abourriment que a contra'ra Religioun... Nou cré en Diéu, ne'n cèu, ne'n lufèr; dits qu'et moun s'a hèt per ét madech, è qu'es persounes biém des ourangoutans è des singes...

—¡Prou. Tonha, prou! Tout acró j'ac sabía jou. Tout acró ei de boun gouarí, se bousátes me boulets ajudá. -¡Nousátes ajudá-te! ¡Entó'ra mort! —didéren Tonha è Cisca. Párla, è j'ac beiras.

—¿Boulerías bié tam jou è Cisca, se Juan mous bo seguí?

—Anarè ben countenta d'aoun Juan báje; è se bousati dus i-èts, me dicharè arringá'ra pèt, ta dá-bous un plasé.

—Dounques ja ei hèt. Mès, m'auets de proumete que me darats toustem era rasoun a jou, ta coumbence a Juan.

—¿Bos arren mès? didéc Tonha... Dounques t'ac prouméti. È se nou ac téngui, me pos aucí.

—Pensi que nou sera besounh d'aucí-te —didéc Père en tout arrí. —Ara, láua-te'ra cára, bestis-la d'hèsta tam úa riálha, d'aquères que an enganhat at ton ome, è bè-lou a cercá, aoun sígue, perque jou l'è de béi sense fálda.

—Ja'n bau —didéc Tonha, en tout lheuá-se.

—Nou lou pléjes, ne li dígues arren de lo que auém parlat —tournèc a dide Père.

—Nou bous cau pôu. —È s'en anèc.

Lèu, tournèc amássa tam Juan. Dempus d'aué saludat a sa germána è son cunhat, didéc, en tout sèi-se:

—Anet, mous cau hè úa hèsta, per èste-i bousati.

—¿E quina hèsta bos hè? —preguntèc Père.

—De prumè, Tonha mous apariará un boun soupá, è p'era belhada mous harám crespèts, o pescajous, coum didém en Pujólou.

—Ben pensat —didéc Père. Jou, ja nou sábi quin gust an, dempùs de tanti ans de nou aué-ne minjat. È en tout que hèm es crespèts, harám un traite de impourtancia entre touti.

—¿Un traite? —didéc Juan, estounat.

—Tió, se bousati i boulets bié ben. Ja'n parlarám.

III

En aué soupá è lauat era baichèra, Cisca è Tonha amarèren úa cousséletáda d'haría d'hurment tam lèit è aigoua. Dempus, metéren era padéna'n houec, la untèren ben tam úa rosta de toucínou at cap de úa fourquilha, è dichèren códe aquera pasta per un coustat, en tout que Cisca didé:

—Ara, que'n cau hè un cada un è les cau hè a sauté ta birá-les; è't prumè que'n dèiche quei un o nou lou bire ben, pagarát béue d'aguesta nét.

—È se te toque de pagá a tu —didéc Père —¿tam que pagaras, se nou as cap de só?

—¿Que nou è cap de só? —didéc Cisca en tout arrí. —¿Pog so ta pèga, ta nou sabé-te foulhá's potches quam tu te descouédes! Encára porti cauques pissetétes qu'an jessut dera túa bousséta.

—¿Dounques, m'è atarnit úa lairoua'n casa! ¿eh?

—Lairoua nou: perque tout lo de ton ei mèn, è tout lo de mèn ei ton.

—¿È qué as, tu? —didéc Père, en tout arrí. —¿Se nou as arren!

—¿Tant coum tu! Tout lo de ton qu'ei mèn!

En tout parlá è arrí, li touquéc a Cisca't tour de hè't crespèt. At punt que l'hèje a sauté ta birá-lou, Père li touquéc un chinhau et bras, è't crespèt caiguéc en larè. Touti s'en arriren è truquèren es mas; è Cisca didéc, en tout lheuá-se:

—Ja qu'è de pagá, jou, bou'n bau a hè un sadout de béue, anet. Se boulets hè aquet traite, hèts-lou lèu; se nou, l'aurats de dichá ta deman, perque't béue bous hará bira't cap.

—Tió, bè-n, è tourna lèu. De lo d'aute nou'n passes pena.

En tourná Cisca, héren cauque traguét, tam et pourrou, perque Père nou les bouluéc dichá béue tam et bássou entó't darrè de tout; è didéc Père:

—Juan, ára, cau béi d'hè-mous un boun traite, entre touti quate, se tu è Tonha i boulets bié ben.

—Párla: a béi que será acró —didéc Juan.

—È de besounh un sóciou ta'ná'sploutá'ra mina que è delá, força louenh d'aci. Sábi que tu ès enteligen è fourmal; è me counbiés.

Quam Père carèc, nou s'entenéc sounque'ra padéna que gresflháue, en tout que s'i cou-díen es crespèts.

—¿Qué i dides Juan! —preguntèc Père at cap de un chinhau. —¿Bous agradaríe'ra nosta coumpanhía?

—A jou, si —didéc Tonha, toute contenta.

—¿È a tu, Juan?

—A jou tabé m'agrade'ra bosta coumpanhía. Mes, lo d'aute... Sense sabé arren mès...

—¿Qué bos sabé? Pregunta, que jou te respounerè.

—¿È aquera mina de qué éi?

—De miliou. Jou, ja n'è plaçat un miliou de pissetes en es banques de Paris è de

Londres, sense coundá lo que è gastat entre es biatjes è d'outes causes. È se aguest biatje nou mous anesse ta ben coum pénsi, o cauqu'un i dichèsse'ra pèt, aci qu'auets es documents ta poudé-ne ana a crubá'ra mitat. —È dec cauqui papès a Juan que les liejéc pog-a-póg. En aué acabat, didéc tout sèriou a Père:

—¿Taqué ag as hèt acró ? Ta hè-me úa amóina, o ta un resgouart?

—Perque t'è besounh, è ta un resgouart —didéc Père.

—Tè, dounc: tourna-t a mete aguesti papès ena potcha, è he-t'en lo que boulgues... ¿Que i dides, tu, Tonha'n acró? ¿I biés ben?

—Se tu bos, si! J'ac créigui se m'agradaríe aná béi moun tam bousati tres!

—Dounc, ja so ton, Père. Mès, as de respoune-m a cauques preguntes ¿T'ouon cau ana?

—Louenh, ben louenh. Ta úa isla, entre miéi der' Assía è'ra Oceanía.

—¿Quam cau martchá?

—Laguens de quinze díes. Demouri úa carta, de un día'n iaute, d'Ambrosi; è quam la receberè, ja pujaram, jou è Cisca, ta aná-mou'n desd'acieut estant.

—¿È açó, coum ac dicham?

—¿Açó ? Arrénda-c at que t'en pague'ra countribucioun at Goubèr. Se nou trobes, dèicha-c está: nou te cau cap pèrde lo de delá per açó.

—¿È's dinès ta't camin ? Jou nou n'è cap jeh!

—Nou t'espantes d'acró: n'auém ta jesse-mous d'ahès. È't men coumpanh Ambrosi a un automobil que mous trairá des camis è mous pourtará'n pouestou, sense hè-mou'n cap de só, se nou se mous trinque.

—È ára,'scouta, Juan: m'as dit que nou as dinès, pénsi qu'auras cauques deutóts pr'a-quiéut; ¿ei bertat?

—Bèt un, que pensáua pagá ta'ra fíra de Viella.

—¿A gouaire pujon? ¿Nou ac sables?

—M'ac cau coundá. Deu èste úa bintía de dúrous, pog mès o ménous.

—Tè, aquíéut que n'as couranta —didéc Père, en tout dá a Juan dus bilhets de banca. —Pága touti's deutes; è quam pujarám, ja me dideras se t'en manque... ¿È des baques è's mât-chous qu'en bos hè? Te n'as de deshè, perque nou tournarám de cinc o sés ans.

—Nou t'ac sabi, tè. Es palhès soun ouédi de pastúra en aguest tens; è arrés bo mès cárga dera que pot pourtá. Perque'ra hame det mès de mai ei mès lounga ta't bestiá que ta'ra gent.

—Apraia-t'ac coum pousques. È se nou i-a iaute remèdi, dèicha-c tout at jutje (perque pénsi que tam et capelhá nou-i déues boulé sabé arren) ta qu'en hèsque amóines as praubi.

Juan descourric un chinhau è didéc :

—Dounques, t’enganches, Père. A’t capelhá nou lou’stimi, perque toustem mous tire’n nas es nostes faltes; è cada cop que predique m’afrounte sense que, dilheu, ét nou pense en jou. Toutun, ta d’acró, me fii mes de ét que de touti’s auti.

Es dúes héennes è Père se gouardèren, er un a’r aute, touti estounadi; è Juan hijéc, en tout arrí:

—¿Qué bous estounats? ...Encára que nou siga fanátic coum bousati, me-i béigui ta sabé couneiche quina ei era tèrra forta, ta poudé-i mete’s pès, sense pôu d’enfounça-se. Mès, jou nou-i bau cap soulet ¿eh! ta dide-l’ac; perque è pôu que me doungue bèra cougoutada ¿Me-i acoumpanharats bousati?

—Tió, bè-n: nou ájes pôu per acró —didéc Père. Dounc quedám d’acort en que bierats ¿eh?

—¿Ja-ei dit, ome, ja-ei dit!

—¿È auets touta’ra counfiança’n jou?

—¿Tió, ome, tió! —didéren es dúes héennes.

—¿B’ac bes pla qu’è proumetut tout lo que tu as boulut. Quam sigue’ra oura d’ana-mou’n, bene; è me dicharè tapá’s gouéls tam un moucadou —acabèc Juan.

Un cop et tratte hèt è’ra hèsta acabada, s’en anèren ta’t lhét; è lou’ndeman, Père è Cisca s’en tournèren ta casa, ta aparia’s sos ahès è demoura’ra carta d’Ambrosi.

IV

Mous auém desbrenbat de dide qu’es pares des nosti quate aranési s’èren morti dus o tres ans abans de lo que auém dit en aguest darrè capítoul. È atau ei que ja nou-i cau pensa mès, sounque ta encoumana-les a Diéu.

At cap de pogui díes dera bisita que Père è Cisca heren as sos de Pujólou, et prumè recebéc úa carta d’ Ambrosi, cuérta coum es paraules que s’escapáuen dera súa bouca. Era carta didíe atau:

París, 13 de abril de 19...

Amigo y hermano en Cristo: Todo está compuesto y terminado con absoluta conformidad al gusto de Vd. El día 20 y a las once de la noche estaré y aguardaré con el «Culúm» donde Vd me ordenó; y de vuelta recogeremos esto aquí.

Suyo at^o amigo y servidor en Cristo.

Ambrosio.

Quam Père l'aguéc liejuda, l'ag anèc a pourtá a'ra súa hénna que la liejéc; è'n tout tourná-la a plegá —didéc:

—¡Bè-n! B'ei pla lounga!

—Coum toutes es sús didéc Père.

—¡É qui ei aquet ome?

—B'ac sabes. Un coumpanh d'ahès.

—¡B'as dit, bèt cop, qu'ère't ton á mou?

—N' ei á mou n' ei moussou: ei coumpanh. Quam arribaram delá, j'ac saberas tout. Ara nou me coumprenerías, encára que t'ac coundèssa.

—¡Obe! Et secrèt de toustem. Ja me tarde d'aná-mou'n, ta poudé-lou sabé.

—Dounques, já bes que cau martchá lèu. Apráia-te's causes, ta que mou'n pougam aná ta Pujólou et desauéit.

—¡È qué mou'n pourtaram?

—¡Qué t'en bos pourtá? Arren, sounque'ra'roba det dessus: lo d' aute ac troubaram en Couloum.

—¡È qu'ei acró det Couloum?

—¡Qué ei?... Et noste automobil... Quam lou beiras, me pensi que t' agradará.

Et día desauéit d'abriéu, en aué dinat, s'en anèren ta Pujólou; è arribèren aquíéut, ta miéja tarde, coum er aute cop.

Juan è Tonha ja èren prêtis t'aná-s'en. Nou les mancaue que sabé't día è'ra oura. Se despediren touti quate des amics è des parents, è't bint, ta's onze dera net, s'en anèren ta'r Ouratori de Gessa, aoun ei er embrancament dera carretèra tam es camís de Gessa è Unya; è aquíéut se pousèren ta demoura'r automobil.

Coumque'ra nèt ère escura coum úa bouca de loup, es nosti counechuts pourtáuen úa lantèrna, ta hè-se lum, è'n tout que demouráuen, la dichèren alugada.

At cap d'úa estouneta que demouráuen a'r automobil, entenèren úa forta brounidera que passáue p' et dessus d'eri; è touti lheuèren et cap.

—¡Praubi de nousati! ¡È qu'ei acró? —cridèc Cisca. —Gouardats, gouardats lo que passe p'et cèu!

E touti s'acourroupèren, de pôu, a't tour de Père que les didéc, en tout arrí:

—¡È qué auets bist? Jou nou enteni sounque'ra brounidera det noste automobil que mous beng a cercá.

—¡Mès, que nou as bist acró nére que a passat p'et dessus de nousati?

—¡Óube! 'ra pôu des héennes que bous hè a béi luts-en-crambes.

En tout desputá d'aquera pôu, beiguéren dúes lums at pè det pont de Gessa, que pujáuen tam era prèssa d'un relampít è tam era madeicha brouidera que un chinhau antes aufen sentut.

—Ac vedetz? —didéc Père. Hèt-bous ençá è lheuats era lum, ta que sápien aoun èm.

En tout dide acró, s'arturèc er automobil at deuant madeich d'aoun èren eri; è baichèc Ambrosi tam úa lum, è les touquèc era man a touti, en tout dide:

—Ara, que cau puja tout seguit è que mou'n cau ana lèu.

—Pos-te un chinhau, Ambrosi —didéc Père. —Que les cau hè a béi et noste Couloum, adaguesti, antes de calá-mous laguens det son brente.

Li dèren, touti cinc, et tour tam es lums, en tout hè miracles, toucá-li't bèc è'ra coua, è boulé-li lheuá's ales.

—¡Bè-n! ¡B'ei pla brabe aguest couloumas! —didéc Tonha.

—Brabe è credént, qu'ei —didéc Ambrosi. En tout et moun nou n'i-a iaute coum aguest.

Ère úa pèça d'acè, courbida de celoulóide, qu'auíe úa bèra è charmanta fourma de couloum, de dèts mèstres de loungou, cinc de nautada è tres d'amplada. Es dus gouéls li ludíen mès qu'aqueri fócous electricis que i-a ena Rambla de Barcelouna; è tam aquera lum nou estramuncáue jamès, encára qu'era net siguésse mès nera que úa bouca de loup.

—Ara, que mou'n cau aná ta laguens —didéc Ambrosi. Era nèt ei hereda, è mous pouderíem coustupa.

Entrèren per úa pourteta d'es dúes qu'auíe en cada coustat, dejousét der' ala, pujèren quate escalounets è se troubèren en un salounét petit è poulit coum un só. At miéi, i-auíe úa tauleta è p'et tour, quate bancs; è tant aguesti coum aquera, èren tatchadi en soulè ta nou biráse en tout caminá't Couloum.

Se saiguéren touti cinc enes bancs è Ambrosi didéc:

—Ara que mous cau hè un traguét, principalments bousati tres, que nou èts acoustumadi a aná en aguest automobil; è m'hè pôu que hous marejaríets. ¿Qué boulets? ¿Boulets un chinhau de bin ranci de quate ans, que bous dará boum estoumac?

—Pórta —didéc Juan.

Ambrosi pourtec cinc bássous è úa ampoulha; metéc bin as dúes héennes è a Juan, è quam ne boulié mete a Père, didéc aguest:

—A jou, dá-me un chinhau de roum tam aigoua; se nou, m' adourmiría, è nou te poudería relheuá a tu.

—Ben pensat, didéc Ambrosi. Jou tabé qu' ac bau a hè atau.

È atau qu'ac héren. Beguéren touti, farcejeren úa estouna, recoussireren, pam per pam, et Couloum è se tourneren a sei at cant dera taula.

—È un dourmilhoun, que nou me pougui tié, didéc Tonha, at cap d'un chinhou.

—¿S'auras begut mássa? li preguntec Père, en tout arrí.

—Be-t'ac a béi! Tout pouiríe este, respounéc éra.

—S'ei acró didéc Cisca, jou tabé n'e un cop de mássa, perque's hiestres det cap se me barren per eres madéches.

—Bè'n, bè'n; tirats-bous at dessus d'un lhét. Mou'n bam a aná de seguit: atau nou bous marejarats bric.

Es dúes héennes se tirèren at dessus d'un lhét, en tout que Juan badalháu è s'heregáu's gouéls.

—È tu, Juan, ¿bos bié tam nousati, o bos dourmí tabé? —li preguntec Père.

—¿Qué me sabi? Pensi qu'aqueres dúes m'an encoumanat et mau.

—Dounques, bè-n: dourmis úa estouna, que mou'n cau ana.

Lèu, siguéren dourmidi touti tres. En bin ranci qu' auíen begut i auíe dúes goutères d'úa essencia ta he-les a dourmí, ta que nou se marejèssen ne aguessen pôu, en empréne'ra martcha't Couloum.

Père è Ambrosi amourteren es lums elèctriques qu'et Couloum auíe enes gouéls; Père dèc et biatje a'ra máquina ; et Couloum héc un saut, estenéc es ales è agarrèc era boulada decap a Bagergue.

—¿Boulets que guía jou? —preguntèc Ambrosi.

—Nou: ára guiarè jou; è quam auram atrauessat et Perinèu, guiarám úa estouna cada un.

Et Couloum seguíe et riéu Unyola, passèc p'et dessus det poble de Bagergue que dourmíe coum un souc è s'en pujèc mountanhes ensus, sense hè-li pôu ne'ra pujáda ne'ra nhèu.

Quam es nosti biatjès aguéren trauessat es mountanhes è nadáuén ja ena atmósfera francésa, didéc Père:

—Ara, ja poudém descansá úa estouna. Nou mous cau hè sounque gouardá de tant en tant era «brújula», ta que't Couloum nou pègue de bista a Paris; perque en aguesta carretèra, a mil mèstres dessus de tèrra, nou mous cau pôu d' estramuncá enloc.

V

Ara que mous bágue, entó que arribarám en Paris, mous cau béi se sabém hè'ra descripcioun det bèt è brabe Couloum, que tant de serbici mous a de hè en aguest lounc biatje qu'auém emprés ta acoumpanhá tam era imaginacioun as quate aranési è a'r aute descoungut.

Et Couloum ère, tout en úa pèça, automobil, bouladou è bárcou. Ei a dide que sabié roudá p'es carretères, boulá p'er aire è nadá p'et mar coum qualseboul aute bachèt que áje agut d'aguesti tres oufiscis que aué't noste.

Encára que ja aué roudat tout et moun cibilisat è aué estat admirat en toutes parts, arrés counchéie toutes es súes bertuts è sabé'hè; perque as sos proupietaris nou les counbengué que s'en pourtèsse mássa es gouelhádes è'ra atencioun des omes.

Poudém dide que aué tres písi que se póden dide: et cerè, et det miéi, è'r humarau. Et det miéi serbie d'habitacioun as biatjès, tam toutes es coumouditats (encára que en petit) que se póden desitjá en úa bona casa. Et cotch det Couloum è're't pouestou destinat ta't counductou que se saigué en un banc en que i poudíen cábe dúes persounes. Mès endarrè n'i-aué iaute aount s'i poudíen sèi dúes autes. Dempus, benguí'ra saleta-minjadou, dera que ja auém parlat adès. Mès endarrè i-aué tres arcobes separádes era úa der áuta per tenhats, enes que i cabié un lhét en cada úa, è úa cagira en cada coustat det lhét; è at deuant d'aqueres arcobes, barrádes tam courtines, passáue't coulidor ta aná d'un cap ar aute det Couloum. Mès endarrè i-aué un quartét ta's desembrássi dera casa; è at dejous dera coua det Couloum i-aué ua pourtéta tam un n.º 100 at dessus. Era madecha couía serbie d'armari ta tout lo que coumbengué. Ena saléta-minjadou i-aué úa petita coudina económic, aoun coudináuen tam regoular coumouditat.

Es auti dus písi serbién ta mete-i es proubisious de coumestibles, marcaderies, etc. Lo de mès pesant ac metíen en cerè, è ço de mès laujè en humarau.

Era maquinaria founciounáue per medi dera electricidat, que se desarroulháue per éra madecha, dempus d'aué hèt a dá cauqui tours, a úa roudéta qu'et counductou aué at deuant. Alabets, era roudéta hège'ra electricidat, è aguesta dáue mouiment adaquera; è se poudíe dide que ère un mouiment countinuat. As pès det counductou, i-aué úa clauéta un chinhau mes grána qu'aqueres que serbíssen ta alugá è amourtá es lums elèctriques des cáses; è serbie ta dá è trèi era coumunicacioun dera força elèctrica tam era maquinaria. Aquera clauéta s'en poudíe trèi; è un cop trèta, et Couloum nou se poudíe boutjá det pouestou, è arrés poudíe hè aná'ra maquinaria.

Et noste Couloum aué dúes páutes, coum n'an tabé's auti de car è gouássi, que tous-tem pourtáue plegádes. Quam li boulién hè agarrá't bol, les ac hèjen a desplegá, è èren un fort ressort que hège a sauté't Couloum en aire at madech tens que desplegáue's ales. Quam lou boulién hè a bachá ta tèrra, les ac tournáuen a desplegá; è aquet ressort prubáue de que't Couloum dèsse cap de sustracada en quèi en tèrra.

Aquíét qu'auets espicat ço qu'ère et noste Couloum; mès en biatje lou acabarám de counéche, se caucarren mous auém desbrenbat. Nou pensi quedá mau, quam lou counche-rats, se bous dígui que ere er arnés milhou en sa classe que i aué alabets en moun.

Mentrestant, Père è Ambrosi, en tout parla è dirig'it Couloum, biráuen es gouéls, de tant en tant, enta'ra terra, è s'en gouardáuen aqueri courrops de lum que se beiguén at dejous des sos pes que sembláuen es anges que belháuen a'ra gent des pobles, coum es estrélhes det ceu bélhen a tout et moun.

¡Que n'ère de poulit acró! Sembláue qu'et cèu s'enmiralháue'na tèrra.

Quam era clarou det día coumencèc d'amourtá aqueres lums det cèu è dera tèrra, et Couloum coumencèc d'abachá-se pog-a-póg, sense dichá'ra direccioun de Paris, è ath cap de póga estouna s'anèc a pará en úa carretèra. Aquíét, pleguèc es ales è coumencèc de hè a roudá's rodes; dichèc d'èste audèt boulaire è se tournèc animal des que ban a pè. Mès et son caminá ère't boulá des auti.

Pog-a-póg, Juanet è's héennes dauríren es gouéls, se lheuèren è anèren a troubá a Père è Ambrosi.

—¡Soun oures de lheuá-se aguestes —les didéc Père en tout farcejá —quam et soulei ja ei cansat de he-mous lum?

—¡Quina oura ei? —preguntec Cisca.

—Es oueit toucades; è encára mous auets d'apraia'r esdejouá.

—Acró arai; be será lèu hèt— didéc Tonha. —¡Aoun èm ára?

—D'aci a tres oures arribarám en Paris, se nou auém cap d' estramunc.

—¡En Paris, ta lèu! —didéc Juan. —¡Qu'auém boulat o qué?

—Precisaments qu'auém boulat touta'ra net —didéc Ambrosi.

—J'ac semble, já.

—Qu' ac semble è qu'ei. J'ac beirats at bèspe.

Esdejouèren, s'endressèren un chinhau era roba è lèu arribèren ena gran capital de França.

Nou héren a entrá't Couloum ena bila ta nou hè a gouardá a'ra gent; sounque lou dichèren at pè de un «garage». Père è Ambrosi s'en anèren enta Paris, è's auti tres se quedèren en Couloum, ta tié-lou counde.

Ambrosi è Père, sense entretié-se enloc, s'en anèren, de drét, cap at Banc. Et segoun crubèc et rèdit de dus ans det son milioun, et de dus ans de dus milious de un tal James Milson, inglés, que auants de mourí ag aué dichat tout a Père, segountes et testament legalisat que presentèc a'r encargat det Banc; è s'héc a mete aqueri dus milious en son nom.

Tout acró coustèc úa estouna, perque i-aguéc de mete man cauque noutari, ta dicha'c en règla.

En jésse, troubèren un ome en coulidor dera madecha casa det Banc, que lèu se les héc souspetchous en béi que les segué pas per pas, sense perdé-les de bista. Mes nou n'héren gouaire cas, perque pensèren que tanti è tanti omes en Paris poudièn aná p'et madech camin sense pensá en eri.

At cap d'un chinhau de caminá per úa rúa, es nosti couneguts beiguéren qu'et descounechut que sembláue que les segué pujáue en un de tres automobíls que i-auie aquíéut arturadi, è hèje senhal as auti dus; alabets beiguéren qu'es tres automobíls se metièn en martcha è seguíen pog-a-póg at darrè d'eri.

Já s'en encouedèren, já, de tout, Père è Ambrosi; mès nou n'heren gouaire cas, perque en úa bila coum Paris es rúes soun hourmigués de gent, automobíls è touta classe de carrouatges, de manèra que, bèt ramat de cops, un nou sab pr'aoun passá ta seguí son camin.

En arribá en Couloum, Père dèc cauqui dinès a Ambrosi è as héennes, s'amaguec es auti è's papès en un amagatalh, è despus didéc as auti:

—Ara, Ambrosi, Tonha è Cisca, auríets d'aná a cercá aqueres caches è croumpá tout ço que pougats ta minjá è béue, ta't camin è quam seram delá. Tournats ta lèu que pougats, perque et Couloum hè mássa ombra praci, è nou m'agrade béi-lou't blanc de tantes gouelhadés. È tu, Juan, está-te tam jou.

—¿Qu'as pôu?

—Nou è pôu, mès me gouéje está-me soulét aci laguens.

—Ja qu'ac bos, me i bau a está ta tié-te coumpanhía. Boulía aná-m a passéjé per Paris. coum que ja l'è bist d'auti cops, ac dicharam ta iaute cop.

Ambrosi è's héennes jessèren det Couloum ta aná a cercá lo que ja auie croumpat Ambrosi, è Père les acoumpanhèc úa cincouantía de passi, s'encouedèc de lo que í-auie p'et tour è s'en tournèc. Mès Juan se quedèc laguens, sense he-se a béi des de dehora; perque atau l'ac auie encoumanat Père.

Iaute cop laguens touti dus, Père coundèc a Juan lo que les auie passat, en son semblá, tam aquet descounechut è's tres automobíls que sembláue les auíen seguít, è híjéc:

—Es automobíls soun aqueri tres que i-a parádí a cincouanta passi de nousati; er ome que sembláue seguí-mous ei et det deuant, at coustat det counductou, è en cada un i-a tres omes sense't counductou. Dém-les hin, sense perde-les de bista ta counéche es súes intentions, è nou mous descouedém, per lo que pot èste.

At cap d'un chinhau bachèren tres omes d'aqueri automobíls, è coum aquet que nou hè arren, se passejerèn úa estouneta pr'aquíéut, se aproupèren ta't Couloum, li dèren et tour, è despus truquèren a'ra pouteta pr'aoun auíen jescut es auti.

—Amága-te, Juan —li didéc Pèrè. —Pren aquet garrot gros è se bes cap de mala accioum ¡garrotada de ciégou!

—¿Que bos daurí?

—O.

—Gouárda que soun tres, è se mou-n ag auran de nousati dus.

—Nou ájes pôu: nou'n dicharè entrá sounque un.

Juan s'amaguéc è se tenguéç prèst ta lo que pouguésse succéi; Pèrè dauric era porta, se metéc at miéi è preguntèc as tres francési:

—¿Que bous manque, brábi Moussus?

—Bous demanám se mous haríets et plasé de dichá-mous bisitá boste tant bèt è charmant automobil.

—Se boulets entrá d'un en un, si; autaments, non i-a entrada d'aué —les didéc tout sèriou è resolt.

Es tres francési se gouardèren er un a'r aute, è didéc et det deuant, qu'ère't madech qu'auíen troubat ena casa det Banc:

—Coum boulgats; è se bous semble, entrarè jou et prumè.

—Entrats, dounc.

Et francés entrèc, è Pèrè tournèc a barrá'ra porta; è quam se troubèc cára a cára tam et francés li didéc:

—Ja que boulets béi et noste automobil, passats deuant. Coumençaram p'et deuant è acabaram p'et darrè. Bous asseguri que beirats úa pèça que bous agradará.

Et francés dèc ua gouelhada p'et tour, è li semblèc qu'en Couloum nou i-auíe arrés mès que eri dus, è agarrèc er agósou que li calíe ta'ra súa.

Entrèren en cotch det Couloum, aoun, coum auém dit, è're't pouestou det counductou, è Pèrè li ensenháue'ra maquina'ria è li dáue cauques esplicacious. Et francés aproufitèc aquera oucasioun ta mete-se at darrè de Pèrè, è touti dus quedèren biradi de cára at cap det Couloum. Et francés se traiguéc et «revolver» dera potcha, l'apuntèc en cap de Pèrè è didéc:

Nou bous boutjets; se nou, èts mort: è escoutats-me. È bengut ta que me déts aqueri dinès è's papès de balous qu'auéts anat a cercá en Banc; è atau, nou pergam mes tens, que mès tart me pouderíe hè falta.

Pèrè s'assustèc bèt chinhau en senté-se'ra heredou det «revolver» ena tèsta; mès, de seguit, tournèc a recupera'ra serenitat è didéc at francés:

—¿Gouaire ne boulets de dinès?

—Touit's qu'auets.

—È jou coum ac hèsqui dempus?

—Acró nou-m hè arren a jou.

At madech tens, Juan dèc un parélh de garrouades ta ben dâdes, at francés, en cap, que caiguéc en tèrra coum un sac de sau, sense quedá-li tens ta dide ¡ai! Li estaquèren es coudes ena esquía è lou pourteren at dessus det lhét, er un p'et cap e'r aute p'es pès.

—Ara, tu, t'amagaras at darrè dera porta que iaute cop bau a daurí Se n'entre cap mès, bárra'ra porta en un patac è sauta-li at dessus, è jou nou harè det baup.

—¡Mes, qué bos hè, Père? Semble que te tournes cruel...

—Arren d'acró. Ei et segoun cop que me trobi en semblant cas en aguest Paris de mala mort; è coumque, encára, i-auram de tourná mès de un cop è p'et madech moutiéu, les boui escramentá sense aucí-ne cap.

—¡Áu, áu! Nou recularè, nou.

Dauríren era porta; Juan se quedèc at darrè, è Père s' amaguéc un chinhau mès enlá. Passèc dúes o tres minutes que nou se presentèc arrés, è's de laguens ja coumençáuen de des-counfiá dera counfiança è balentia des lairous francési. Mès nou les durèc gouaire aquera des-counfiança, perque er un des dus lhadres que s'auíen quedat dehora traiguéc et cap p'era pour-teta è gourdèc un moument enta un coustat è ta'r aute. En aquet moument, Père se metéc a cridá tam béu doulourousa:

—¡Assesís! ¡Assistencia! ¡Assistencia!

Alabets, touti dus lhadres entrèren, er un at darrè d'er aute; et de deuant s'en anèc ta aoun cridáue Père, que ja lou demouráue tam et garrot en aire; è'r aute acabá d'entrá, recebéc úa forta garrouada en cap, è casi, touti dus caiguèren en un cop.

—Ara, ja n'auém prou —didéc Père en tont que les estacáuen es coudes ena esquía è les pourtáuen en lhét, tam er'aute, que encára ère en desgána.

At cap d'úa estouna, touti tres coumençèren de daurí's gouéls è gourdáuen ençá è enlá, sense sabé lo que les passáue, enquia que, pog-a-póg, se brembèren de lo que les auie passat. Alabéts, Père les héc cauques preguntes que's auti nou boulèren respoune; les dèc aigoua, perque auíen sét; dempus, les tapèc era bouca tam un moucador ta que nou poudèssen cridá, è les dichèren está.

Mentrestant arribèren Ambrosi e's dúes hénnes at coustat de úa jardinèra que pourtáue úa doutzena de caches, entre granes è medianes. Les descarguèren entre touti; metèren es mès pesantes en cerè, è's laujères en humarau det Couloum, paguèren a'r ome que les auíe, pourtades è se hiquèren laguens.

Quam es hénnes s'enterèren de lo que auíe passat laguens det Couloum, tam aqueri lairous, s'espantèren è se metèren a tremoulá; è as omes les coustèc úa estouna è un bèt ramat de

paraules ta trei-les era pòu det dessus è tourná-les era tranquillitat. Toutun se tranquilisèren a miéjes, era sanc tournèc a courre p'es sées bénes è dá coulou as sées cáres, quam aguèren entenut et plan è's intencious de Père.

VI

A bouca de nét, a'ra oura en que's aluguen es estrélhes en cèu, è's omes es lums ena tèrra ta hè coumpetencia at cèu, et Couloum coumencèc a dá senhals de bida, se birec de cu a Paris è coumencèc a roudá tout douçaments p'era madecha carretèra pr'aouen aué bengut. Ambrosi guiáue't Couloum, Père, at darrè, tengué counde es mouiments des automobils des lairous è's auti tres apraiauen et soupa.

Ambrosi aluguèc toutes es lums, è's gouéls det Couloum ludien coum dus souléis ta hè a biscá mès as tres automobils, que se quedáuen tam un pam de nas. Mès non tardèren gouaire de hè a béi que nou s'auien arraícsat en tèrra, perque touti tres se meteren en martcha en un cop. Er un tirec per úa carretèra a'ra drete; er aute s'anèc a houne laguens der hourmiguè de Paris, è't tercè seguic et madech camín det Couloum. En béi acró, Père se reunic tam es auti ta mete-se d'acort en lo que auén de hè; è resoulèren nou hè mès cas d'aqueri automobils, que bric de mau les poudíen hè se nou se dourmíen.

Coum que ja ère oura de soupá, minjèren touti de lo que les metèren en taula, è despus ne pourtèren as prési. Les traíguèren et moucadou dera bouca è les preguntèren se boullén minjá. Coumque encára èren miéi estremouniádi des garrouades que les auén caigut en cap, nou auén que sét, è les dèren un bol de cafè tam roum. En aué acabat, Père les preguntèc:

—¿Gouaire lhadres èts ena bosta coumpanhía?

Es prési se dèren ua gouelhada er un a'r aute, è nou respouneren.

—Respounets —didéc Père —que bous bau mès; se nou, bous poudéríe coustá cárou.

—Pr'aguest coustat, nou mous preguntets arren —didéc er un pres; perque nou respounerám per mal de mourí.

—¿Que nou parlarats per mal de mourí? ¡Dilhèu, en béi-bous úa mort lounga è cruèl as pots, pot èste que'ra lengoua se bous esguitle ena bouca, è digue lo que ára boulets cará!

—Proubats-ac; è beirats que'ra nosta lengoua ei prou ben barrada ta nou esguítlá-se.

Père reflexiounèc cauqui mouments, è didéc:

—Nou; nou auém facoultats ta aucí adarrés. Se nou ac boulets dide, saubats-bous-ac. Ja sabets que't noste Couloum se minjaríe a touti's lhadres de Paris: atau ei que nou bous, auem pòu.

Les dichèren está, è Père anèc a dide a Ambrosi:

—Amorta's lums de dehora, agárra'ra boulada è tourna a reculá ta'r aute coustat de Paris.

Dèc et tour a'ra bila, un chinhou p'et coustat, ta nou èste bist, è s'anèc a pará en úa carretèra a'r aute estrem. Alabets, héren a bachá det Couloum as tres prési, les héren a sèi at cant d'un arbe cada un è les estaquèren a'ra souca p'et dejous des brássi. Metéren tam úa esplinga en estoumac de cada un, un papè que didíe: «jou, so de úa coumpanhía de lhadres, que rode tam automobils per Paris». È les dichèren enes mas dera Proubidencia, que nou se desbrémbe d'arrés ne d'arren.

Es nosti biatjès, jamès-plus s'encouedèren ne sabèren santouè d'aqueri tres miserables, que auén caigut ena ratera qu'auén parat ta's auti.

Et Couloum se metéc a boulá iaute cop, es biatjès se reuníren touti en cotch det Couloum, Père se metéc a guiá-lou, Ambrosi coumencèc et Rousari è touti's auti respounéren tam deboucioun.

Countinuèren et biatje sense cap mès d'estramunc enquía Manila. P'era nét, p'er aire è p'et mar; p'et día, p'et mar è p'es carretères, et Couloum nou parèc entó's Filipínes, entó aquera bèra perla que's doulenti goubèrs è't dret dera força an tret dera courouna d'Espanha, è qu'es bouni espanhols encára plourám.

Arribèren de néts en Manila; per acró se pousèren dehora dera poublacioun è demouèren qu'et día despertèsse adaquera malagouanháda capital des Filipines, en tout que Ambrosi coundáue as auti era istoria d'aquera desgraciada guèrra que mou les panec des mas.

En èste de día, Ambrosi anèc a pourtá úa carta de Rouma at Gouardia de un coumbent de Franciscás è s'en amièc quate frares joueni è sábis que eren destinádi ta úa missioun.

Touti's det Couloum, sounque Père, s'estounèren de béi aqueri quate frares que s'en anáuen tam eri. Tout lo que pouguèren sabé siguéc de que èren missiounistes que s'en anáuen ta úa isla ta aná ensenhá'ra religioun è lo que coumbenguèsse. Ne's madechi frares sabíen arren mès; auén era ourde de seguí a Ambrosi, è tam acró n'auén prou. Despus, es quate aranési bouléren aná a dá un tour per Manila; mentrestant, Ambrosi è's quate frares se quedèren en Couloum ta tié-lou counde.

Quam es prumès tounèren de Manila, Tonha se chugáue's gouéls en tout entrá en Couloum; Père que s'en encouedèc li didéc:

—¿Qué ploures ára? Semble que t'he do d'aná-t'en d'aci.

—Nou m'hè do, nou; ja'n boulería èste lounh.

—¿E dounques, qué as?

—¿Qué bos que te diga? Quam passáua p'es carrès dera cieutat, me brembáua de lo que mous a coundat Ambrosi; è me sembláue que tout pourtáue dó. M'è brembat de lo que didíen ena Val d' Aran aqueri que auén bengut a hè't serbici aci, quam es Yanquis ne traiguèren

era bandèra espanhola. En tout chuga-se's gouéls, coum jou ára, didíen que s'auríen estimat mès mourí-se aciéut que aué de sabé que's Filipines ja nou èren nostes.

—¿Que-i bos hè ? Perdut qu'ac auém. Ne's túes lermes ne's de touti's Espanhols mous ac póden tourná.

VII

A bouca de nét, et Couloum tournèc a agarrá'ra boulada; pog-a-póg, perdéren de bista aqueres isles batiades tam riéus de sanc espanhola, è se hiquèren en imméns mar Pacific, dichant isles è mès isles a dreita è quèrra.

—¿Ei gouaire louenh encára aquera isla aoun anám? —preguntèc Juan

—Encára n'ei un chinhou. Auém d'aná at grádou 180 det meridiánou de Madrid, è mès enjousetes der Equadou.

—¿Ei a dide, qu'auém de trauessá era «ratlla» equinocciáu? —preguntèc Juan, tout estounat.

—Acró madech.

—¿Be-n! Encára auém de hè chichanta grádous de camin per un coustat è bint p'er aute.

—Nou t'espantes: deman passat ja serám en casa nosta.

—Nou será cap mássa lèu, bè-n —didéren Juan è's dúes héennes.

Lou'ndeman passat, a punta de día, arribèren at pè de úa isla petita, touda plía d'arbes è d'èrbes; è Père bouléc que se i-anèssen a pousá úa estouna ta esdejouá en repos. Parèren et Couloum en úa clarulha qu'hèjen es arbes laguens dera isla, è Père dauric era porta è bachèc et prumè. En èste en tèrra, se metec a crits :

—Juan, he lèu, bácha, que beiras as to ávis.

—¿A qui? —preguntèc Juan, estounat.

—As tos páis-sénhes. Gouárda-les coum sáuten de un arbe a'r aute.

—¿Be n'as de gánas de badiná!

—Ome, poc badíni. ¿Be dides que ès decendént der ourangoutan? Dounques, aquíéut qu'as ourangoutans, sines, mounes è d'autes bèsties dera túa raça.

Aqueres paraules héren arrí a touti's biatjès det Couloum que ja auíen bachat en tèrra, sounque a Juan, que se quedèc un tant se pu abergounhit è enfadat.

—Tió, bè-n: dècha'c courre —didéc.

—Nou ac boui dicha courre, nou. Se ei bertat lo que tu m'as dit mès de cent cops, d'aguestes bestiotes, se n'a d'aué perfeccionat cauqu'úa; è atau, pot èste que-i troubém bèra persouna tam eres.

—;Bè-n, prou, relotje! didéren Cisca è Tonha. Lèu seras mès lounc que'ra hame det mès de mai.

—Dounques, prou badinat, se bous auéts de tentá. Ara esdejouém; dempus, harám úa farça adaqueri auderous que mous gouárden coum que mous bouléssen counéche.

È senhalèc ta un arbe en que i-auié dúes mounes petites.

Esdejouèren sense hè gouaire arrouídou; arríren è farcejèren, coum que siguéssen cada un en casa súa, è en aué acabat Père didéc as auti:

—Ara, anats-bou'n touti ta laguens det Couloum; jou è Juan prenerám úa corda cada un, è bous bam a hè béi es habilidats que an aqueri dus singes que semble que nou mous an pôu.

Père dec es instruccious que calíe a Juan, è tam úa corda de un mèstre cada un s'anèren a sèi en tèrra, casí at dejous der arbe aoun èren es mounes. Un cop saigudi, se dèren quate o cinc tours tam era corda p'es dúes cames, touti dus at cop, è pog-a-póg, despus héren un nut. Se pousèren un chinbau, se destaquèren è se tournèren a estacá, lou madech que't prumè cop; è acró ac héren quate cops. Despus se lheuèren, dichèren es cordes en terra è s'en anèren ta laguens det Couloum è dichèren era porta estrenhuda. At cap d'úa estouneta, es singes bachèren der arbe tam touta'ra calma. En arribá en tèrra, se pousèren un moument, escoutèren, dèren úa gouelhada ta deçá è ta delá, è despus, pog-a-póg, s'en anèren ta't pè des cordes. Aquíéut escoutèren iaute cop è tournèren a gouardá ta un coustat è ta'r aute.

Coumque arren beiguéren ne entenéren que les hesse pôu, se saiguéren en tèrra, agarrèren es cordes è s'estaquèren es cames, coum auíen hèt Juan è Père.

En béi, aguesti dus, que aqueres bestietes auíen hèt et nut, sautèren det Couloum è se metèren a courre decap as singes, n'agarrèren un cada un, tam era úa man p'et cotch, tam er'áuta p'es poutes de darrè, è se les ne poutèren ta laguens det Couloum. Ja chourriscláuen, já, es praubi animalous, mès non les baléc cap; è ta laguens qu'aguéren d'aná.

Touti's auti biatjès se pensèren esclatá d'arrí, de béi aquera passáda ta poulida, è touti touquèren è halaguèren as praubes bestiouletes que tremouláuen de pôu. Les embarrèren en quarteguét des desembrássi è les dichèren está.

—Ara que mou'n cau aná, didéc Père, perque auém de besounh et tens. Coumque't Couloum ei mássa cangat, ta nou cansá-li tant es ales, l'harám a nadá úa estouna p'et mar.

Quam aguéren nabegat, causa de oura e miéja, beiguéren úa oumbra laguens det mar que de cada moument s'hèje mès grana, è a'r outlim resultat úa isla. Père birèc et Couloum decap a éra; quam siguéren at cant, beiguéren que nou se-i poudié entrá, perque p'era part de dehora ere úa roca drete e lisa coum úa paret de úa quinzenada de mèstres de nautada. At cap dera roca se-i beigué, ençá è enlá, arbes è erbes.

Père boulguc de dá-li't tour, ta béi se-i poudíen entrá e sabé lo que i-auíe laguens. Quam li aguéren dat et tour, beiguéren qu'ère úa isla de us bintacinc kilomèstres de loungada per us trette d'amplada, enmuralhada per tout et tour tam aquera roca lisa è dera madecha nautada.

—A jou que me ben gánes d'aná a béi lo que i-a laguens d'aguesta cache de pèira, didéc Père. —¿I biéts ben touti?

—Coum boulgues, ouè.

—Dounques, endeuant. Tè, Ambrosi; a béi se li sabes hè agarrá'ra boulada at praube Couloum, que ára ei mes cargat de lo que caleríe.

Despus de cauqui esforcí, pouguéc dichá'ra aigoua, è pog-a-póg se lheuèc en aire enquía qu'arribèc at nibèu dera roca.

Entrèc ena isla è se parèc en lo mes naut de tout, è en un cap dera súa loungada. Touti bachèren det Couloum ta gourdá-s'en aquera tèrra bèrje de touti's pès è toutes es gouelhades des omes.

—¿Oh! —didéc Juan. —Çò que nousati bedém ára, nou ag auíen bist sounque's det cèu è's audèts.

Ère úa ribèra poulida, coum cap s'en áje bist. P'et miéi i passáue un riéu prou gros, è de tant en tant s'en i-ajuntáue d'auti mès petiti que bacháuen des sèrres de cada part e per cada coustat det riéu principal, ère tout poutjat tam cauqui arbes de tant en tant; mès ensus, è per cada coustat de riéu, i-auíe úa ámpla fátcha de bosc, è at cap de tout, tournáue a este poutjat, tam cauqui arbes aci è aquíéut.

—Açó si, qu'ei poulit: casí, casí, tant coum era Val d' Aran.

—¿La boulém seguí? —preguntèc Ambrosi, tam era riálha ena cára. —Se perdém úa estouna, ¿qué mous he?

—¿È se i-aguésse gent doulenta, coum díden que n'i-a pr'aguestes isles? —preguntèc Tonha.

—¿Pr'oun bos que i-áje entrat aci,'ra gent? —didéc Père. —Coum et noste Couloum nou n'i-a cap mès en tout et moun; è's auti bouldous que imbénnten p'et moun cibilisat nou sáben boulá prou, ta bié tadací.

—Toutun —didéc Juan— amaní-m es escoupetes per lo que pouderíe èste.

—Amanís-les; mes nou bous cau pòu a'ra gent d'aguesta isla.

Père guiec et Couloum è l'héc a boulá enquía qu'arribèren atch houns dera bacháda. Aquíéut, i-auíe ua fátcha que sembláue úa carretèra casí poutjáda, ara drete det riéu, è lou i héc a passá coum automobil.

—¿Se seríe úa carretera açò? —preguntèc Juan.

—¡Oh pla, que n'ei ! —didéren es héennes.

—¡Pr'aci i-a gent!, Père! ¡Tén-compde!

—B'ac beirám —respounéc ét, tam touta 'ra calma è tranquillitat.

Mès enjous, troubèren, a drete è quèrra, tartès grossi de pèires quadrejades, que sembláuen picades p'era man des omes. Alabets, es frares tabé didéren:

—Si, si; aguesta isla semble habitada.

—¿È nou n'a d'èste —didéren es héennes alarmádes.

—B'ac beirám t—ournec a dide Père tam el madech toun.

At cap de un quart d'oura, beiguéren, en aute coustat de riéu, un gran pilè de soucs, e at dejous un coubèrt que sembláue un ressec coum es dera Val d'Aran.

—Gouárda, Père, gouárda! —cridec Tonha. Ac bés se n'i-a de gent en aguesta isla?

—¿Mes aon ei aquera gent? —didéc Père, enfadat, en tout hè a parát Couloum.

—¿Nou bés aqueri soucs e aquet ressec? ¿Qui ag a hèt acró sounque 's persounes?

—Jou nou créigui que aci i-a persounes, se nou'n béigui.

—¿Mes qui ag a hèt acró, ome! —didéc Cisca, enfadada.

—Leu semblaras un Père sense pôu.

—Qui ag a het, nou ac sabi. N'i-a que díden que't moun s'a hèt per et madech; ¿perque, dounques, nou a pougut hè açó et madech que a hèt et soulei, era lúa, es estrélhes è e'ra tèrra?

Es frares se gouardèren er un a'r aute. Juan e's héennes coumençáuen de pèrde'ra pacencia, Ambrosi gouardáue p'era hiestra coum aquet que nou he cas d'arren, e Père, en tout he der enfadat, tournec a dá't biatje at Couloum.

Cinq minutes mès enjous, er automobil se parèc iaute cop, e Père se metéc a cridá:

—¡Aci i-a ua casa!... ¡Aném a béi lo qu'ei acró!

Efectibaments, a trenta passi a'ra quèrra i-auíe úa placeta tam cauqui arbes è at coustat se i beiguéu cauque edificí.

—¡Au, se me bouléts bié a acoupanhá! —didéc Père, en tout préne'ra escoupeta è bachá der automobil.

—¿Aoun bas, desgraciát? Te bas a hè aucí —cridèren es héennes.

—Nou bous cau pôu d'arren de mau —didéc Ambrosi, en tout arrí; è guicè er automobil ta'ra placéta det deuant dera casa.

Quam touti bachèren det Couloum, tranquilisadi è animadi per Ambrosi, troubèren a Père ajuliat at deuant d'úa créu de pèira que i-auíe at cap d'un pilè lounguiró de tèrra; è'na

créu i-aúie un letrèrou que didié : «James Milson, de 5 ans, mouric et díá... der an... Pregats per ét. (D.E.P .)»

Père se lheuèc, se passèc era man p'es gouéls è didéc as frares:

—Hésquen et fabou de díder úa «Libera» p'et prumè habitant d'aguesta isla, qu'ei enterat aci.

Touti s'ajulièren, è un frare didéc úa absolta, que touti respounéren; despus Père s'en anèc ta't deuant dera porta de aquera casa, agarrèc et pica-port è dèc tres forti patacs que héren a retrouní touta'ra casa è a gresilhá'ra car de touti's auti, qu'èren at darrè de Père.

Era porta ère pintada det coulou de ploum; et pica-port ère d'or, è't martet det pica-port è lo que hèje d'anclusa ta tustá'na porta èren dus diamants ben trebalhadi è grossi coum a gouéus de poua. En lumedá dera porta i-aúie úa clau d'or penjáda; Père la despenjèc, la metéc ena cladura, desclauèc è dauric erá porta, en tout dide :

—Ara s'a acahat de badiná è de hè coumèdia. Aguesta qu'ei casa nosta, è tout de seguit ne bats a prene poussessioun.

—Ambrosi, bè-n a daurí's hièstres, en tout que nousati pourtám lo que's héennes mous an coudinat, ta aná-mous-ac a minjá náut, en terrat de casa nosta.

Touti quedèren estounadi è'ra alegría les destarrèc era pôu det cos.

—¿Mou-n as jougat úa, eh? —didéc Cisca.

—¿Tanta pôu que mous as hèt a passá! —didéc Tonha.

—Ja sabía jou que nou mouriríets d'aguesta —respounéc Père.

Prenguèren et diná è se l'anèren a minjá at cap de casa. Es héennes boulién seguí'ra casa auants de diná; mès Père les didéc que pressáue mès sabé'ra istoria dera casa que béi-la e seguí-la, è que, en aué dinat, les coundaríe era dera casa è dera isla; è ac héc d'aguesta manèra.

VIII

Quam Juan me dichèc en Marselha, ta aná-s'en ta casa, jou precurè perfeciouná-me en es dus oufícis de hustè e paredè. Jou trebalháua tam gust è tam aficioun, hèja ço que poudía ta dichá countenti as ámous; lo que oué nou sabía, deman ac aprenía; è atau ei que toustem trou-báua bouni ámous è bouni journáus, è de tens en tens, poudía embiá dinès enta casa.

At cap d'un tens, se me presentèc un senhou, que ja auía bist cauqui cops pr' aquíéut, sense sabé qui ère, que me didéc:

—Se bous, boulets lougá tam jou, bous darè mès bouna soudada dera que gouanhats ára.

—¿È ja sabets lo que gouánhi ára? —li preguntè jou.

—Si qu'ac sabi, perque m'en so enterat; è tabé m'è enterat de que èts et boun oubriè que a jou me calerie.

—;Gouaire me darïets? —li preguntè jou.

—Bous daría cinq mil pesseset per an. Mès que cau aná louénh d'aci è biéue louénh det moun. Toutun, nou bous mancará arren de lo necessari ta'ra bida, è jou pagarè't gástou de minjá è bestí.

—Louénh d'aci, arái; louénh det moun, ei lo que m'hè pôu; perque nou poudéria embiá souen dinès ta's mès pares.

—Acró arái —me didéc ét. —Se te bos lougá tam jou, ára te darè mil pesseset è les ac pos embiá d'aci-estant; despus, les ne pos embiá un cop cad'an.

—;E's dinès ta't biatje? —li preguntè.

—Et biatje bá p'et mèn counde —me didéc. Mès auém de he tratte per cinq ans.

—Dounques, tratte hèt.

Escriguí ta casa, les embiè mil pesseset è les didí que nou passèssen pena de jou è que les escrieuería un o dus cops cada an.

Lou'ndeman mous embarquèrem ta Inglatèrra. Dèc cauques despousiciious as masoubés que dicháue en casa súa, perque aquet senhou nou aué familia ne parents, è dempus mous embarquèrem en aguest madech Couloum que mous a pourtat aci, que ét aué cargat de tout lo que aué besounh, tam un moussou d'aquet senhou.

Et biatje siguéc cuert è sense cap d'estramunc, è arribérem aci, touti tres, er á mou è't moussou coum aquet que arribe en casa sua, è jou coum aquet que entre en ua presoun, coum dilhèu bous semblará a bousati ára: ¿ei bertat?

—Nou, nou —respounéren es auti. Mous semble que èm en casa nosta.

—Mès bau atau, è me trèts un pés det dessus —didéc Père.

Jou si; siguí trist cauqui díes; mès embarráua'ra tristesa laguens det cor ta que't mèn á mou nou la poudésse béi.

Lo prumè de tout, descarguèrem et Couloum. I-aué úa anclúsa, malhs, martèts, etc.: ei a dide, tout lo que cau ta un farrè. I-aué úa cache d'escoupetes «Lefauchoux» de un canoun; iauta ben grana de cartouchous è municious; iauta d'arnési de hustè; iauta de destráus, etc., etc.

At cap de dus díes er á mou s'en tournèc a aná tam et Couloum, è mous dichèc souleti aciéut, at moussou è a jou, tam er encárgou de hè dúes barraques o cabanes de husta: úa ta hèmous de casa, er'áuta ta trebalhá-i, et farrè è'r hustè.

Lèu siguéc hèt tout acró, perque'r engouétch mous hèje de agulháda ta hèmous aná mès de prèssa. Et men coumpanh, que se didíe Pau, nou sabía sounque'ra lengoua des

«milords»; è jou que me creiguía mássa sabent tam es parlás aranés, catalá, castelhá è francés, alabets me troubè à nibèu des soumès. Perque, se mous boulfem dide caucarrén er un a'r aute, ag auíem de hè tam sígnous des mas è grimaces dera cára; e tam tout acró, mous quedáuem cauqui cops a miéi camin d'aoun boulfem aná.

Un cop prèstes, es dúes cabanes è paradi tres lhéts ena que auíe d'èste'ra nosta casa, ja nou aguérem arren mes a hè. Alabets hí a coumpréne coum pouguí a Pau, que, ta nou engouejá-mous, auíem d'aná a cassá p'et bosc dera isla. Et i benguéc ben; è tam es bounes escoupetes que ta nousati auíe croumpat er amou, mou-n anèrem ta ana-mous a passeja per laguens det bosc que auíem miéja oura mès ensus.

Es arbes èren espessi è grossi è n'i-auíe de tres o quate classes; è cauques-us èren ès nauti que's campanaus dera Val d'Aran. Jou auía pôu que cauca bèstia ferousa mous benguésse a demaná coundes d'aná-mous a calá ena súa proupietat. Mes non-n beiguérem cap: nou trobèrem cap d'animal de péu; touti's que beiguérem è aucírem èren de pluma, de grossi è de petiti. Aucírem úa doutzena de perrouqués è dus auderáci blanqui de mar, que en catalá ne díden «gavines », è mou-n tournèrem ta casa.

Quam jou aguí seguit tota aguesta isla, me semblèc que l'auía bista touta'ra bida; es riéus, era poutja, es bosqui ès mountanhes, tout ac counechía; è arren i mancáu sounque's pobles è'ra gent ta créi-me qu'era'na Val d' Aran.

—¡Que as arrasoun, Père! —didéc Cisca. A jou tabé m'ag a semblat; mès non ag è gousat dide, de pôu que bou'n buerlèssets.

Juan è Tonha didéren lou madech, è Père countinuèc:

—Desd'alabets estant, coumencèc de passá-me'r engouétch, è coumencè de hè castèts en aire è coumparacious entre aguesta isla è'ra nosta tant aislada coum aguesta.

At cap de cinc díes tournèc er á mou tam et Couloum subrecargat det de-que-biéue, pèces de maquinaria è d'autes causes necessáries ta passá úa eternitat en aguesta isla. Etsaminec es dúes cabanes è ne quedèc content; è, sense dá-mous cap mès de soustancia, mous encarguèc que hèssem iauta cabana mès grana que's prumères delá det riéu, aoun ei ára aquet tartè è s'en tournèc a aná per cinc auti díes. Quam tournèc tam et Couloum cargat coum toustem, li semblèc que ja nou li mancáu arren mès; è alabets coumencèc a dá-mous cauques esplicacious.

Entreguèc a Pau un pilè de pèces de maquinaria ta que les ajuntèsse counfourma as instruccious que auíe rebut der á mou. È Pau, qu'ère un boun farrè è que nou ère pèc en questoun de maquinaria, en pogui dies, de toute aquera herraenta, n'héc un audèt mes gran, è dera madecha fourma qu'et noste Couloum, qu'aperèrem er' Aggla è tam cauques hignes è táulas que jo auía apraiat, n'héc dus automobils de cárga, ta carrejá pèira è lo que siguésse de besounh.

Un cop prèsta'ra faéna det farrè-maquinista, coumencèc era mía. Er á mou mous didéc que mous calíe un ressec; e entre touti tres lou enginièrem coum es dera Val d' Aran, que soun de boun hè è hèn era madecha faéna que's mès moudèrni.

Touti tres hérem a quèi es arbes, les hérem a bachá at cant det riéu, les quadrejèrem è les dichèrem a'ra mida que calíe; e quam aguèrem de hè's paréts, er áμου mous dichèc en blanc, t'ana-s'en a hè iauta passejada tam et Couloum, sense didé-mous bèstia ne áse.

En tourná, haguéc úa counferencia secrèta tam Pau, que durèc úa bouna estouna; è despus se m'en amièc, a jou, ta aná-mous a passéjé p'et cant det riéu enjous; è en tout passéjé, me preguntèc:

—¿Auras pôu d'está-te un día soulét en aguesta isla?

Aquera pregunta me dichèc un chinhau estounat; mès, lèu, li respouní:

—Pôu, nou. En tout cas, engouejá-me qu'harè en miéi d'aguesta souledat.

—Ta nou engouejá-te —me didéc ét —te bau a dá un chinhau de faéna. Aquíeu bach, i-a ua mina de diamants; e tu, t'entretierás en couélhe's que pousques.

—¿Ua mina de diamants? —preguntè jou, mès estounat que jamès.

—Tió, ua mina de diamants —me respounéc ét. —È dúes que n'i-a en aguesta isla, per falta d'úa; sense coundá-ne iauta de or, aoun se poden couélhe trousse's d'aquet metal aurió que hè a pèrde's gouéls a tanti omes, desde un grámou a úa ounsa de pés. È metut touta'ra counfiança en tu; è se me bos ajudá, d'aci a pogui ans nou auras d'aná a amouiná enta biéue.

—¿Manats! —li diguí jou tout determinat, en entene aqueres paráules. —Manats; que so ta serbi-bous, mentres que nou ája de coumproumé'ta'ra mía coucencia.

—J'ac sabi qu'ès un boun católic —me didéc ét. —Encára que jou so proutestant, m'a-grade mès era túa moural qu'era des mès courreligionaris. Per acró, en tu è metut touta'ra counfiança ta's causes delicades; è en Pau, tadaquéres autes que espantaríen era túa coucencia de boun católic.

Jou nou èra boun católic alabets. En França auia perdut era mitat dera santa religion que pare è mare auíen plantat en mèn cor, ena bèra, rica, prauba è estimada ribèra que se dits era Val d' Aran.

—¿Rica è práuba! —brounic Juan, coum qu'ac didéssè at coutchè dera sua camisa. ¿Rica, perque Diéu la n'a heta; è práuba perque's egouistes è ambiciouisi poultics la n'hèn.

—Arrasoun qu'as, Juan —didéc Père. Escoutats-me; que a touti mous intrèsse lo que bau a coundá-vous.

Et mèn áμου ère un sabent enginiè anglés, sense parents ne familia, qu'auíe passat couranta des cincouanta ans que pourtáue at dessus, tam es mas è's gouéls encouladi en es libes; è ne traiguéc, des que ét auie liejut, tout lo que un ome ne pot trei.

Auíe nechut è bescut laguens dera religion proutestanta; è per acró hèje coum es auti proutestants: biéue sense gouardá-se jamès en miralh dera religion. Atau ei que li agradèc béi que's arraíts dera católica que encára jou auía en cor traiguíen cauca houélha è cauca flou.

Un quart mes enjous d'aci i-a un barranc que jou è batiat tam et nom de « Riéu de Salient » que ena Val d' Aran bache des mountanhes de Mount è de Vilach. M'amièc per aquet barranc ensus, è en un cournè m'ensenhèc un hourat de dus mèstres de nautada per un è miéi d'amplada. Laguens nou s'i beigué sounque souja è carbous, carbous è souja; è a'ra entrada i-aué úa acháda, rasteréts è ua griba. Et mèn ámo, que se didíe James Milson, me dèc es cousselhs necessaris, en aguesta fourma:

—Entre-miéi d'aguest poubás de carboun, i-a carbous sancés, mès grossi o mès petiti; en aué catat un chinhou, ampliras era griba, è gribarás enquía que áje passat tout lo que pougue; è as de créi toustem que's trossi de carboun que quedarán ena griba soun diamants, mes petiti o mès grossi.

Dempus mou'n tournèrem ta'ra cabana. Soupèrem touti tres en tout que'r ámo mous dáue counfiances de èste riqui e ditchousi; è quam siguéc era oura mou'n anèrem ta't lhét.

IX

Enta miéja-nét, er ámo è Pau se despedíren de jou, è se metéren a boula tam et Couloum t'aoun Diéu les guiec; è jou me quedè tam era trista coumpanhía d'aquera nera è immensa souledat.

Alabets coumprení que coumencáue un dráma nau enta jou, è qu'era mía bida me metíe at deuant un miralh tout nau, un miralh que nou sabía se m'haríe a béi díes de tristou o díes de felicitat, díes de riálhes o díes de plous.

Jo hí cor, per força, è m'armè de couratje ta recebe coum cau tout ço que Noste-Senhe me boulgúesse embiá.

En lheuá-me, m'en ane ta aná couélhe diamants, enquía qu'er' hame m'en héc a tourná ta'ra cabana. En aué pres caucarren, me metí a coundá es trossi de carboun qu'auía arre-massat; è troubè que n'i-aué ua cincouantía. Les souspesè, un per un, è casí touti èren mès pesanti qu'et ploum.

—Se tout aço ei diamants —didía entre jou madech —era nosta fourtuna ja ei hèta.

Ja auía entenu a dide qu'es diamants sembláuen carbous quam les couelhíen; mès jou nou me poudía acabá de créi que acró que auía en es mas n'ère. Agarrè't mès gros que ère coum úa escara, lou metí at dessus dera anclusa det farrè è proubè de tchafá-lou tam et martèt; mès et martèt me repoumpic è't carboun sautèc un tros enlá. Lou metí en estoch è agarre úa lima ta béi se lou poudía hè a lude; et carboun que se quedèc coum ère, è'ra lima se quedèc ben limada è lisa, ta nou poudé serbi jamès plus.

—Dilhèu si, que ei diamants! —pensè entre jou madech. Sigue coum boulgue, m'en tournè ta aná a estournejá carboun enquía que a miéja serada entení'ra brounidéra det

Couloum. M'en anè ta'ra cabana; en arribá beiguí a'r á mou è Pau qu'hèjen a bachá det bou-ladou cinc omes d'us couranta a cincouanta ans, è dus goujatéts de quatorze a quinze. Aqueri sèt omes èren «pieles rojas» que'n díden en castelhá, det coulou entre ourió è berméllh. Auíen es brássi estaca di at darrè, è pourtáuen era cára assenhalada tam et sélhou dera tristésa e des lèrmes.

—¿È d'aoun les pourtáuen aqueri omes? —preguntèc Tonha.

—Pousát-bous —respounéc Pèrre —j'ac saberats tout. En béi acró, a jou me caiguéc et cèu at dessus. Pensè qu'et mèn á mou ère un coumerciant de car oumana; è Diéu sab es pen-saments que bouríren en mèn cerbèt desde alabets estant.

Aquet sé, jou nou soupè, perque't coumèrce que jou me beiguía at deuant è'ra pôu de que me poudéssen obligá a èste-i cómplice m'hèje a gresilhá'ra car dessus. Per acró, et mèn cor ère ta trist coum aqueri desgraciats que auíen caigut en es nostes mas.

En troubá-me soulét, tam Milson, li dè a cournprene'ra mía pôu è repunhancia, è li diguí que se lo que ét hèje ère un coumerce reprobát p'era oumanitat cibilisada, jou m'escaparía dera isla, encára que sapiéssa tirá-me de cap en mar.

—Nou ájes pôu —me respounéc Milson; —nou boui coumproumete'ra túa coucencia. Les è anadi a cercá ta trebalhá en pagán; è dempus d'aué hèt era faéna que mous cau hè, les tournarè a amiá ena súa isla. Mous cau esploutá aguesta isla ta trèi-ne touta'ra riquésa que i-a entarrada; mes tadacró mous cau tens. Boui hè un castèt aci, ta poudé-mous abrigá det soulei, der aire è dera plouja; è ja coumpreneras, tu, que mous cau gent, se nou boulé m qu'era mort mous trobe a miéi camin. Dounques, aquera gent ei ta ajudá-mous a hè lo que cau: hè a quèi arbes, carrejá pèires, hè de paredès è de hustès è tout lo d'aute que será necessari.

—¿È qui les hará a trehalhá? —li pregunte jou. Aquera gent mous aucirá a touti tres, è s'en tournará a casa súa.

—Nou ájes pou. Les trattarám ben è les darám úa bouna pága que les dichará coun-tenti.

—Quina pága será aquera?

—Ua escoupeta è municious. Aguesta gent que biéu dera cássa è que toustem ei en guèrra tam era d'autes isles, se estimará mes úa escoupeta ta cada un qu'era courouna de réi dera bosta Espanha. J'ac beiras deman.

Aquet sé nou dourmí. Dúes pous acassáuen det mèn lhét at dourmilhoun: era pôu de hè-me culpable de aquet malaít coumerce, è de que's nostes bíctimes mous dèssen era pága que merechié'ra nosta enjusticia è crueldat.

Lou'ndemán, er á mou, que sabíe parlá un chinhou «edj argot» d'aqueres isles, les didéc:

—Bous auém hèt a bié aci perque bous auém de besounh ta ajudá-mous a hè úa casa. Se mous boulets ajudá, serats ben pagadi è bous darám úa escoupeta ta cada un; se nou, bous bau a tourná ena bosta isla, è serats libres iaute cop. Pensat-bous-ac, è tournat-me'ra resposta.

Cauques us ja sabíen lo que èren escoupetes, è aguest nom les héc a quilhá's aurélhes, è úa arriálha héc un chinhou de lum en aqueres cáres ouriôles, lèjes è tristes.

Quam s'aguéren parlat entre éri, didéc un des de mès edat:

—¿Gouáire tens auríem d'está aci, se aceptám?

—Quate o cinc mesi, se boulets trebalhá lo que pougats.

—Trebhalhá, arái! —didéc et madech. —¿Mous trattarats coum a persounes, o coum a bèsties?

—Mès ben que a nousati madéchi. Et que nou sigue contentent, que se quèche; è bous prouméti que lou tournarè ena bosta isla.

—Dounques, destacat-mous, è manáts: nousati èm es bosti moussous per cinc mesi:

—¿È nousati ja mous poudérám fiá de bousati? —preguntèc Milson.

—¿Èts católics? —preguntèc et madech. Nousati tres mous gouardèrem era un a'r aute, quam er ámou m'aguéc traduit lo que s'auíen parlat. Jou li acounselhè que diguésse qu'èrem cristiás.

—Touti èm cristiás —didéc Milson. —¿È bousati?

—Nousati tabé —didéren es dera pèt ouriola. Tam acró, pensi que creirats era nosta proumesa.

—Se ei fourmal, si.

—Dounques, bous jurám per Jesucrist que mous a redemit è que mous a de jutja è p'era súa Santíssima Mare, que seram bouni moussous, se bousati èts bouni ámous.

Quam sabí et resultat de touta aquera coumbèrsa, era pôu e'ra tristou que m'hèjen a patí s'en anèren ta iauta isla, è hí tout ço que pouguí ta hè ditchousi adaqueri que ja auí abrasat coum a germás en Jesucrist.

Aquet día hérem hèsta, è'na tarde les ensenhèrem a tirá at senhalét tam es escoupetes que les auíem proumetut. È's blanqui è's ouriós quedèren amígui coum a germás.

Coumencèren de trebalhá. Es us hèjen a quèi arbes, es auti carrejá pèires de úa peirèra que i-a aquíéut naut; pèires que semblen picades per bouni pica-pèires, mès que'ra man der ome nou les a toucádes, sounque ta carrejá-les è meté-les ena, paret.

Es nosti prési aguéren d'aprène touti's oufcis: de hustè, de paredè, de farrè, de tout ço que calíe. È's praubi, tout ac hèjen de bouna gána; èren ta countéti coum ena súa isla.

Bet ramat de cops, jou les m'en gouardáua; è me sembláuen es mártis des prumès sigles det cristianisme, que, cargadi de cadíes, trebalháuen contententi, sense recébe iauta pága que bounes garrotades è doulent è pog minjá; è sense demourá-ne iauta que d'aná a da'ra súa car ta't minjá des leous, d'un día ta iaute. Ei bertat qu'es nosti èren respectadi è estimadi; mès, toutun, qu'èren ena presoun... Nou; en presiri.

Era faéna s'hèje; mès nou-pas ta de prèssa coum boulié'r ambitious Milson. Li man-cáuen brássi, è s'en tournèc tam Pau ta aná béi s'en poudié cassá d'auti. En tourná, se mous presentèren tam dus auti desgraciats: un blanc è un ourió. Et prumè arrié, en tout bachá det Couloum, er aute plouráue; encára que touti dus aufen es mas estacádes at darrè.

Quam es auti sèt beiguéren as dus náui coumpanh, touti se meteren a courre ta aná-les a abrássá, è at blanc li punáuen es mas tam respècte, è jou coumprení que aquet blanc ère úa persouna d'impourtancia tadaqueri ouriós.

Quam era oucasioun se me presentèc me i aproupè ta béi se poudía parlá tam ét. Lou preguntè en francés, è ét me respounéc en espanhol: auíe coumprenut que jou tabé n'èra.

—¿Ja sabéts ta qué bous an pourtat aci? —li preguntè jou.

Be m'ac an dit: ta trebalhá, me respounéc, rialhous coum era primauera.

—¿È atau, vous ac prenéts a'ra fresca? —li tournè a preguntá, estounat de béi-lou ta countent.

—¿È dounc, qué bouléts qu'hèscá, tirá-me't cap p'es paréts? Noste-Senhe ne saberá trèi un ben de lo que ára mous semble un mau.

Jou lou enterè de coum se pourtáuen es sèt prumèri prési, e ét quedec tout-a-fet countent de troubá-les en tant bounes despousicious. En tout parlá, parlá, counechí que't blanc ère un sant.

Ambrosi se tournec berméll è bachèc es gouéls. Père countinuèc coum aquet que nou hè cas d'arren.

Desd'aquet día estant, es obres anèren mes de prèssa; è at cap de pogues setmanes siguéc hèta'ra cubèrta d'aguesta casa e coumencèrem de trebalhá touti laguens, ta reboutá, res-segá e tatchá táules è mès táules.

X

J'a arrasoun et reperbèri que dits que «ét que tout ac bó, tout ac pèt». At noste práu-be ámu, atau que li passèc.

Tout anáue ben è tam touda armounía, especialments, desde que siguéc tam nousati aquet blanc que bous è dit. Tam tout acró, Milson, tu-per-tu, bouluéc aná a cercá d'auti brássi, ta trèi-se mès-a-lèu aquera gent det deuant è poudé couélhe'ra riquésa que i-a en aguesta isla. Tu-per-tu, bouléc que tabé i-anèssa jou; è nou sabí dide que nou, en béi que nou i-auíe plous ne tristésés ena nosta isla. È mou-n anèrem ta aná a cercá lo que nou mous pensáuem. En arribá en iauta isla, nou gouaire lounh d'aci, dichèrem et Couloum laguens der hourat d'úa roca que i-auíe entre'ra isla è't mar, Milson è Pau s'empourtèren cauques cordes, è mou-n anèrem ta laguens d'aquera isla, tout-a-fèt descounechúda ta jou.

Diéu sap es precaucious que prenîem en tout enfouñçala-mous laguens d'aqeri bosqui. D'arbe en arbe, de rama en rama, de pas en pas, tout ag escournufláuem, ta béi se troubáuem bet cap de cássa ta'ra nosta isla.

At cap d'un quart de cercá agulhes per laguens d'aquet palhe, beiguérem dus omes saigúdi at dejous de un arbe.

Milson è Pau prepareren et las-escourredé, è en arribá at pe d'éri, les ac tirèren tam úa destrésa qu'em héc a tremoulá d'estounament è de pôu.

Es dúes bictimes se troubèren tout de un cop tam aqueres cordes que nou sabîen d'aoun les auîen bengut, è héren un crit que héc a retrouní aqueri bosqui que sembláuen un miralh dera souledad. At madech tens qu'aqeri omes se reboulcáuen per tèrra, ta escapa-se d'aqeri láci, mous troubèrem entre miéi de úa doutzena d'omes que, coum a leous, se tirèren at dessus de nousati tres.

A Pau, li atrauessèc et cor úa saéta, è aquiéut lou dichèrem, ta nou béi-lou mái-mès. Milson è jou, lèu siguérem estacádi tam es cordes que nousati pourtáuem ta estacá a éri; è mous amièren ta laguens dera isla, en tout hè-mous atrauessá bosqui ta espéssi coum es péus det cap, entó qu'arribèrem en úa clarulha ben grana, aoun i-auíe un courróp prou gran de cases de husta.

Mous presentèren at quèfe d'aquera «tribu»; se reunîren at son coustat omes è hénnes; touti cridáuen en un cop, è sense preguntá-mous a nousati qué mous hèje mau, mous embarèren en úa casa d'aqueres, estacadi de pès è mas.

—Ámou —diguí jou, a Milson, quam siguérem souleti —ára que s'a hèt era ouracioun per passíba. Es lèrmes des que bous auets pourtat ta er'áuta isla s'an de pagá tam era nosta sanc.

—Tió bè-n; nou m'espantes, que ja'n so prou.

Per lo que a jou me passáue coumprení lo que a ét li deuie passá. Aguesta bida beiguía que se mous acabáue, coum úa lántia sense oli, de oura en oura, de minuta en minuta. Per acró li encarguè de que s' encoumanèsse a Diéu è a María Santíssima.

Auíe nechut è bescut proutestant; mes non creiguíe arren d'aquera religioun apedassá-da tam es pedaci des passious de un ome: de cor, ere mès a-lèu católic que proutestant. Atau ei que me demanèc que l'ajudèssa ta encoumaná-se a Diéu...

Era nèt siguéc trista, cuerta è lounga; è quam era lum det soulei benguéc a dá bida as ností gouéls, nousati les barrèrem un moument, lou madech qu'es dera ánima, ta nou béi lo que mous anáue a passá. Era mort ei countraria a'ra natouraléssa; e encára que sigue'ra porta det cèu, era nosta natouraléssa nou la boullé adméte.

Ta't tour des dèts, mous traiguéren d'aquera presoun e mous acoumpanhèren at deuant det quèfe d' aquera «tribu». Ère un ome gran è gros, un chinhau mes bèn bestit qu'es auti que auíe at coustat. Non mous héc sounque úa pregunta: se èrem nousati's qu'auíem anat a paná es nau persounes que faltáuen ena súa isla, entre's que i-ère't son hilh. Milson. Respounéc que

si, è touta aquera gent, omes è hénnes, se metéren a cridá desafouradaments, sense escoutá lo que Milson les boulfé dide ta calmá-les.

Era rábia que les auíe oucasiounat et noste crim les auíe enciegat de tal manèra, que sense sabé-c, se jougáuen era vida, des que plouráuen p'era satisfaccioun de benjá-se de nousati.

Es hénnes èren es mès furieuses; se les aguéssen dichades hè, es súes ungles non mous auríen dichat bric de car en es nosti gouássi, è en un moument auríen dat coundes a Diéu. Mès et quèfe mous birèc dera súa rábia de leounes herides, mous tapèc era bouca ta que non pou-déssem quechá-mous, e mous estaquèren ara souca de dus arbes, a quate passi er un der aute, è aguèren úa counferencia lounga ena que se desputáuen se mous auíen d'aucí tout seguit, o se auíen de demourá a cauqu'aute.

Jou, touta'ra nét m'auía reclamat at Sant-Cristou de Salardú, a Nosta-Senhoura de Mountgárrri, a'ra Mare de Déu des Desemparats de Mountcourbau... a touti's sants è santes dera Val d' Aran; è hí et bot de dá ta's missious catoliques era mitat de tout lo que gouanha-ría en aguesta isla, se Diéu me counserbáue'ra bida d'aquet prilh. È en béi-me estacat en arbe, lou tournè a hè tam mes ferbou, se boulets, encára.

Mès era oura qu'arribèc. Et quèfe d'aquera gent ouriola metéc quate omes, armádi de balhéstes, a trénta pássi de Milson è jou, è les manèc de tirá, er un at darrè der aute, coumençant per Milson.

Ua saéta fieulèc p'er aire, è s'anec a aclatchá en estoumac det mèn praube á mou. Héc un roun de doulou è pouguí béi que dichèc quèi et cap, entó qu'et nas li touquèc ena madecha saéta. Era sanc jessíe a goudilh dera herída, è't praube Milson souffríe lo que Diéu è ét sabí-en.

Iaute des quate tiradous se preparáue ja a tirá, quam s'entenéc et galóp d'un chibáu; è touta'ra gent se birec ta't coustat d'aoun benguíe't rouidou, è at madech tens arribèc, en aquet poble, un chibáu que pourtáue a un ome blanc coum nousati. Et chibáu s'arturèc entremiéi de nousati dus è'ra gent que auíe sét dera nosta sanc; è en tout qu'et cabalhè bacháue, et chibáu caiguéc mort. Er ome blanc dèc úa gouelháda p'et tour è s'héc cárgou de lo que passáue è s'en-carèc tam et quèfe dera «tribu». Se counechíe qu'er ome blanc plejáue at quèfe e'ra súa gent, perque aguesti bacháuen et cap a mesúra qu'er aute parláue tam un chinhau d'energía.

Dempus, manèc que mous destaquèssen, traiguéc era flètcha der estoumac de Milson, li héc era prumèra cura en aué-li restanhat era sanc, è m'agarrèc p'et bras a jou ta amiá-me un chinhau lounh dera gentada grana que'ra noucia de que mous auíen agarrat héc a arreplegá aquiéut. Alabets me preguntèc tam un tonou, entre amouros è seriou:

—¿Ta qué auéts bengut tadaguesta isla?

—Ja'c deuéts sabé: ta bié a paná gent.

—Èts bousati's que auéts hèt a desaparéche d'aci nau persounes?

—Si, Senhou —li respouní tout tremoulant.

—¿Tabé i-a un europeu entre eri?

—Un espanhol, qu'ei amic mèn.

—¿È aoun soun, ára, aqueri infelíci?

—Soun ena isla que cap de persouna auíe cauchigat antes de nousati, è dera que nou'n póden jésse sense nousati. Mès nou soun infelíci, sounque bèn ditchousi è tam era libertat de poudé-s'en tourná tadací quam boulguen.

Aquet ome se quedéc de pèira en enténe's mées paraules. È despus de reflecsiouná un moument, me didéc:

—Dounques, counda-m'ac tout, perque jou nou te coumpréni. Atau acabarám mes alèu.

Li coundè lo que bousati ja sabéts è acabè per didé-li:

—Se ac bouléts béi tam es bosti gouéls, nou bous cau hè sounque bié tam nousati. Se nou-n quedats contenti, aurats, alabets coum ára,'ra libertat d'aucí-mous.

Aquet ome anèc a coundá at quèfe è'ra áuta gent d'aquera isla lo que jou benguía de didé-li; è un crit d'alegría s'escapèc de mès de cent bouques. Desputèren úa estouna entre eri, cauqui cops, acalouradaments, è d'auti, tam mès calma è serenidat. Quam s'aguéren metut d'acort, se m'aproupèren, er ome blanc è't quèfe des ouriós, è me didéc et prumè:

—¿Èts católicos?

—Jou, si, so católic. È nou auría bengut jamès tadaguesta isla ta lo que i-è bengut, se nou aguéssa bist qu'era bosta gent qu'auém en noste poudé nou se i-estáu contenta.

—¿È se tu enganháues as que te seguísquen de nousati?

—Nou bous cau pou. Serè soulét entre-miéi des que i boulgats bié; è se ena isla aoun bous pourtarè bedets iauta persouna que nou sigue des bosti, o eri bous porten cap de quècha contra nousati, me poudets aucí a jou è acabá d'aucí at mèn amou, se nou ei mort encara.

—Et ton ámu nou mourirá encára, se mor d'aguesta. E tu seras libre se nou mous engánhes.

En sente acró, m'ajulie ta dá grácies a Diéu en tout plourá. Despus preguntè a'r ome blanc:

—Qui ets bous?

—So un Missiouniste que è bengut a predicá er Ebangèli ena aguesta isla.

—¡Oh! ¡Ara, si, que beígui que Diéu a hèt un miragle tam jou!

—¿Per qué?

—Perque touta'ra nét m'è encoumanat a Diéu è a María Santíssima è li è hèt úa prou-mésa se me traigué d'aguest prilh.

—Dounques, recounégui qu'as arrasoun. Jou nou auía de tourná tadací enquiá deman. Et chibau se m'a desboucat, sense jou poudé-lou subjecta; è ja sabéts lo que a passat.

Alabets, jou li punè's pès adaquet sant ome, è li diguí:

—¡Oh! Bous demáni que bengats bous tabé tam nousati, Pare. È quam aurats bist era bertat de tout lo que bous è dit, è besounh de parlá loungaments tam bous.

XI

A'r oultim, se determinèren de bié tadací et Missiouniste, et quèfe è dus guerrè que mous auén d'aucí.

Pourtèren at praube Milson entó't Couloum, tam mès caritat è delicadésa dera que jou demouráua d'aquera gent. E quam touti cinc siguéren laguens, me destaquèren es brássi, è dèt biatje at Couloum que, en poga estouna, arribèc aci. Lou hí a pará at deuant d'aguesta casa, ta que's que benguíen tam jou pouguéssen béi lo que i-auie, abants de dichá-se béi éri. È nou beiguéren sounque as nau que trebalháuen, arríen è cantáuen, dirigídi per aquet aute espanhol de que bous è parlat adès.

Jou, bachè det Couloum, sense dichá-se béi es auti que i-èren laguens. Me anè decap as que trebalháuen, è touti me saludèren. Et mès atrebit è espabilat des dus goujats joueni me benguéc a foulhá's potches, coum hèje toustem que poudié; e en béi que nou-i troubèc arren, me héc ua amenáça tam era man en tout arrí è s'en tournèc ta't trebalh. En béi acró, bachèc et Missiouniste; at darrèr d'ét, et quèfe e despus es dus guerrès. Touti es nau trebalhadous lancèren es arnésí per tèrra, è les anèren a saludá, miéi tristi è miei contenti, en tout arrí è plourá, at cop.

Ta que coumpregats lo que siguéc aquera escena, bous bau a dide lo que cauques-us èren respècte d'auti. Et Missiouniste ei un Pare franciscá, que se dits P. Anton. Er aute blanc, que ja auém aci, ei iaute franciscá lèc, que se dits Fraí Ambrosi, que auets aci de tastimóni ta nou dichá-me mentí.

Alabets et praube Fr. Ambrosi, que us cops heje de moussou, e d'auti sembláue ámu de Père, se aguéc de béi cargat de alabances, agraiçious è demoustraciou de respècte coum que aguésse estat un bísbe.

Père countinuéc, en aué-se acabat aqueres demoustraciou:

Aquet goujat que me campèc en es potches ei er hilh det quèfe de touta'ra isla a'oun me boulfén aucí. Tam acró, coumprenerats lo que passèc quam touti se saludèren.

Er hilh det quèfe ei esberit coum ét madech; è'ra arrougancia que li dá't títoul de sa pare lou'n acabe de hè a tourná. Et pare se dits Innasi è'r hilh Ciscou.

En aué-se assaludat, Ciscou preguntèc per Milson, è jou li aguí de dide qu'ère en Couloum, herit per un des guerrès que acoumpañáuen a sa pare. En sente acró, aquet goujat de quinze ans, prenguéc er aire de un réi agrabiát, è anèc a mete't punh en es pots at praube guèrre que auíe coumplit era súa oubligacioun.

Et Pare Anton l'agarrèc p'et bras, è li didéc:

—Nou n'a'ra culpa ét ne arrés de touta'ra isla. Touti mous pensáuem que se bous auíen panat ta aucí-bous o hèn-ne coumèrs de bousati; atau ei que nousati auíem moutiéu ta aucí as lhadres de persounes.

—¿È nou bous a dit er á mou que touti èrem ditchousi aci? —preguntèc Ciscou tam aires de jutje.

Touti bachèren et cap, perque l'auíen herit sense preguntá, a'r herit.

—¿Diéu bous perdoune a touti er agrábi que mous auéts hèt! didéc et goujat; è s'en anèc a tout courre enta't Couloum; è touti's auti lou seguiren, è anèren a dá tam es sées probes d'amistat un gloup ben dous è ben amarg at praube herit.

Quam touti aguéren jessut det Couloum, et P. Anton les boulguéc destréi d'aquet sentiment, è didéc a Ciscou:

—¿Pos èste countent ara, que t'en tournaras, tam ta pare, ta'ra bosta isla!

—Nou-pas encára —respounéc Ciscou.

—¿Coum, nou-pas encára? Deman madech, que t'en bas a tourná tam touti's auti.

—Nou, nou —didéc et goujat, en tout hèn aná et cap. Auém d'acabá aguesta casa, ta gouanhá-mous era pága.

—¿Quina pága?

—Ua escoupeta ta cada un, ta birá-mous des que mous bién a enquietá en casa nosta.

Quam et quèfe entenéc a parlá d'escoupetes héc un saut coum que l'aguéssen herit. Ét, que s'auríe benut et gouéllh quèr per úa escoupeta; ét, qu'auíe derramat era sanc en cent coumbats tam es sos enemies; ét, que auríe dat era súa bida e era dera mitat des sos ta poudé-ne saubá un soulét, auríe croumpat úa escoupeta tam era bida súa. Atau ei que didéc:

—Nou, P. Anton; nou mou-n anam encára. Jou tabé m'estoungui aci, ta gouanhá-me úa escoupeta, encára que ája de treballá mès que touti.

En enténe jou acró, me quedè hèt de pèira. Anè a cercá tres escoupetes tam cauqui paquéts de municious è les ac pourtè ta't quèfe è ta's dus guerrès, è les diguí que eri ja l'auíen gouanhada, per aué-me perdounat era bida.

Aquet día è lou'ndeman siguéren d'hèsta, è nou hérem sounque tirá a senhalét tam es escoupetes è aná-mous a passéjé p'era isla. At cap de cinc díes mouric Milson, er á mou d'aguesta isla, e mouric coum a católic, en aué recebut touti's aussílis espritouals. Héc testament

è me dichèc á mou d'aguesta isla, de úa casa qu'auíe en Londres è de dus milious qu'auíe en papès der Estat.

Entarrèrem et son cós, è jou lou plourè coum auría pogut plourá a un pare, en béi p'et son testament qu'ère berdade'r amour que toustem m'auíe demoustrat. En èste entarrat, coumencè a sénte era cárga d'èste hereu, quam ena herencia i-a oubligaciou coum era que jou i-auía metut tam et men bot.

Et testament de Milson (en cèu que sigue) m' auíe hèt ric; mès coumque aquera riqué-sa touta me benguíe d'aguesta isla, mous l'auíem de partí tam es missious católiques. Per acró m'aguí de acousselhá tam et P. Anton; è entre touti dus determinèrem coum s'auíe de coumplí et mèn bot, è jou encára n'i hijí mès de lo que auía proumetut.

Père se chuguèc cauques lèrmes des gouéls è dèc cauques menutes de repos a'ra sua lén-goua.

XII

En aquet tens, es auti héren coumentáris soubres lo qu'auíe dit Père; mès en béi qu'encára mancaüen un bèt ramat de causes a aclarí, didéc Juanét:

—Ara, mous as de dide tadaqué auém bengut aci; se nou, anét, nou dourmiría jou.

—Pog-a-póg —respounéc Père —bous ac diderè tout, perque bous ac cau sabé tout. Prumè, bous diderè en que counsestís et men bot è'ra entencioun que è fourmat at dessus de ét; dempus, bous diderè lo que bous pertóque a bousati.

Ja sabéts que proumetí dá a's Missious era mitat de lo que me pertoucaríe dera esplou-tacioun d'aguesta isla. Aguesta mitat, auém detrerminat esmerçá-la en hèn-ne d'aguesta isla úa Val d' Aran, encára que tam ménous habitants. Per cada poble que i-a ena Val en que auém nechut, haram aci dúes tres cases tam era glèisa courrespouent. Cada tartè de pèires qu'auéts bist en bachá será un des petiti pobles que bous è dit è pourtará't nom de un des dera Val d'Aran: et que li courrespoungue p'era súa pouscioun.

Mès, ja coumprenerats que aguesta isla ei mássa aislada ta's que nou ájen un Couloum o úa Aggla coum es nosti; è atau ei que mous la cau hè habitabla ta tout et moun, è haram aciéut lo que ena Val d'Aran auríen agut de hè cent ans mès alèu. Daurirám un tunèu en Port de Viella qu'auém aquiéut, delá det riéu; è iaute en Port dera Bouna-aigoua, que ei aoun entrèrem en aguesta isla.

—j'È gouárda qu'ac semble'ra Val d'Aran! —didéc Juanét. —En áuta part det riéu, aoun soun aqueri tartès, i-aurá Viella, Gausach è Casau; aguesta casa nou pot èste sounque Mijeran; en aguesta áuta part se hèn es tartès de Vilach, Mount è Mountcourbau.

—T'en ag as endoumbiat —didéc Père. —Coumque estimi tant era nosta Val d'Aran è coumque aguesta isla se i semble tant, n'è quèdat enemourat d'éra. È ára, tourném endarrè.

Quam aguérem detreminat, tam et P. Anton, et plan d'esploutacioun, et Missiouniste les ac diguéc as sos feligrési ouriós; è aguesti s'entoussiasmèren de tal manèra que touti s'oufrechèren ta habitá-la è ta trebalhá ta hèn-la habitabla.

Abantes de tourná-s'en, et quèfe e's sos soubdits, ta'r áuta isla, acabèrem aguesta casa è hérem era glèisa que i-a at coustat; remassèrem es pèires en es tartès que auéts bist; hérem dus hours de caudía è hérem era hustería que mous cau ta hèn's obres proujectádes. Touti's materials soun presti ta meté-mous en trebalh, è nou mous manque sounque força brássi.

—¿D'aoun les trairá? —preguntèc Juanét.

—¿Acró'rái! — respounéc Pèrè. —Ena isla que siguéc er autá aoun sacrificuèren a Pau è Milson, demouren at noste abís, un bèt ramat de brássi ben forti è de bounes boulountats: es que trigarán et P. Anton è't quèfe dera isla. Deman les anará a cercá Fr. Ambrosi tam er'Aggla, en tout que nousati seguirám tam et Couloum, aguesta segouna pátria nosta, ta hèn-bous a béi era súa riquésa è acabá de fourmá entre touti et plan enta poublà-la.

At coustat d'aguesta glèisa, que será dera Mare de Déu de Mijeran, è intencioun de hèn-i úa casa mès grana qu'aguesta, que at coumençament serbirá d'habitacioun as trehalhadous ouriós, è despus, en èste acabades toutes es obres dera isla, serbirá de Couletje ta'ra 'nsenhança de touti's que bieurán en aguesta segouna Val d'Aran, lou madech coum ère antigouaments, et berdadhè Mijeran d'Europa è lou madech que tournaríe a èste, ára, se cauques us perdèssen er' ambicioun que les hèn doulenti aranési.

Es tres d'aguesti quate P .P .Franciscás seran es mèstres det Couletje, è at madech tens, es Rittous des tres coumarques d'aguesta isla; è'r aute (et que trigará et P. Anton) sera Rittou dera isla d'aoun bierán es poubladous d'aguesta.

En Couletje se i ensenhará er aranés, coum a lengoua ouficial dera Náua Val d'Aran; et catalá, castelhá, francés e inglés. Aguesti cinc parlás seran obligatóris ta's que boulguen estudiá úa carrera, o aué un empléu que áje relacioun tam er exterior; è'ra isla sera independent è gubernada p'et Missiouniste principal è p'et quèfe que ét noumbrará.

—¿Oh! —esclamec Cisca. —¿Ara, si, que béigui que tout ac pot era boulountat! Aguesta isla, perguda laguens det mar, laguens de pog será un petit reinat qu'aurá coumunicacioun tam toutes es cinc parts det moun, bouna instrucioun, es ciencias agermanades tam era moural que mous ensenhe'ra nosta santa religioun. Açó será un paradis aoun i reinará't berdadhè prougès, mentres qu'era espanhola Val d'Aran, caláda at miéi dera cibilizada Europa, nou ei sounque úa presoun, aoun i réine'ra innourancia è toutes es passions, è se bé amenaçada de èste doumináda p'es coumpanhíes fourastères... ¿Casí m'haríe a plourá aguesta coumparacioun!

—¿Mès, nou bés, hénna —didéc Juanét —qu'en aguesta isla i-a mines d'or è de diamants, mentres qu'ena Val d'Aran nou i-a sounque miseria? ...Aguesta isla ei úa trouéita que ja se porte'r oli; è'ra Val d'Aran i' a de demourá dera poga boulountat det Gouber espanhol.

—¿Qué dídes, ára, Juanét? —didéc Père. —Qu'ena Val d' Aran nou i-a mines?... Touta'ra Val d' Aran ei úa mina. Es mountanhes, es pechéus, es bosqui, et bestia è's ménes amagádes en brente des mountanhes ¿te semble que nou serfen ménes de plata, or è diamants, se't Gouber li dèsse medís a esplouta-les en fabou des aranési è d'Espanha...? Ara, dichat-m'a-cabá.

Era mitat des gouanhánces que mous dará'ra esploutacioun d'aguesta isla seran ta bou-sati, Juanét è Tonha, sense cap de cárga ne gástou; è'r'auta mitat será ta jou e Cisca, que mous aurám de partí tam es Missious... ¿I biés ben, Juanét? ...Se mous bouléts ajudá ta'ra poubla-ciou, te pagare p'et men counde: atau non perderas arren.

—Non, Père, non —didéc Juanét enfadat. —Aguesti trattes nou les pousqui aceptá; è't ton boun cor non te dèche béi era oufensa grana qu'acábes d'hè-me, en ouferi-me toutes es gouanhánces enta jou, è'n saubá-te toutes es cárgues enta tu... Se me bos per coupanh, mous can hè a miéjes en tout: en es gouanhánces è'n es cárgues; d'áuta manèra non acèpti.

—Arrasoun qu'a Juanét —didéc Tonha; —e encára ei mássa ta nousati'ra mitat de tout. Tu, sábes lo que te coste aguesta isla; è a nousati nou mous coste arren.

—¿Nou, nou! —didéc Père. —A d'èste coum jou è dit; perque nou pousqui aceptá que bous oubliguéts ta ajudá-me a coumplí't mèn bot.

—¿Me bouléts créi a jou? —didéc Cisca. —Hém-mous cárgou de qu'èm ena Val d'Aran è acabém es nosti díes aci. Batiém aguesta isla tam et nom der'áuta aoun auém nechut; dém adaguesta et berdadè prougrès qu'es espanhous nou an boulut dá a'r'antigoua Val d'Aran, è atau nou mous cau desputá mès: touta'ra isla será de touti quate.

—Nou pot èste, Cisca —didéc Père. —Aguesta isla ja ei batiada tam et nom de «Era isla des diamants» perque atau la batièc et que me la dichèc. È jou è d'outes obligacioun a coumplí ena Val d' Aran espanhola.

—¿È quines soun? —preguntèc Cisca.

—En aué hèt úa Val d'Aran d'aguesta, tam tout lo qu'è dit, è quam síguen daurídi's dus tunèus decap at mar, me les cau aná a daurí ena Val d' Aran espanhola, decap at Pallás è decap at Ribagorza, tam es milioun que pénsi estaubiá aci.

—¿A miéjes, Père, a miéjes! —didéc Juanét tam entoussiasme. —So et ton sociou ta tout lo que bos hè aci è'na Val d' Aran; pénsi que nou me refujarás coum a úa mounéda dou-lénta.

—¿Ja t'ag as pensat ben?

—Tió, perque béigui que tu ag as pensat per jou.

—Dounques, traite hèt. È Diéu mous dounge bida e forces ta poudé he aguestes dúes bounes obres.

XIII

Lou'ndeman, Fr. Ambrosi s'embarquèc en'Aggla è s'en anèc ta aná cercá as qu'auíen de èste's náui habitants dera Isla des diamants. Entretant, es oueit áuti couneguts nosti anèren a seguí'ra part bácha dera isla, en tout passajá p'et cant det riéu que Père batièc tam et nom de Garouna.

En tout, se sembláue a'ra Val d' Aran aquera poulida isla, sounque'na granou.

—¿Bedéts? —didéc Père. —Quam aguesti tartes serán cases è p'et tour i-aurá tèrres semiádes, arrés pouderá negá-me que açó ei un retrátou dera Val d' Aran.

—Ei bertat —didéc Juanét —que s'auíe enemourat d'aquera tèrra, desde que sabié't papè que i-auíe de desempenhá. Ei bertat; è se i sabéssem he's campanáus è glèises, a semblança des que i-a en cada poble dera nosta petita pátria, se i semblaríe mès.

—Tout s'hará, se Diéu ac bo. È'n cada glèisa i meterám era imatje que li pertóque, counfourma en es dera Val d'Aran.

—¿È d'aoun les trairás?

—De laguens det Couloum.

—¿Ja-i soun laguens det Couloum?

—Ja-i soun; desde'ra Mare de Diéu de Mountgarri enquía San-Juan de Touran. Ja les beirats en trèi-les ta beneí-les et P. Anton. È ta cada Santuari cau méte's madeches coustums, cau he's madeches founcious que s'hèn ena Val d'Aran. I-auém de hè rebiéue es áutes coustums bounes, de quam nousati èrem petiti, que cauques-úes ja se coumencen de perde.

—¿Be n'i-a de faéna, praube Père, se auém de hè tout ço qu'as dit! —didéc Juanét. Nousati serám en clot, è encára'n dicharam era mitat per hè.

—¿Que ja couménces d'espantá-te?

—Espantá-me, nou; perque nou m'hè pôu et treball, especialments en béi qu'a d'èste ta ben empleat. Mès me semble que mous as talhat faéna ta un ramat d'ans.

—Nou pas tanti coum te penses tu. Counfourma's mès coundes, auém faéna ta cinc o sies ans; perque seram prou trebalhadous è touti trebalharám a prêts-hèt.

En tout parlá, arribèren atch houns dera isla. Aquíéut, et riéu fourmáue un estanh de miéi kilomèstre de diamètre. Ath miei fourmaue un embut pr'aoun s'enfouñcaue'r' aigoua, dempus d'aué roudat úa estouna en fourma de cargolh p'et tour d'aquet couladé que s'en passáue touta'r'aigoua d'aquera isla.

Aquíéut, héren úa moussegáda's nosti escursiounistes; è despus se debertiren úa'stouna en tirá tróci de husta enta't cargolh d'er'aigoua, è gouardá-s'en coum dáuen tours è mès tours, en-man-en-man mès petiti. Héren es sos comentáris en tout arrí, è un des Franciscás didéc:

—Atau qu'ei'ra bida der ome. Mentres èm jouéni, es tours soun mes gráni perque's nos-tes esperances tabé soun granes. Mès, pog-a-póg, se hèn mès petiti, perque's desenganhs è's trebalhs dera bida mous trèn era mitat d'aqueres flourides esperances de quam èrem jouéni. Despus, bèn era bielhésa, è ja bedéts quini tours ta petiti è ta de prèssa quedá aquera ráma: acró sémble un tourmént countinuat... Tè: arribé'ra mort, e... pataplam: ja l'auéts laguens det couladé dera mort, ta nou béi-se mái-mès en aguesta isla.

Aguesta aigua nou se pèrt cap, encára que, dilhèu, jamès plus tournará tadací; mès en aquet couladé, de segú, que i-a mès de un hourat. Atau ei qu'era úa part d'er'aigoua anará a jésse en úa hont frésca, è'r'áuta s'en anará ta'ra mar pourída. Lou-madech es ánimes. Encára que des'd'aguest moun nou'n sabém arrèn mès desde qu'an passat era porta dera mort; es ues s'en ban ta lufèr è's autes ta't cèu.

Dounques, aguesta imatge dera bida der ome, jou, la'n boulería trèi d'aguesta isla, didéc Père.

—¿Per qué? ¿Que bous hè pòu? —preguntèc et frare en tout arri.

—Arren d'acró. Aguesta imatge que ta ben mous auéts pintat, jou nou la i-auía bista entó ára: tam tout acró, j'a tens qu'auía pensat tapá aquet couladé ta hè un poulit estanh d'aguesta trista imatge, aoun i pouderám passéjé tam barques e i pouderám semíá péchi.

—Nou ei mau pensat acró —didéren touti's auti. Lou'ndeman, ena serada, tournèc er'Aggla, preháda de pèts ourioles, grani è petiti, omes è hénnes.

Et prumè que jesquéc d'aquet brente siguéc et P. Anton, tam et cap miéi emblanquiat p'era nhèu dera bielhésa; que s'anèc a abrássá tam Père, ta lèu que lou beiguéc, è saludèc as auti tam era amabilidad que lou caracterisáue.

Despus, bachèren touti's auti que saludèren as européus tam mes pòu que franquésa. Nou-i mancáue Ciscou, er hilh det quèfe que ja counechém; que sautéc en cotch de Père, tam touta'ra franquésa de un hilh tam sa pare.

Lou'ndeman tournèc a martchá'r'Aggla, t'aná a cercá d'áuta gent que mancáue ta't trebalh è ta poublá aquera isla; è's qu'auén arribat se metéren a trebalhá. Coumencèren p'era casa que mes tart auíe de serbí ta Coulètje. Es us catáuen es foundaments, d'auti carrejáuen es materiaus, d'auti ressegáuen soucs, è d'auti boutjáuen p'et tour d'aouen s'auíen de hè's pobles, ta coumença-i de semíá blat, trúhes è legums. Es hénnes, p'et maitin coudináuen è apreníen de couse tam Cisca è Tonha; p'era tarde, s'en anáuen a couélhe diamants è or en es tres ménes que auém indicat antes.

E quam touta'ra gent que calíe siguéren ena isla, sembláue qu'era faéna s'hèje per éra madécha: touti trebalháuen tant que poudiéni, è touti eren countenti.

Père aguéc d'ensenhá'r aranés as frares, que, tam era ilustracioun qu'auíen, lèu lou sabéren parlá, liéje è escriéue. S'héren úa gramática è un dicciounári, è atau lou pouguéren ensenhá a touti's dera isla.

Et Pare Anton se quedèc ta toustem ena Isla des Diamants e embièc enta'ra qu'auïen dichat un des quate Franciscás qu'auïen bengut de Filipines. Encára qu'et Pare Sant l'auïe noumbrat bísbe d'aqueres Missious è li auïe manat de descansá ena náua isla, ét hèje lo que poudíe ta ajudá a's auti ena ensenhança è'n amiá's ánimes ta't cèu. De tout s'encouedáue è tout ac dirigíe tam era lum que Diéu auïe alugat en son pribilegiat cerbèt.

Et Coulètje de Mijeran lèu siguéc prèst. A cap de un an que trebalháuen, era majou part des pobles ja èren hèti, e les hèjen a serbí d'habitacioun ta's trebalhadous, en tout que hèjen es cases que mancáuen en es pouestous senhaládi.

Coumque's pèires ja èren picades p'era madecha natouralésa, es parets èren de boun hè; touti's qu'auïen un chinhau de lum en cerbèt poudíen hè de paredès. Ei bertat que Père è Juanét s'auïen de hèn tróssi ta dirigí toutes es obres que s'hèjen at cop; mès es aprenents auïen bouna boulountat è lo que les ensenháuen un cop nou s'ac dicháuen ensenhá dus.

Quam es glèises siguéren prèstes ta poudé-i hès founcious, encára que nou tout-a-fèt acabades, Père i boulguéc couloucá's imatges courrespounents ta cada úa. Les traiguéren des cèches, les metéren at deuant de Mijeran è't P. Anton les beneïc.

Aquiéut, i-auïe Nosta-Senhoura de Mountgárrí, que sembláue'ra madecha que ei ena Val d'Aran; aquiéut ere't Sant-Crístou de Salardú, perfectá imatge dera qu'aci auïe bengut a adourá tout et bisbat de Coumenges en es sigles passadi; at son coustat se i beiguíe Sant-Martin de Courilla, que se benère tam deboucioun en úa mountanha dera parroquia de Gessa; despus benguíe Nosta-Senhoura de Mijeran, que sembláue que s'auïe escapat dera glèisa que i-a at miéi dera Val d' Aran; at son coustat, i-auïe Nosta-Senhoura des Desemparats, retrátou dera que i-a en Mountcourbau, que tabé ei retrátou dera que se benère en Valencia; despus seguíen es imatges des que se benèren en Sant-Juan de Barradós è Sant-Juan de Touran.

Et Pare Anton, qu'auïe liejut era istoria de toutes aqueres imatges miraglouses que Père li auïe dat, en aué-les beneïdes, la espliquec a touta'ra gent dera isla que s'auïe arremassat en aquera placéta de Mijeran. Es sées paraules caiguíen dera súa lengoua coum houéc d'amour de Diéu en es cors des que l'escoutáuen è les hèje alugá è a delí en lèrmes de deboucioun.

Les didéc que toutes aqueres èren imatges des que se benèren tam gran deboucioun ena Val d'Aran; è les coundèc era istoria d'aguestes ta dá-les et fundament dera deboucioun que auïen d'aué adaqueres

Les coundec qu'era de Nosta-Senhoura de Mountgarri l'auïen amagada's det poble de Gessa, en es mountanhes aoun ára se benère, en tens dera inbasioun des mórous, per pòu de que aqueri infiels la proufanèssen è ensultèssen. È que cauqui cent ans mès tart, un taure que s'ajuliáue, cada cop que passáue p'et deuant det tartè aoun ère amagáda, la descurbic ac baquè è aguest at poble de Gessa. Que desd'alabets estant, aquet Santuari auïe estat et centre aoun se reuníen touti's debots det bisbat de Coumenges è que encára, ára, n'i-acoudís nou pogui, cada an, enta'ra Bisitacioun è ta'ra Mare de Diéu d'Agoust.

Toucant at Sant-Crístou de Salardú, les didéc qu'en tens qu'es mórous èren en Espanha, arribèc en aquera bila aranésa un Pelegrin qu'arrés counèché. Proumetéc as sos

habitants que les haríe un Sant-Crístou miraglou; è'nta hè-lou, s'embarrèc ena tour det castèt que i-auíe at coustat d'aoun, ára, ei era glèisa parrouquial; dejouáue a pan è aigoua è nou trebalháue en Sant-Crístou sounque's diuëndres, en reberencia dera Passioun de Noste-Senhe. En èste prèsta'ra imatge, et Pelegrin se hounéc, sense que arrés ne sabèsse santoue jamès-plus de ét; è'ra imatge, desde't prumè d'ía coumencèc era cadía ta lounga de miragles, qu'hèje acoudí ta't son Santuari, a touti's debots det glourious è istóric bisbat de Coumenges; è encara, ára, hè acoudí en proufessoun, dus cops ar an, as pobles de Arties, Gessa, Unya, Bagergue è Tredós.

De Sant-Martin de Courilla, les didéc qu'en tens dera inbasioun des mórous, es de Gessa auíen amagáda'ra imatge en aquera mountanha. Mès tart, s'aparehéc a un goujat, qu'ère pastou, ta didé-li qu'anèsse a abisá at Ritou è'ra gent de Gessa ta que li héssen úa capela at cant dera cóba aoun s'aparehéc. Et goujatét bachèc enta Gessa; mès arrés lo bouluéec créi, è s'en tournèc plourous ta'ra mountanha.

Alabets, aquera glouriousa imatge det sant bishe de Tours senhalèc era cára det pastou tam es dits dera súa man; è'n bista d'aquera senhal, es de Géssa i pujèren en proufessoun, è mès tart, li héren era petita capèla, aoun, ára, ban a cercá counsól, un cop cada an, moulti debots aranési.

De Nosta-Senhoura de Mijeran, les coundèc que datáue de tens moult antic. Es dechébles de Sant-Paulí de Nola auíen foundat aquíéut un coumbént de Agoustis, ta'ra ensenhança dera «Vall». Que desde't coumençament dera foundacioun, era Mare de Diéu, a qui dedi-quèren era glèisa, se gouanhèc era boulountat è deboucioun des frares è de touti's aranési, que acoudièn en proufessoun ta'ra súa glèisa en toutes es súes necessitats, enquíá's darrès ans det sigle XIX, tam moulti miragles que an quedat escrit ena istoria aranésa.

De Nosta-Senhoura des Desemparats de Mountcourbau les coundec qu'ère úa imatge dera que se benère en Valencia. Qu'et souldat Père Batmala è Busquet (ara difunt desde quate o cinc ans), quam ère souldat en aquera poulida ciudat det Turia —e les sourtejáuen a touti ta aná tadaquera desgraciada guèrra de Cuba— se reclamáue tout souén ara Réina de Valencia ta que nou li touquèsse'ra mala sort. Lou sourtejèren cinc cops, è james li touquec ta aná ta't cementèri des souldats espanhols, qu'alabets ère'ra Isla de Cuba. Agraít de tanti fabous, se metéc p'et cap de croumpá úa imatge dera de Valencia ta't poble de Mountcourbau d'aoun ère hilh; è sense un só, ne croumpèc úa igoual coum aguesta que bedets aci, tam es madechi bes-tits è jóies qu'aguesta a. Es courounes è's rams de pláta dera Mare è der Hilh, es plendéngues è didaus tam pèires precieuses dera Mare, era flou de lis de pláta è or, lou madech qu'era madecha imatge, que fourme un courróp de quate feures, tout ei regáloous des Valenciás è aranési. Ara, l'aurám en Mountcourbau dera isla dera Val d'Aran è'n Mountcourbau dera «Isla des Diamants».

Quam aguéc acabat de coundá'ra istoria des imatges de Sant-Juan d'Arros è Vila è de Sant-Juan de Touran, les etzourtèc a qu'aguèssen deboucioun as qu'auien at deuant, ta reclama-s'i en es súes necessitats è ta hè-les es founcious que se les hèje'na Val d'Aran.

XIV

Ja hèje prop d'un an qu'era Isla des Diamants ère poublada; ja i-auïen hèt úa couelhéta mes bouna de lo que's poubladous demouráuen d'aquera tèrra etselént; aguesti ja auïen senhaládes es cases è't tèrme que toucáue ta cada familia; nou s'auïe de hè sounque pogues cases ta aué-i es que Père è't P. Anton auïen determinat. Alabets se metéren a trebalhá en tuneu det Port de Viella.

Ja auïen baques jouénes ta't trebalh dera isla è cauqui máтчous, ta carrejá pr'aoun nou pouguéssen passá's automobils. Tout coumençáue de prene era poulida cara d'un poble pacífic, ric è ditchous.

Ua metdiada d'abriéu, en que's frares è aranési èren reunídi ena placéta de Mijeran, a quate passi des trebalhadous det tunèu, qu'acabáuen de diná, didéc Tonha as auti:

—¿B'ei bertat qu'ena aguesta isla i auém de plantá's bounes coustums dera Val d' Aran?

—Ei cla que si —didéc Père.

—Dounques, que cau coumençá, quam mes aléu, milhou.

—¿Qué cau hè, ta coumençá?

—He'r hárou ta Sant-Juan.

—Qu'as arrasoun, gouárda —didéc Juanét.

—Dounc, ja sabéts que toque de hè-lou as dus darrès maridats det poble. È coum que touti fourmám un poble, ára per ára, ¿quini soun es dus darrès maridats de touti's omes que i-a aci?

Père è Juanét passejèren úa gouelháda per touta aquera gent qu'auïen at deuant, è respounéc Père:

—Me semble qu'em Juanét è jou.

—Dounques, a bousati bous toque d'he-lou. Deman qu'ei dijaus è nou i-a estudi'na serada; bou-n amiats a touti's mainatjes de oueit a quinze o setze ans; hèts er hárou e a éri les ensenhats de he's hálhes, ta que les sápien hè ta iaute an.

È atau qu'ac héren.

Lou'ndeman, ena tarde, Père è Juanét prenguèren es destráus, s'en amièren as mainatjes è anèren ta'na hè quei un arbe gros. Un cop esbrancat è lis, estaquèren et cap gros tam úa andorta en fourma de chisclè, i héren, tam es cuns e'ra mássa, henedúres de miéi enjous, metéren en es henedúres cuns de un arbe plen de raséra, que cremáue coum era téda des pis aranési. È lou anèren a plantá en áuta part det riéu, entremiéi des cases que representáuen a Viella e Gausac; lou quilhèren, et cap prim ta tèrra, è't cap gros e henut enta naut, ta poudé-i calá houéc en este'ra oura.

Es hálhes les héren dera madécha fourma, sounque qu'èren souques d'arbanhéts primi, proupourciounades a'ra força det mainatje que les aué de manejá. Ne dèren úa a cada un, ta que se la hésse a secá è la couedèsse entó't díá bintatrés de junh.

Mentrestant, arribèc et díá tres de mai, hèsta dera Inbencioun dera Santa-Créu, hèsta soulenne en Salardú en ounour det glourious Sant-Crístou.

Aquet díá, ben d'oura, es frares didéren missa en cauqui pobles de Viella ensus, héren aquiéut era benediccioun det tèrme, è despus s'en anèren touti's pobles en proufessoun ta Salardú, ena madecha fourma qu'ac hèn ena Val d'Aran.

Un cop reunidi touti'n Salardú, didéren úa missa de tres; è's pógui cantaires qu'encára i-aué alabets, cantèren era Missa de Dumont, det segoun tónou, era madecha que se coustume a cantá en aquera bila aranésa.

At tens de missa, t P. Anton les prediquèc sous era deboucioun qu'auém d'aué a'ra Passioun de Noste-Senhe, e's miragles qu'aguesta deboucioun alcance de noste Salbadou, hèn-ne a béi es probes tam es moulti miragles qu'et Sant-Cristou de Salardú a hèt en es ounze sigles que a estat benerat en aquera glèisa.

En acabá'ra missa, traiguéren en proufessoun et Sant-Crístou (coum hèn en Salardú dera Val d'Aran) è lou poutèren ta úa placéta que i-aué at deuant dera glèisa, è lou poutáue't frare qu'aué d'èste rittou dera part nauta d'aquera isla. Et P. Anton è's auti dus franciscás cantèren es quate Ebangelis dera benediccioun det tèrme; è despus, et frare que tengué't Sant-Crístou, apuiat at dessus de un couchin en terra dèc era benediccioun ta's quate punts cardinals dera tèrra. È'ra proufessoun tournèc ta'ra glèisa è tournèren et Sant-Cristou en son Camaril.

En tout qu'hejen era benediccioun det tèrme, es quate aranési eren at punt de plourá de satisfaccion, en béi que s'arraitsáuen en aquera apartada isla es debouciours, coustums è't parlá aranési qu'ère lo que mes estimáuen dera nosta petita patria.

Ciscou, qu'aué encensat at Sant-Cristou'n aquera debota proufessoun, è're't mès content è't mès trist de touti's qu'aué anat tadaquera bèra founcioun è proufessoun, qu'ère'ra prumèra d'aquera classe que s'aué celebrat en aquera isla.

Quam se poudéc béi soulet tam et P. Anton (encára que bísbe li darám toustem aguest nom familiar), se li ajuliec as pès è li didéc que ét tabé boulié èste franciscá.

—¿È qui ès tu, ta èste franciscá ? —li didéc et P. Anton en tónou barrejat d'amistat è desprèci.

—Jou, nou so arren. Mès è entenut úa béu, quam hèjen era benediccioun, que m'a dit qu'auía d'èste missiouniste, ta amiá's ánimes d'aguestes isles enta't cèu.

—¿Ome, ome! —didéc en tónou de buérta't P. Anton. —¿Ja sabes lo que jou è agut de patí'na bosta isla? ...¿Ja sabes es martíris que m'héren a souffrí auants de gouanhá úa ánima ta'ra religioun nosta?

—Si qu'ac sabi. Mès tabé sabi qu'aqueri martfiris bous an hèt un sant; è jou tabé boui arribá a èste sant p'et madech camin.

Et P. Anton lou countradíe úa estouna; mes, en béi que ét sabíe tourná resposta as súes countradiccious, pensèc que poudíe èste'ra béu de Diéu que cridáue, ta't son sagrat Ministèri, ar hilh det que auíe estat quèfe, è'ncára n'ère, dera gent d'aqueres dúes isles que counrechém.

Entretant arribèc et bintatrés de junh, día dera hèsta des hálhes. A bouca de nét, en aué soupat, touti's mainatjes dera isla, acoupanhádi des quate franciscás è de casí touta'r'áuta gent, passèren et pont de Garouna è s'en anèren t'aoun ère quilhat er hárou. Et P. Anton anáue rebestit det suhrepelhis è estola, iaute frare pourtáue'ra cauderéta der'aigoua-senháda tam er hisóp è's mainatjes pourtáuén touti'r'hálha en cotch.

En arrihá'n pouestou, quilhèren es hálhes at tour der hárou, e't P. Anton, tam es ouracious de roubrica, i héc a bachá'ra benediccioun det cèu, è despus calèren houéc en hárouo. En èste ben alamat, touti's mainatjes i-apuntèren er'hálha t'alugá-la, è despus se l'hèjen a roudá p'et dessus det cap, en tout hè roundeu at tour der hárouo.

Es P. P. franciscás è's quate aranési, en èste alugádes es hálhes s'en tournèren ta'r aute coustat de Garouna, è s'en gouardèren aquet bèt panouramá desde't cap de casa, aoun Père auíe coundat era istoria d'aquera isla. D'esd'aquíéut, ère úa bista poulida è fantástica; è tant es aranési coum es frares se la'n gouardáuén, en tout hè-se's reflexiou's qu'aqueres lums les ens-piráuén.

—Realments, ei poulida aguesta coustum, didéc et P. Anton. Semble coumque s'enténesse'ra béu de Zacaries, pare de Sant-Juan Batista que dits de Jesucrist: *Illuminare his qui in tenebris et in umbru mortis sedent: ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*

—¿È que bo dide aquera latináda? —preguntèc Tonha

—Acró bo dide que Jesucrist benguéc ta hè lum adaqueri qu'èren saigúdi en es tenèbres è'na ombra dera mort; è ta guíá's nosti pès p'et camin dera pats. È aqueres lums me sémblen era imatge des lums que mous pourtèren Sant-Juan de Jesucrist, è Jesucrist det ceu.

—Tam es sábis, toustem s'apren caucarren —didéc Père. —Aguesta coustum m'agradaue perque, en éra, jou i beiguía un mistèri; mès, ára, m'agrade mès, perque bous m'auéts hèt a coumprene aguest mistèri.

—¡Oh! Encára ei mès poulida gouardá-la-se'n des de't poble aranés en que nechí, didéc Tonha. Desd'aquíéut, se beiguíen es hálhes alamades de set o ouéit pobles; era tèrra sembláue't miralh det cèu, sembláue qu'es estrélhes d'aci-bach boulíen hè coumpetencia as de naut.

Quam es hálhes nou bouléren cremá mès, touti's mainatjes cargádi de dourmillhoun, s'en tournèren ta casa súa, es de mès prop, è's auti ta Mijeran. È't Couloum è'r'Aggla, en quate cops d'áles les pourtèren a touti en casa súa. Lo que les auíe soubrat d'er'hálha, es us ac saubèren en casa è's auti ac tirèren en gouart coum úa causa beneída.

Lou'ndeman, en aná ta missa toutes es héennes è's goujates pourtáuen hechéts d'èrba è flous ta hè-les a beneí despus de missa, ta hè-n a cremá'n houéc quam benguésse ua trounáda doluenta.

Et día dus de juliol, qu'ei et día dera Bisitacioun de Nosta-Senhoura è que en Pujólou aranés li dan et nom d'Era Pregária, es cinc pobles que fourmen aquet tersoun aranés ban a bisitá a'ra Reina det Perineu en debota proufessoun. È's aranési d'Era Isla des Diamants tabé bouléren que se seguísse aquíéut aquera coustum que ta biélha ei aci.

Dounques, es cinc pobles, qu'aquíéut representáuen as det tersoun det cap dera Val d'Aran, aquet día, i-anèren en proufessoun, as que s'i-ajunteren moulti auti debots, des pobles de mès enjous. Ei bertat que nou aguèren de he's tres oures de camin qu'an de hè's aranési; ei bertat que nou troubèren et Plan de Berét ta ric è ta bèt, aquet Plan en que s'i cróssen aquíéri dus híls que soun era riquésa de França è d'Españha, es riéus Garouna è Nouguera; mes nou per acró dichèc ua hèsta ben debota è poulida.

En Mountgarri, qu'ena aquera isla se troubáue at cap de tout è a'ra'n bista det mar, canteren úa missa soulènne, dinèren è s' en tournèren, touti en proufessoun, ta casa súa, en tout dide't Rousari p'et camin.

Aguestes è d'outes coustums aranéses que se plantèren en aquera isla entoussiasmáuen ara gent d'aqueres tèrres, è les hèjen a créche'ra fé qu'auíen en Diéu, era beneracioun qu'auíen as frares, è'r agraiment qu'auíen as aranési que les pourtáuen era riquésa, era cibilisacioun è's mèdis ta arténhe'ra ciencia.

Per acró, touti trebalháuen sense cansá-se en coultibá aquera tèrra berje è agráida, è'n daurí et tuneu qu'auíen coumençat. Es aranési encára trebalháuen de mès bouna gána ta poudé bié a hè lèu, aci, lo qu'hèjen aquíéut; ta poudé bié a dá adaguesta isla dera Val d' Aran era coumunicacioun tam et moun, que dáuen a'ra d'Es Diamants.

Père didíe tout souén que, se aci poudèssen acabá's'obres que auíen coumençat aquíéut, è se's riquéses d'aci poudèssen èste esploutádes p'es madechi aranési, nou pas per coumpanhíes fourastères, era Val d'Aran serié'ra berdadera Isla des Diamants...

È, a jou, me sémble que Père auíe arrasoun...

XV

Aquíéut que les dichè, è d'aquíéut que m'en tournè.

È m'en tournè tam et cor plen de counfiança de que, un día, aguesta isla arribaríe a èste un jardín d'Españha, plen de flous è d'or, nou per bertut è gracia det Gouber è des nosti diputats, en es que jamès auém counfiat, sounque p'era bouna boullountat d'aqueri quate bouni aranési que, se tournen tam salut è's milioues que pénsen gouanhá en Pacífic, bierán a hè'ra feli-

citat è riquésa d'aguesta isla des Perinèus. Alabets será quam escrieuerám era segouna part d'aguesta istoria.

Encára que dits Cervantes que nou i-a segounes parts de bounes, se poudéssem escriéue'ra d'aguesta istoria, séríe ta bouna, que touti's aranési mou-n tchuparíem es dits.

¡Diéu boulgue que nou s'áje de quedá en tinte!

FIN

ERA ISLA DES DIAMANTS

Version normalizada en grafia aranesa
pera Oficina de Foment e Ensenhament der Aranés
deth Conselh Generau d'Aran

Père e Joan èren dus cosins qu'auien vist a esguitlar doçament, fresqui e polidi, es prumèrs vint-e-cinc ans dera sua vida. Eth prumèr a neishut en un des pòbles deth torn de Vielha; e er aute, en un aute des cinc de Pujòlo.

Auien ua germana cada un, que, tamb es flors, es prendes e es vertuts qu'auien panat as vint ans que les auien passat peth dessús, se podien shautar de totes es guapeses dera Val d'Aran.

Quan èren joeni, es dus germàs de Pujòlo, auien passat quauqui iuèrns en pòble e ena casa des sòns cosins; e toti quate auien anat amassa tà estudi, tà adquerir aqueri coneishements que mès tard les auien de hèr dignes dera istòria que les vam a escriuer. Era germana de Père se didie Tònha, e era de Joanet, Cisca.

Ara edat de catorze ans, Père e Joan se n'anèren en França entà anar aprèner er ofici de paredèr. Toti dus l'apreneren amassa e tamb eth madeish amo, enquia que les semblèc que ja podien anar peth sòn compde. Alavetz, volguerèn aprèner un shinhau eth de hustèr, perque veiguien qu'encara èren joeni e eth saber jamès aucepe puesto.

Quan les semblèc que ja èren boni hustèrs e mès boni paredèrs encara, Joan se'n tornèc tara Val d'Aran, tà trabalhar ath costat de sa mare veuda e vielha, e de sa germana. Mès Père, qu'encara auie toti dus pares viui, tamb eth permís de toti dus, se loguèc tamb un engi-nhièr e arquitàcte que li prometec bones sodades e lo se n'amièc tà delà deth mar.

En moment que nosati hèm coneishença tamb aguesti quate personatges dera nòsta istòria, ja hège quauqui mesi que Père auie tornat deth sòn viatge qu'auie durat sies ans, tamb un aute personatge, qu'uns còps semblaue er amo e d'auti eth mosso de Père. Semblauen riqui; encara qu'arrés podie saber se de qui ère era riquesa, se de Père o der aute.

Aguest aute ère un òme d'uns quaranta ans, fresc, gran, robust e fòrt. Ère ben vestit e semblaue que portauè era bosseta plia; perque ena Val d'Aran eth ère eth que fornìe eth gasto tada eth e tàs auti quate aranesi que coneishem; er òr lo hège a anar a còps de pès, principau-ments entàs praubi e tàs glèises.

Dempús de quauques visites entre es quate cosins, Père les proposèc hèr-se mès parentiu encara, tamb un maridatge entre Joan e Tònha, e Père e Cisca: un carta-cambi. E atau que se hec, en auer trèt eth parentiu. un còp maridadi toti quate, cada parelh se n'anèc tà casa sua, entà anar a passar era lua de mèu. Aquera lua tà nomentada, tà Père e Cisca, pensi que durarà tota era vida; mès tà Joan e Tònha s'embromèc lèu; perque Joan s'auie dat ara tauèrna, e aquiup aprenie a gastar-se es dinèrs, a emborrachar-se, a hèr deth guit e a apréner males doctrines, com auie hèt enquia alavetz, sense sabé'c es dus germàs interessadi; e dempús de maridadi que hège era madeisha cançon, en tot dar males ores, e hèr a plorar quauqui còps ara sua hemna.

Père auie seguit toti es pòbles dera Val d'Aran, e, tamb ua maquina que portauè, auie hèt es retratos des glèises, santuaris, e des Sants que s'i venèren; e es clichès les sauuaue com ua reliquia. Quan aguec toti es que volie, les dèc, ben endreçadi ath sòn companh qu'auie vengut amassa, tamb eth, de delà, parlèren ua estona tot doç, e se despediren tamb aguestes paraules:

—Quan sigue tot prèst —diguec Père —ja m'escriueueràs tà senhalar-me eth dia e era ora; e hès de manèra que posca recéber era carta dus dies mès alèu.

—*Està bien* —didec er aute, e se despediren com dus boni germàs.

Qui ère er aute, e tada on anèc?

Ben pòga causa podèm díder per ara, tà respóner ad aguestes dues preguntes. Mès tard, dilhèu, vo'n poderam díder mès.

Eth companh de Père ère un òme que non parlaue guaire; mès es sues paraules, quan gessien dera sua boca, toti les cuelhien tamb plaser, perque èren ben dites, encara que siguesen en castelhan. Arrés sabie ena Val d'Aran qui ère, qué ère ne d'a on ère. Non se'n sabie arren mès, sonque qu'ère eth companh (mosso o amo) de Père, e que se didie Ambròsi.

Tà on anèc?... Arrés mès, sonque Père, ne sabec santoè, enquia qu'aguec tornat.

II

Mentrestant, un dia, en auer dinat, Père e Cisca se n'anèren tà Pujòlo, e arribèren en çò des sòns tath torn des quate dera serada. Trobèren soleta a Tònha ena sala baisha, tamb eth rosari ena man e tota plorosa. Quan vedec as sòns s'amaguèc eth rosari e se shuguèc es uelhs tamb tota prèssa; e hec un esfòrç tà èster rialhosa en tot saludar ath sòn germà e ara sua cunhada.

En auer-se hèt es prumèri compliments e en èster toti seigudi, didec Père ara sua germana:

—A veir aqueth Rosari!

—Qué n'as de hèr deth Rosari? —didec Tònha. Be n'ei lo madeish qu'eth de Cisca?

—Dèisha, hemna, dèisha! Ne tu ne Cisca non auetz vist tot eth merit qu'an, dilhèu.

—Òh!, eth «dilhèu» qu'està ben per tot, sonque ena ola —didec Tònha en tot arrir e en tot dar eth Rosari a Père. —Ja sabem, tant com tu, qu'es grans son diamants des mès fini, e qu'era cadia ei d'òr. Un bon cadò que mos hec eth tòn companh, eth dia des nòces!

—Donques non ac sabetz pas tot encara —didec Père, en tot hèr-les a veir es grans. —Enes grans gròssi des parenòstes i son grabadi es nòms des tres Persones devines; e com qu'eth diamant ei tan duro, aguest trebalh tan fin còste bones estones as que lo heren e boni sarpatz de pessetes ath que lo paguèc.

—Òc, qu'ei vertat —dideren es dues hemnes, en tot guardar eth Rosari.

—Met-te eth Rosari ena pòcha, Tònha; e parlem de ua auta causa —didec Père. Tà on ei Joan?

—Deu èster per aqui... A gescut —didec Tònha, en tot baishar es uelhs.

—Tiò! ena tauèrna que lo deues auer. Ja ac sabi tot, ja Tònha, encara que tu lo volgues dissimular. Sigues franca tamb nosati dus, e ditz-me era vertat. Ei jogador eth tòn òme?

—Pensi que si —didec Tònha avergonhida.

—S'emborrache quauque còp?

—Bèth còp

—Te mauctraete?

—Non! aquerò non!

—Donc, perqué ploraues ara?

—Tot ac vòs saber, tu tanben!

—Tiò qu'ac voi saber, perque mos conven a toti. Respon, e non plores mès; perque auem vengut tà shugar-te es lèrmes e tà guarir a Joan de toti es maus que te hèn a patir.

Tònha se metec a plorar fòrt, e didec entre sanglòts:

—Ah! Praube Père!, quan jo non l'è podut guarir, tamb er amor que toti dus mos auem, non lo pot guarir arrés mès, sonque Diu.

—Donques, Diu e jo lo guariram. Parla, ara, tu; e despús parlarè jo... Conda-mos era sua vida.

Tònha se metec a plorar un aute còp; e en tot esforçar-se, ath cap d'un shinhau, podec díder lo que ven:

—Ja m'è a patir, ja, de que vage tara tauèrna, de que se jògue es bens, de que torne bèth còp borracho e de que s'enfade, se lo pelegi tamb tot er amor, en tot plorar e abraçar-lo!

Mès era espia mès gròssa tath mèn còr ei er aborrimnt qu'a contra era Religion... Non cre en Diu, ne en cèu, ne en lunfèr; ditz qu'eth mon s'a hèt per eth madeish, e qu'es persones viem des orangutans e des singes.

—Pro, Tònha, pro! Tot aquerò ja ac sabia jo. Tot aquerò ei de bon guarir, se vosates me voletz ajudar.

—Nosates ajudar-te! Entòra mòrt! —dideren Tònha e Cisca. Parla, e ja ac veiràs.

—Voleries vier tamb jo e Cisca, se Joan mos vò seguir?

—Anarè ben contenta d'a on Joan vage; e se vosati dus i ètz, me deisharè arringar era pèth, tà dar-vos un plaser.

—Donques ja ei hèt. Mès, m'auetz de prométer que me daratz tostemp era rason a jo, tà convéncer a Joan.

—Vòs arren mès? —didec Tònha. —Donques t'ac prometi. E se non ac tengui, me pòs aucir.

—Pensi que non serà besonh d'aucir-te —didec Père en tot arrir. Ara, laua-te era cara, vestís-la de hèsta tamb ua rialha, d'aqueres qu'an enganhat ath tòn òme, e vès-lo a cercar, a on sigue, perque jo l'è de veir sense fauta.

—Ja i vau, didec Tònha, en tot lheuar-se.

—Non lo peleges, ne li digues arren de lo qu'auem parlat —tornèc a díder Père.

—Non vos cau pòur. —E se n'anèc.

Lèu, tornèc amassa tamb Joan. Dempús d'auer saludat a sa germana e ath sòn cunhat, didec, en tot sèir-se:

—Anet, mos cau hèr ua hèsta, per èster-i vosati.

—E quina hèsta vos hèr? —preguntèc Père.

—De prumèr, Tònha mos aprairà un bon sopar, e pera velhada mos haram crespèths, o pescajons, com didem en Pujòlo.

—Ben pensat —didec Père. —Jo, ja non sabi quin gust an, dempús de tanti ans de non auer-ne minjat. E en tot que hèm es crespèths, haram un tracte de importància entre toti.

—Un tracte? —didec Joan, estonat.

—Tiò, se vosati i voletz vier ben. Ja ne parlaram.

III

En auer sopat e lauat era vaishèra, Cisca e Tònha amarèren ua cosseletada de haria de horment tamb lèit e aigua. Dempús, meteren era padena en huec, la untèren ben tamb ua rosta de tocino ath cap d'ua forquilha, e deishèren còder aquera pasta per un costat, en tot que Cisca didie:

—Ara, que ne cau hèr un cada un e les cau hèr a saltar tà virar-les. E eth primèr que ne dèishe quèir un o non lo vire ben, pagarà eth béuer d'aguesta net.

—E se te tòque de pagar a tu —didec Père —tamb qué pagaràs, se non as cap de sò?

—Que non è cap de sò? —didec Cisca en tot arrir. —Pòc sò tan pèga, tà non saber-te folhar es pòches quan tu te descuedes! Encara pòrti quauques pissetetes qu'an gessut dera tua bosseta.

—Donques, m'è atarnit ua lairoa en casa, eh?

—Lairoa non: perque tot lo de tòni ei mèn, e tot lo de mèn ei tòni.

—E qué as, tu? —didec Père, en tot arrir. —Se non as arren!

—Tant com tu! Tot lo de tòni qu'ei mèn!

En tot parlar e arrir, li toquèc a Cisca eth torn de hèr eth crespèth. Ath punt que lo hège a saltar tà virar-lo, Père li toquèc un shinhau eth braç, e eth crespèth queigues en larèr. Toti se n'arriren e truquèren es mans; e Cisca didec, en tot lheuar-se:

—Ja qu'è de pagar jo, vo'n vatz a hèr un sadòt de béuer, anet. Se voletz hèr aqueth tracte, hètz-lo lèu; se non, l'auratz de deishar tà deman, perque eth béuer vos harà virar eth cap.

—Tiò, bèni, e torna lèu. De lo d'aute no'n passes pena.

En tornar Cisca, heren quauque traguèt, tamb eth porro, perque Père non les volec deishar béuer tamb eth vasso entòth darrèr de tot; e didec Père:

—Joan, ara, cau veir de hèr-mos un bon tracte, entre toti quate, se tu e Tònha i voletz vier ben.

—Parla! a veir que serà aquerò —didec Joan.

—È de besonh un sòci tà anar explotar era mina qu'è delà, fòrça luenh d'ací. Sabi que tu ès intelligent e formau; e me convies.

Quan Père carèc, non s'entenec sonque era padena que gresilhaue, en tot que s'i codien es crespèths.

—Qué i dides Joan! —preguntèc Père ath cap d'un shinhau. Vos agradarie era nòsta companhia?

—A jo, si —didec Tònha, tota contenta.

—E a tu, Joan?

—A jo tanben m'agrade era vòsta companhia. Mès, lo d'aute... Sense saber arren mès...

—Qué vòs saber? —pregunta, que jo te responderè.

—E aquera mina de qué ei?

—De milions. Jo, ja n'è plaçat un milion de pasetes enes banques de París e de Londres, sense compdar lo qu'è gastat entre es viatges e d'autes causes. E s'aguest viatge non mos anèsse tan ben com pensi, o quauqu'un i deishèsse era pèth, ací qu'auetz es documents tà poder-ne anar a crubar era mitat. —E dèc quauqui papèrs a Joan, que les liegec pòga pòc. En auer acabat, didec tot sèrio a Père:

—Tà qué ac as hèt aquerò? tà hèr-me ua amòina, o tà un resguard?

—Perque t'è besonh, e tà un resguard —didec Père.

—Tè, donc: torna-te a méter aguesti papèrs ena pòcha, e hè-te'n lo que volgues... Qué i dides, tu, Tònha, en aquerò? I vies ben?

—Se tu vòs, si! Ja ac creigui se m'agradarie anar veir mon tamb vosati tres!

—Donc, ja sò tòn, Père. Mès, as de responer-me a quauques preguntes. Tà on cau anar?

—Luenh, ben luenh. Tà ua isla, entre miei dera Àsia e era Oceania.

—Quan cau marchar?

—Laguens de quinze dies. Demori ua carta, d'un dia en un aute, d'Ambròsi; e quan la receberè, ja pujaram, jo e Cisca, tà anar-mo'n des d'ací estant.

—E açò, com ac deisham?

—Açò? Arrenda'c ath que te'n pague era contribucion ath Govern. Se no'n tròbes, dèisha'c estar: non te cau cap pèrder lo de delà per açò.

—E es dinèrs tath camin? Jo non n'è cap, eh!

—Non t'espantes d'aquerò: n'auem tà gesser-mos d'ahèrs. Eth mèn companh Ambròsi a un automobil que mos treirà des camins e mos portarà en puesto, sense hèr-mo'n cap de sò, se non se mos trinque.

—E ara, escota, Joan: m'as dit que non as dinèrs, pensi qu'auràs quauqui deutòts per aqui; ei vertat?

—Bèth un, que pensaua pagar tara fira de Vielha.

—A guaire pugen? Non ac sabes?

—M'ac cau compdar. Deu èster ua vintia de duros, pòc mès o mens.

—Tè, aquiu que n'as quaranta —didec Père, en tot dar a Joan dus bilhets de banca. — Paga toti es deutes; e quan pujaram, ja me dideràs se te'n manque... E des vaques e es machos que ne vòs hèr? Te n'as de des-hèir, perque non tornaram de cinc o sies ans.

—Non t'ac sabi, tè. Es palhèrs son vuedi de pastura en aguest temps; e arrés vò mèr carga dera que pòt portar. Perque era hame deth mes de mai ei mèr longa tath bestiar que tara gent.

—Apraia-t'ac com posques. E se non i a un aute remèdi, dèisha'c tot ath jutge (perque pensi que tamb eth capelhan non i deues voler saber arren) tà que hèsque amòines as praubi.

Joan discoric un shinhau e didec:

—Donques, t'enganhes, Père. Ath capelhan non lo estimi, perque tostemp mos tire en nas es nòstes fautes; e cada còp que predique m'afrente sense que, dilhèu, eth non pense en jo. Totun, tad aquerò, me fii mèr d'eth que de toti es auti.

Es dues hemnes e Père se guardèren, er un ar aute, toti estonadi; e Joan higeç, en tot arrire:

—Que vos estonatz?... Encara que non siga fanatic com vosati, m'i veigui tà saber conéisher quina ei era tèrra fòrta, tà poder-i méter es pès, sense pòur d'enfonçar-se. Mès, jo non i vau cap solet, eh! tà dider-l'ac; perque è pòur que me dongue bèra cogotada. M'i acompanharatz vosati?

—Tió, bèn: non ages pòur per aquerò —didec Père. Donc quedam d'acòrd en que vie-ratz, eh?

—Ja ei dit, òme, ja ei dit!

—E auetz tota era confiança en jo?

—Tiò, òme, tiò! —dideren es dues hemnes.

—B'ac ves plan qu'è prometut tot lo que tu as volut! Quan sigue era ora d'anar-mo'n, vene; e me deisharè tapar es uelhs tamb un mocador —acabèc Joan.

Un còp eth tracte hèt e era hèsta acabada, se n'anèren tath lhet; e londeman, Père e Cisca se'n tornèren tà casa, tà apariar es sòns ahèrs e demorar era carta d'Ambròsi.

IV

Mos auem desbrenbat de díder qu'es pares des nòsti quate aranesi s'èren mòrti dus o tres ans abans de lo qu'auem dit en aguest darrèr capítol. E atau ei que ja non i cau pensar mèr, sonque tà encomanar-les a Diu.

Ath cap de pògui dies dera visita que Père e Cisca heren as sòns de Pujòlo, eth primèr recebec ua carta d'Ambròsi, cuerta com es paraules que s'escapauen dera sua boca. Era carta didie atau:

París 13 de abril de 19...

Amigo y hermano en Cristo: Todo està compuesto y terminado con absoluta conformidad al gusto de Vd. El día 20 y a las once de la noche estaré y aguardaré con el «Culúm» donde Vd me ordenó; y de vuelta recogeremos esto aquí.

Suyo atº amigo y servidor en Cristo.

Ambrosio

Quan Père l'aguec liejuda, l'ac anèc a portar ara sua hemna que la liegeg; e en tot tornar-la a plegar, didec:

—Bèn! B'ei plan longa!

—Com totes es sues —didec Père.

—E qui ei aqueth òme?

—B'ac sabes. Un companh d'ahèrs.

—B'as dit, bèth còp, qu'ère eth tòn amo?

—N'ei amo, n'ei mosso: ei companh. Quan arribaram delà, j'ac saberàs tot. Ara non me compreneries, encara que t'ac condèssa.

—Òbe! eth secret de totemp. Ja me tarde d'anar-mo'n, tà poder-lo saber.

—Donques, ja ves que cau marchar lèu. Apraia-te es causes, tà que mo'n pogam anar tà Pujòlo eth dètz-e-ueit.

—E qué mo'n portaram?

—Qué te'n vòs portar? Arren, sonque era ròba deth dessús: lo d'aute ac trobaram en Colom.

—E qu'ei aquerò deth Colom?

—Qué ei?... Eth nòste automobil. Quan lo veiràs, me pensi que t'agradarà.

Eth dia dètz-e-ueit d'abriu, en auer dinat, se n'anèren tà Pujòlo; e arribèren aqui, tà mieja tarde, com er aute còp.

Joan e Tònha ja èren prèsti tà anar-se'n. Non les mancaue que saber eth dia e era ora.

Se despediren toti quate des amics e des parents, e eth vint, tàs onze dera net, se n'anèren tar Oratòri de Gessa, a on ei er embrancament dera carretèra tamb es camins de Gessa e Unha; e aqui se posèren tà demorar er automobil.

Com qu'era net ère escura com ua boca de lop, es nòsti coneishuts portauen ua lantèr-
na, tà hèr-se lum, e en tot que demorauen, la deishèren alugada.

Ath cap d'ua estoneta que demorauen ar automobil, enteneren ua fòrta bronidera que passaue peth dessús d'eri; e toti lheuèren eth cap.

—Praubi de nosati! E qué ei aquerò? —cridèc Cisca. —Guardatz, guardatz lo que passe peth cèu!

E toti s'acorropèren, de pòur, ath torn de Père, que les didec, en tot arrir:

—E qué auetz vist? Jo non enteni sonque era bronidera deth nòste automobil que mos ven a cercar.

—Mès, que non as vist aquerò nere qu'a passat peth dessus de nosati?

—Òbe !, era pòur des hemnes que vos hè a veir lutzencrambes.

En tot desputar d'aquera pòur, veigueren dues lums ath pè deth pònt de Gessa, que pujauen tamb era prèssa d'un relampit e tamb era madeisha bronidera qu'un shinhau antes auien sentut.

—Ac vedetz? —didec Père. —Hètz-vos ençà e lheuatz era lum, tà que sàpien a on èm.

En tot díder aquerò, s'arturèc er automobil ath deuant madeish d'a on èren eri; e bai-shèc Ambròsi tamb ua lum, e les toquèc era man a toti, en tot díder:

—Ara, que cau pujar tot seguit e que mo'n cau anar lèu.

—Pòs-te un shinhau, Ambròsi —didec Père. —Que les cau hèr a veir eth nòste Colom, ad aguesti, antes de calar-mos laguens deth sòn vrente.

Li dèren, toti cinc, eth torn tamb es lums, en tot hèr miracles, tocar-li eth bèc e era coa, e voler-li lheuar es ales.

—Bèn! Be n'ei plan brave aguest colomàs! —didec Tònha.

—Brave e credent, qu'ei —didec Ambròsi. —En tot eth mon non n'i a un aute com aguest.

Ère ua pèça d'acèr, corbida de cellulòide, qu'auie ua bèra e charmanta forma de colom, de dètz mètres de longada, cinc de nautada e tres d'amplada. Es dus uelhs li ludien mès qu'a-queri fòcos electriccs que i a ena Rambla de Barcelona; e tamb aquera lum non estramuncaue jamès, encara qu'era net siguesse mès nera qu'ua boca de lop.

—Ara, que mo'n cau anar tà laguens —didec Ambròsi. —Era net ei hireda, e mos poderíem costipar.

Entrèren per ua porteta des dues qu'auie en cada costat, dejoset dera ala, pugèren quate escalonets e se trobèren en un salonet petit e polit com un sò. Ath miei, i auie ua tauleta e peth torn, quate bancs; e tant aguesti com aquera, èren tachadi en solèr tà non virar-se en tot caminar eth Colom.

Se seigueren toti cinc enes bancs e Ambròsi didec:

—Ara que mos cau hèr un traguèt, principauments vosati tres, que non ètz acostuma-di a anar en aguest automobil; e me hèr pòur que vos marejaríetz. Qué voletz? Voletz un shinhau de vin ranci de quate ans, que vos darà bon estomac?

—Pòrta —didec Joan.

Ambròsi portèt cinc vassos e ua ampolla; metec vin as dues hemnes e a Joan, e quan ne volie méter a Pèrre, didec aguest:

—A jo, da-me un shinhau de rom tamb aigua; se non m'adormiria, e non te poderia relheuar a tu.

—Ben pensat —didec Ambròsi. Jo tanben qu'ac vau a hèr atau.

E atau qu'ac heren. Beueren toti, farcegèren ua estona, recossirèren, pam per pam, eth Colom e se tornèren a sèir ath cant dera taula.

—È un dromilhon que non me pogui tier —didec Tònha, ath cap d'un shinhau.

—S'auràs begut massa? —li preguntèt Pèrre, en tot arriar.

—Ve-t'ac a veir! Tot poderie èster —responec era.

—S'ei aquerò —didec Cisca, jo tanben n'è un còp de massa, perque es hièstres deth cap se me barren per eres madeishes.

—Bèn, bèn; tiratz-vos ath dessús d'un lhet. Mo'n vam a anar de seguit: atau non vos marejaratz bric.

Es dues hemnes se tirèren ath dessús d'un lhet, en tot que Joan badalhaue e se heregaue es uelhs.

—E tu, Joan, vòs vier tamb nosati, o vòs dormir tanben? —li preguntèt Pèrre.

—Qué me sabi? Pensi qu'aqueres dues m'an encomanat eth mau.

—Donques, bèn, dormís ua estona, que mo'n cau anar.

Lèu, sigueren dormidi toti tres. En vin ranci qu'auien begut i auie dus goterès d'ua essència tà hèr-les a dormir, tà que non se maregèssen ne aguessen pòur, en empréner era marcha eth Colom.

Pèrre e Ambròsi amortèren es lums electriques qu'eth Colom auie enes uelhs; Pèrre dèc eth viatge ara maquina; eth Colom hec un saut, estenec es ales e agarrèc era volada de cap tà Bagergue.

—Voletz que guia jo? —preguntèt Ambròsi.

—Non: ara guiarè jo; e quan auram atrauessat eth Pirenèu, guiarà ua estona cada un.

Eth Colom seguie eth riu Unhòla, passèt peth dessús deth pòble de Bagergue que dormie com un soc e se'n pugèc montanhes ensús, sense hèr-li pòur ne era pujada ne era nhèu.

Quan es nòsti viatgèrs agueren atrauessat es montanhes e nadauen ja ena atmosfèra francesa, didec Pèrre:

—Ara, ja podem descansar ua estona. Non mos cau hèr sonque guardar de tant en tant era «brújula», tà qu'eth Colom non pèrde de vista París; perque en aguesta carretèra, a mil mètres dessús de tèrra, non mos cau pòur d'estramuncar enlòc.

V

Ara que mos vague, entò qu'arribaram en París, mos cau veir se sabem hèr era descripcion deth bèth e brave Colom, que tant de servici mos a de hèr en aguest long viatge qu'auem emprés tà acompanhar tamb era imaginacion as quate aranesi e ar aute desconeishut.

Eth Colom ère, tot en ua pèça, automobil, volador e barco. Ei a díder que sabie rodar pes carretères, volar per aire e nadar peth mar com quaussevolh aute vaishèth qu'age agut d'aguesti tres oficis qu'auie eth nòste.

Encara que ja auie rodat tot eth mon civilizat e auie estat admirat en totes parts, arrés coneishie totes es sues vertuts e saber hèr; perque as sòns propietaris non les convenguie que se'n portèsse massa es uelhades e era atencion des òmes.

Podem díder qu'auie tres pisi que se pòden díder: eth cerèr, eth deth miei, e eth humarau. Eth deth miei servie d'abitacion as viatgèrs, tamb totes es comoditats (encara qu'en petit) que se pòden desirar en ua bona casa. Eth còth deth Colom ère eth puesto destinat tath conductor que se seiguie en un banc en qué i podien càber dues persones. Mès endarrèr n'i auie un aute a on s'i podien sèir dues autes. Dempús, venguie era saleta-minjador, dera que ja auem parlat adès. Mès endarrèr i auie tres arcòbes separades era ua dera auta per tenhats, enes que i cabie un lhet en cada ua, e ua cagira en cada costat deth lhet; e ath deuant d'aqueres arcòbes, barrades tamb cortines, passaue eth colidòr tà anar d'un cap tar aute deth Colom. Mès endarrèr i auie un quartet tàs desembrassi dera casa; e ath dejós dera coa deth Colom i auie ua porteta tamb un num. 100 ath dessús. Era madeisha coa servie d'armari tà tot lo que convenguie. Ena saleta-minjador i auie ua petita codina economica, a on codinauen tamb regular comoditat.

Es auti dus pisi servien tà meter-i es provisions de comestibles, mercaderies, etc. Lo de mès pesant ac metien en cerèr, e çò de mès laugèr en humarau.

Era maquinària foncionaue per miei dera electricitat que se desarrollhaue per era madeisha, dempús d'auer hèt a dar quauqui torns a ua rodeta qu'eth conductor auie ath deuant. Alavetz, era rodeta hège era electricitat, e aguesta daue moviment ad aquera; e se podie díder qu'ère un moviment continuat. As pès deth conductor, i auie ua claueta un shinhau mès grana qu'aqueres que servissen tà alugar e amortar es lums electricques des cases; e servie tà dar e trèir era comunicacion dera fòrça electrica tamb era maquinària. Aquera claueta se'n podie trèir; e un còp trèta, eth Colom non se podie botjar deth puesto, e arrés podie hèr anar era maquinària.

Eth nòste Colom auie dues pantes, com n'an tanben es auti de carn e oassi, que tostemp portaue plegades. Quan li volien hèr a agarrar eth vòl, les ac hègen a desplegar, e èren un fòrt ressòrt que hège a saltar eth Colom en aire ath madeish temps que desplegaue es ales. Quan lo volien hèr a baishar tà tèrra, les ac tornauen a desplegar; e aqueth ressòrt provaue de qu'eth Colom dèsse cap de sustracada en quèir en tèrra.

Aquiu qu'auetz explicat çò qu'ère eth nòste Colom; mès en viatge lo acabaram de conéisher, se quauquarren mos auem desbrenbat. Non pensi quedar mau, quan lo coneisheratz, se vos digui qu'ère er arnés millhor en sa classe que i auie alavetz en mon.

Mentrestant, Pèr e Ambròsi, en tot parlar e dirigir eth Colom, virauen es uelhs, de tant en tant, entara tèrra, e se'n guardauen aqueri corròps de lum que se vedien ath dejós des sòns pès que semblauen es anges que velhauen ara gent des pòbles, com es estrelhes deth cèu velhen a tot eth mon.

Que n'ère de polit aquerò! Semblau qu'eth cèu s'emmiralhau ena tèrra.

Quan era claror deth dia comencèc d'amortar aqueres lums deth cèu e dera tèrra, eth Colom comencèc d'abaishar-se poga pòc, sense deishar era direccion de París, e ath cap de pòga estona s'anèc a parar en ua carretèra. Aquiu, pleguèc es ales e comencèc de hèr a rodar es ròdes; deishèc d'èster audèth volaire e se tornèc animau des que van a pè. Mès eth sòn caminar ère eth volar des auti.

Poga pòc, Joanet e es hemnes dauriren es uelhs, se lheuèren e anèren a trobar a Pèr e Ambròsi.

—Son ores de lhear-se aguestes —les didec Pèr en tot farcejar —quan eth solei ja ei cansat de hèr-mos lum?

—Quina ora ei? —preguntèc Cisca.

—Es ueit tocases; e encara mos auetz d'apraiar er esdejoar.

—Aquerò arai; be serà lèu hèt —didec Tònha. —A on èm ara?

—D'ací a tres ores arribaram en París, se non auem cap d'estramunc.

—En París, tan lèu! —didec Joan. —Qu'auem volat o qué?

—Precisaments qu'auem volat tota era net —didec Ambròsi.

—Ja ac semble, ja.

—Qu' ac semble e qu'ei. Ja ac veiratz ath vèspe.

Esdejoèren, s'endrecèren un shinhau era ròba e lèu arribèren ena grana capitau de França.

Non heren a entrar eth Colom ena vila tà non hèr a guardar ara gent; sonque lo deishèren ath pè d'un «garage». Pèr e Ambròsi se n'anèren entà París, e es auti tres se quedèren en Colom, tà tier-lo compde.

Ambròsi e Pèr, sense entretier-se enlòc, se n'anèren, de dret, cap ath Banc. Eth segon crubèc eth rèdit de dus ans deth sòn milion, eth de dus ans de dus milions d'un tal James Milson, anglés, qu'abans de morir ac auie deishat tot a Pèr, segontes eth testament legalizat que presentèc ar encargat deth Banc; e se hec a méter aqueri dus milions en sòn nòm.

Tot aquerò costèc ua estona, perque i aguec de méter man quauque notari, tà deishàc en règla.

En gésser, trobèren un òme en colidor dera madeisha casa deth Banc, que lèu se les hec sospachós en veir que les seguie pas per pas, sense perder-les de vista. Mes no'n heren guaire cas, perque pensèren que tanti e tanti òmes en París podien anar peth madeish camin sense pensar en eri.

Ath cap d'un shinhau de caminar per ua rua, es nòsti coneishuts vederen qu'eth desconeishut que semblaue que les seguie pujaue en un de tres automobils que i auie aqui arturadi, e hège senhau as auti dus; alavetz vederen qu'es tres automobils se metien en marcha e seguien pòga pòc ath darrèr d'eri.

Ja se n'encuedèren, ja, de tot, Pèrre e Ambròsi; mès no'n heren guaire cas, perque en ua vila com París es rues son hormigues de gent, automobils e tota classe de carroatges, de manèra que, bèth ramat de còps, un non sap per a on passar tà seguir eth sòn camin.

En arribar en Colom, Pèrre dèc quauqui dinèrs a Ambròsi e as hemnes, s'amaguèc es auti e es papèrs en un amagatalh, e despús didec as auti:

—Ara, Ambròsi, Tònha e Cisca, aurietz d'anar a cercar aqueres caishes e crompar tot çò que pogatz tà minjar e béuer, tath camin e quan seram delà. Tornatz tan lèu que pogatz, perque eth Colom hè massa ombra per ací, e non m'agrade veder-lo eth blanc de tantes uelhades. E tu, Joan, esta-te tamb jo.

—Qu'as pòur?

—Non e pòur, mès me güege estar-me solet ací laguens.

—Ja qu'ac vòs, m'i vau a estar tà tier-te companhia. Volia anar-me'n a passejar per París. Com que ja l'è vist d'auti còps, ac deisharam tà un aute còp.

Ambròsi e es hemnes gesserren deth Colom tà anar a cercar lo que ja auie crompat Ambròsi, e Pèrre les acompanhèc ua cinquantia de passi, s'encuedèc de lo que i auie peth torn e se'n tornèc. Mès Joan se quedèc laguens, sense hèr-se a veir des de dehòra, perque atau l'ac auie encomanat Pèrre.

Un aute còp laguens toti dus, Pèrre condèc a Joan lo que les auie passat, en sòn semblar, tamb aqueth desconeishut e es tres automobils que semblaue les auien seguit, e higeç:

—Es automobils son aqueri tres que i a paradi a cinquanta passi de nosati; er òme que semblaue seguir-mos ei eth deth deuant, ath costat deth conductor, e en cada un i a tres òmes sense eth conductor. Dem-les in, sense perder-les de vista tà conéisher es sues intencions, e non mos descuedem, per lo que pòt èster.

Ath cap d'un shinhau baishèren tres òmes d'aqueri automobils, e com aqueth que non hè arren, se passèren ua estoneta pr'aqui, se apropèren tath Colom, li dèren eth torn, e despús truquèren ara porteta per a on auien gescut es auti.

—Amaga-te, Joan —li didec Pèrre. Pren aqueth garròt gròs e se ves cap de mala accion ¡garrotada de ciègo!

—Que vòs daurir?

—Òc

—Guarda que son tres, e se mo'n ac auràn de nosati dus.

—Non ages pòur: no'n deisharè entrar sonque un.

Joan s'amaguèc e se tenguec prèst tà lo que poguesse succedir; Père dauric era pòrta, se metec en miei e preguntèc as tres francesi:

—Qué vos manque, bravi Mòssurs?

—Vos demanam se mos harietz eth plaser de deishar-mos visitar eth vòste tant bèth e charmant automobil.

—Se voletz entrar d'un en un, si; autaments, non i a entrada d'aué —les didec tot sèrio e resòlt.

Es tres francesi se guardèren er un ar aute, e didec eth deth deuant, qu'ère eth madeish qu'auien trobat ena casa deth Banc:

—Com volgatz; e se vos semble, entrarè jo eth prumèr.

—Entratz, donc.

Eth francés entrèc, e Père tornèc a barrar era pòrta; e quan se trobèc cara a cara tamb eth francés li didec:

—Ja que voletz veir eth nòste automobil, passatz deuant. Començaram peth deuant e acabaram peth darrèr. Vos assegurì que veiratz ua pèça que vos agradarà.

Eth francés dèc ua uelhada peth torn, e li semblèc qu'en Colom non i auie arrés mès que eri dus, e agarrèc er agòso que li calie tara sua.

Entrèren en còth deth Colom, a on, com auem dit, ère eth puesto deth conductor, e Père li ensenhaue era maquinària e li daue quauques explicacions. Eth francés aprofitèc aque-ra ocasion tà meter-se ath darrèr de Père, e toti dus quedèren viradi de cara ath cap deth Colom. Eth francés se traiguet eth «revolver» dera pòcha, l'apuntèc en cap de Père e didec:

—Non vos botgetz; se non, ètz mòrt: e escotatz-me. È vengut tà que me detz aqueri dinèrs e es papèrs de valors qu'auetz anat a cercar en Banc; e atau, non perdam mes temps, que mès tard me poderie hèr falta.

Père s'assustèc bèth shinhau en senter-se era hiredor deth «revolver» ena tèsta; mès, de seguit, tornèc a recuperar era serenitat e didec ath francés:

—Guaire ne voletz de dinèrs?

—Toti es qu'auetz.

—È jo com ac hèsqui dempús?

—Aquerò non me hè arren a jo.

Ath madeish temps, Joan dèc un parelh de garrotades tan ben dades, ath francés, en cap, que queigüec en tèrra com un sac de sau, sense quedar-li temps tà dèder ¡ai! Li estaquèren es codes ena esquia e lo portèren ath dessús deth lhet, er un peth cap e er aute pes pès.

—Ara, tu, t'amagaràs ath darrèr dera pòrta qu'un aute còp vau a daurir. Se n'entre cap mès, barra era pòrta en un patac e sauta-li ath dessús, e jo non harè deth baup.

—Mès, qué vos hèr, Pèrre? Semble que te tornes cruèl...

—Arren d'aquerò. Ei eth segon còp que me tròbi en semblant cas en aguest París de mala mòrt; e com qu'encara i auram de tornar mès d'un còp e peth madeish motiu, les voi escramentar sense aucir-ne cap.

—Au, au! non recularè, non.

Dauriren era pòrta; Joan se quedèc ath darrèr, e Pèrre s'amaguèc un shinhau mès enlà. Passèc dues o tres minutes que non se presentèc arrés, e es de laguens ja començauen de desconfiar dera confiança e valentia des lairons francesi. Mès non les durèc guaire aquera desconfiança, perque er un des dus lhadres que s'auien quedat dehòra treigüec eth cap pera porteta e guardèc un moment entà un costat e tar aute. En aqueth moment, Pèrre se metec a cridar tamb veu dolorosa:

—Assessins! Assistència! Assistència!

Alavetz, toti dus lhadres entrèren, er un ath darrèr der aute; eth de deuant se n'anèc tà on cridaue Pèrre, que ja lo demoraue tamb eth garròt en aire; e er aute acabar d'entrar, recebec ua fòrta garrotada en cap, e quasi toti dus queigueren en un còp.

—Ara, ja n'auem pro —didec Pèrre en tant que les estacauen es codes ena esquia e les portauen en lhet, tamb er aute, qu'encara ère en desgana.

Ath cap d'ua estona, toti tres començèren de daurir es uelhs e guardauen ençà e enlà, sense saber lo que les passaue, enquia que, pòga pòc, se'n brembèren de lo que les auie passat. Alavetz, Pèrre les hec quauques preguntes qu'es auti non voleren respóner; les dèc aigua, perque auien set; dempús, les tapèc era boca tamb un mocador tà que non podessen cridar, e les deishèren estar.

Mentrestant arribèren Ambròsi e es dues hemnes ath costat d'ua jardinèra que portae ua dotzena de caishes, entre granes e mejanes. Les descarguèren entre toti; meteren es mès pesantes en cerèr, e es laugères en humarau deth Colom, paguèren ar òme que les auie portades e se hiquèren laguens.

Quan es hemnes s'enterèren de lo qu'auie passat laguens deth Colom, tamb aqueri lairons, s'espantèren e se meteren a tremolar; e as òmes les costèc ua estona e un bèth ramat de paraules tà trèir-les era pòr deth dessús e tornar-les era tranquillitat. Totun se tranquillizèren a mieges, era sang tornèc a córrer pes sues venes e dar color as sues cares, quan agueren ente-nut eth plan e es intencions de Pèrre.

VI

A boca de net, ara ora en qué es anges aluguen es estrelhes en cèu, e es òmes es lums ena tèrra tà hèr competéncia ath cèu, eth Colom comencèc a dar senhaus de vida, se virèc de cu tà París e comencèc a rodar tot doçaments pera madeisha carretèra per a on auie vengut. Ambròsi guiaue eth Colom; Père, ath darrèr, tenguie compde es moviments des automobils des lairons e es auti tres apraiauen eth sopar.

Ambròsi aluguèc totes es lums, e es uelhs deth Colom ludien com dus soleis tà hèr a viscar mès as tres automobils, que se quedauen tamb un pam de nas. Mès non tardèren guaire de hèr a veir que non s'auien arraiczat en tèrra, perque toti tres se meteren en marcha en un còp. Er un tirèc per ua carretèra ara drete; er aute s'anèc a hone laguens deth hormiguèr de París, e eth tercèr seguic eth madeish camin deth Colom.

En veir aquerò, Père se reünic tamb es auti tà meter-se d'acòrd en lo qu'auien de hèr; e resoleren non hèr mès cas d'aqueri automobils, que bric de mau les podien hèr se non se dormien.

Com que ja ère ora de sopar, mingèren toti de lo que les meteren ena taula, e despús ne portèren as presi. Les treigueren eth mocador dera boca e les preguntèren se volien minjar. Com qu'encara èren miei estremoniadi des garrotades que les auien queigut en cap, non auien que set, e les dèren un bòl de cafè tamb rom. En auer acabat, Père les preguntèc:

—Guaire lhadres ètz ena vòsta companhia?

Es presi se dèren ua uelhada er un ar aute, e non responeren.

—Responetz! —didec Père, que vos vau mès; se non, vos poderie costar caro.

—Per aguest costat, non mos preguntetz arren —didec un pres; perque non respone-ram per mau de morir.

—Que non parlaratz per mau de morir? Dilhèu! En veder-vos ua mòrt longa e cruèl as pòts, pòt èster qu'era lengua se vos esguitle ena boca, e digue lo qu'ara voletz carar.

—Provatz-ac; e veiratz qu'era nòsta lengua ei pro ben barrada tà non esguitlar-se.

Père reflexionèc quauqui moments e didec :

—Non; non auem facultats tà aucir ad arrés. Se non ac voletz díder, sauvatz-vos-ac. Ja sabetz qu'eth nòste Colom se minjarie a toti es lhadres de París: atau ei que non vos auem pòur.

Les deishèren estar, e Père anèc a díder a Ambròsi:

—Amòrta es lums de dehòra, agarra era volada e torna a recular tar aute costat de París.

Dèc eth torn ara vila, un shinhau peth costat, tà non èster vist, e s'anèc a parar en ua carretèra ar aute extrèm. Alavetz, heren a baishar deth Colom as tres presi, les heren a sèir

ath cant d'un arbe cada un e les estaquèren ara soca peth dejós des braci. Meteren tamb ua esplinga en estomac de cada un, un papèr que didie: «jo, sò d'ua companhia de lhadres, que ròde tamb automobils per París». E les deishèren enes mans dera providéncia, que non se desbrembe d'arrés ne d'arren.

Es nòsti viatgèrs, jamès-plus s'encuedèren ne saberén santoè d'aqueri tres miserables, qu'auien queigut ena ratèra qu'auien parat tàs auti.

Eth Colom se metec a volar un aute còp, es viatgèrs se reuniren toti en còth deth Colom, Père se metec a guiar-lo, Ambròsi comencèc eth Rosari e toti es auti responeren tamb devocion.

Continuèren eth viatge sense cap mès d'estramunc enquia Manila. Pera net, per aire e peth mar; peth dia, peth mar e pes carretères, eth Colom non parèc entòs Filipines, entò aquera bèra perla qu'es dolenti govèrns e eth dret dera fòrça an trèt dera corona d'Espanha, e qu'es boni espanhòs encara ploram.

Arribèren de nets en Manila; per aquerò se posèren dehòra dera poblacion e demorèren qu'eth dia despertèsse ad aquera mauganhada capitau des Filipines, en tot qu'Ambròsi condaue as auti era istòria d'aquera desgraciada guèrra que mo'les panèc des mans.

En èster de dia, Ambròsi anèc a portar ua carta de Roma ath guàrdia d'un convent de Franciscans e se n'amièc quate frares joeni e sabis qu'èren destinadi tà ua mission.

Toti es deth Colom, sonque Père, s'estonèren de veir aquer quate frares que se n'anauen tamb eri. Tot lo que pogueren saber siguec de qu'èren missionistes que se n'anauen tà ua isla tà anar ensenhar era religion e lo que convenguesse. N'es madeishi frares sabien arren mès; auien era orde de seguir a Ambròsi, e tamb aquerò n'auien pro.

Después, es quate aranesi voleren anar a dar un torn per Manila; mentretant, Ambròsi e es quate frares se quedèren en Colom tà tier-lo compde.

Quan es prumèrs tornèren de Manila, Tònha se shugaue es uelhs en tot entrar en Colom; Père que se n'encuedèc li didec:

—Qué plores ara? Semble que te hè dò d'anar-te'n d'ací.

—Non me hè dò, non: ja voleria èster luenh.

—E donques, qué as?

—Qué vòs que te diga? Quan passaua pes carrèrs dera ciutat, me brembaua de lo que mos a condat Ambròsi, e me semblaue que tot portauè dò. M'è brembat de lo que didien ena Val d' Aran aquer qu'auien vengut a hèr eth servici ací, quan es ianquis ne treigueren era bandèra espanhòla. En tot shugar-se es uelhs, com jo ara, didien que s'aurien estimat mès morir-se aciú qu'auer de saber qu'es Filipines ja non èren nòstes.

—Qué i vos hèr? Perdut qu'ac auem. N'es tues lèrmes n'es de toti es espanhòs mos ac pòden tornar.

VII

A boca de net, eth Colom tornèc a agarrar era volada; pòga pòc, perderen de vista aqueres isles batiades tamb rius de sang espanhòla, e se hiquèren en immens mar Pacific, deishant isles e mèns isles a dreita e esquèrra.

—Ei guaire luenh encara aquera isla tà on anam? —preguntèc Joan

—Encara n’ei un shinhau. Auem d’anar ath grad 180 deth meridian de Madrid, e mèns enjossetes der Equador.

—Ei a díder, qu’auem de trauessar era «raia» equinocciau? —preguntèc Joan, tot estonat.

—Aquerò madeish.

—Ben! Encara auem de hèr seishanta grads de camin per un costat e vint per aute.

—Non t’espantes: deman passat ja seram en casa nòsta.

—Non serà cap massa lèu, bèn —dideren Joan e es dues hemnes.

Londeman passat, a punta de dia, arribèren ath pè d’ua isla petita, tota plia d’arbes e d’èrbes; e Pèrè volec que s’i anèssen a posar ua estona tà esdejoar en repòs. Parèren eth Colom en ua clarulha que hègen es arbes laguens dera isla, e Pèrè dauric era pòrta e baishèc eth prumèr. En èster en tèrra, se metec a crits :

—Joan, hè lèu, baisha, que veiràs as tòns avis.

—A qui? —preguntèc Joan, estonat.

—As tòns pairs-sénhers. Guarda-les com sauten d’un arbe ar aute.

—Be n’as de ganes de badinar!

—Òme, pòc badini. Ben dides qu’ès descendent der orangotan? Donques, aqui qu’as orangotans, singes, mones e d’autes bèsties dera tua raça.

Aqueres paraules heren a arrir a toti es viatgèrs deth Colom que ja auien baishat en tèrra, sonque a Joan, que se quedèc un tant se pu avergonhit e enfadat.

—Tiò, bèn: dèisha’c córrer —didec.

—Non ac voi deishar córrer, non. S’ei vertat lo que tu m’as dit mèns de cent còps, d’aguestes bestiòtes, se n’a d’auer perfeccionat quauqu’ua; e atau, pòt èster que i trobem bèra persona tamb eres.

—Bèn, pro, relòtge! —dideren Cisca e Tònha. Lèu seràs mèns long qu’era hame deth mes de mai.

—Donques, pro badinar, se vos auetz de temptar. Ara esdejoem; dempús, haram ua farça ad aqueri auderons que mos guarden com que mos volessen conéisher.

E senhalèc tà un arbe en qué i auie dues mones petites.

Esdejoèren sense hèr guaire ruido; arriren e farcegèren, com que siguessen cada un en casa sua, e en auer acabat Père didec as auti:

—Ara, anatz-vo'n toti tà laguens deth Colom; jo e Joan preneram ua còrda cada un, e vos vam a hèr veir abilitats qu'an aqueri dus singes que semble que non mos an pòur.

Père dèc es instruccions que calie a Joan, e tamb ua còrda d'un mètre cadua s'anèren a sèir en tèrra, casi ath dejós der arbe a on èren es mones. Un còp seigudi, se dèren quate o cinc torns tamb era còrda pes dues cames, toti dus ath còp, e poga pòc despús heren un nud. Se posèren un shinhau, se destaquèren e se tornèren a estacar, lo madeish qu'eth prumèr còp; e aquerò ac heren quate còps. Despús se lheuèren, deishèren es còrdes en tèrra e se n'anèren tà laguens deth Colom e deishèren era pòrta estrenhuda. Ath cap d'ua estoneta, es singes bai-shèren der arbe tamb tota era calma. En arribar en tèrra, se posèren un moment, escotèren, dèren ua uelhada tà deçà e tà delà, e despús, pòga pòc, se n'anèren tath pè des còrdes. Aquiu escotèren un aute còp e tornèren a guardar tà un costat e tar aute.

Com qu'arren vederen ne enteneren que les hesse pòur, se seigueren en tèrra, agarrèren es còrdes e s'estaquèren es cames, com auien hèt Joan e Père.

En veir, aguesti dus, qu'aqueres bestietes auien hèt eth nud, sautèren deth Colom e se meteren a córrer de cap tàs singes, n'agarrèren un cada un, tamb era ua man peth còth, tamb era auta pes pantes de darrèr, e se les ne portèren tà laguens deth Colom. Ja chorrisclauen, ja, es praubi animalons, mès non les valec cap; e tà laguens qu'agueren d'anar.

Toti es auti viatgèrs se pensèren esclatar d'arrir, de veir aquera passada tà polida, e toti toquèren e alaguèren as praubes bestioletes que tremolauen de pòur. Les embarrèren en quarquet des desembrassi e les deishèren estar.

—Ara que mo'n cau anar —didec Père —perque auem de besonh eth temps. Com qu'eth Colom ei massa cargat, tà non cansar-li tant es ales, lo haram a nadar ua estona peth mar.

Quan agueren navegat, causa d'ora e mieja, vederen ua ombra laguens deth mar que de cada moment se hège mès grana, e ar ultim resultèc ua isla. Père virèc eth Colom de cap ada era; quan sigueren ath cant, vederen que non s'i podie entrar, perque pera part de dehòra ère ua ròca drete e lisa com ua paret d'ua quinzeada de mètres de nautada. Ath cap dera ròca s'i vedie, ençà e enlà, arbes e èrbes.

Père volec de dar-li eth torn, tà veir s'i podien entrar e saber lo que I auie laguens. Quan li agueren dat eth torn, vederen qu'ère ua isla d'uns vint-e-cinc quilomètres de longada per uns tretze d'amplada, emmuralhada per tot eth torn tamb aquera ròca lisa e dera madeisha nautada.

—A jo que me ven ganes d'anar a veir lo que i a laguens d'aguesta caisha de pèira —didec Père. I vietz ben toti?

—Com volgues, oè.

—Donques, endeuant. Tè, Ambròsi; a veir se li sabes hèr agarrar era volada ath prau-be Colom, qu'ara ei mès cargat de lo que calerie.

Despús de quauqui esfòrci, poguec deishar era aigua, e poga pòc se lheuèc en aire enquia qu'arribèc ath nivèu dera ròca.

Entrèc ena isla e se parèc en lo mès naut de tot, e en un cap dera sua longada.

Toti baishèren deth Colom tà guardar-se'n aquera tèrra vèrge de toti es pès e totes es uelhades des òmes.

—Òh! —didec Joan. —Çò que nosati vedem ara, non ac auien vist sonque es deth cèu e es audèths.

Ère ua ribèra polida, com cap se n'age vist. Peth miei i passaue un riu pro gròs, e de tant en tant se n'i ajuntaue d'auti mès petiti que baishauen des sèrres de cada part e per cada costat deth riu principau, ère tot potjat tamb quauqui arbes de tant en tant; mès ensús, e per cada costat de riu, i auie ua ampla faisha de bòsc, e ath cap de tot, tornaue a èster potjat, tamb quauqui arbes ací e aquiu.

—Açò si, qu'ei polit: casi, casi, tant com era Val d'Aran.

—La volem seguir? —preguntèc Ambròsi, tamb era rialha ena cara. —Se perdem ua estona, qué mos hè?

—E s'i aguesse gent dolenta, com diden que n'i a per aguestes isles?—preguntèc Tònha.

—Per a on vos que i age entrat ací era gent? —didec Père. —Com eth nòste Colom non n'i a cap mès en tot eth mon; e es auti voladors qu'inventen peth mon civilizat non saben volar pro, tà vier tad ací.

—Totun —didec Joan —amanim es escopetes per lo que poderie èster.

—Amanís-les; mès non vos cau pòur ara gent d'aguesta isla.

Père guidèc eth Colom e lo hec a volar enquia qu'arribèren ath hons dera baishada. Aqui, i auie ua facha que semblaue ua carretèra casi potjada, ara drete deth riu, e lo i hec a passar com automobil.

—Se serie ua carretèra açò? —preguntèc Joan.

—Òc, plan que n'ei ! —dideren es hemnes.

—Per ací i a gent!, Père! Ten compde!

—B'ac veiram —responec eth, tamb tota era calma e tranquillitat.

Mès enjós, trobèren, a drete e esquèrra, tartèrs gròssi de pèires quadrejades, que semblauen picades pera man des òmes. Alavetz, es frares tanben dideren:

—Si, si; aguesta isla semble abitada.

—E non n'a d'èster? —dideren es hemnes alarmades.

—B'ac veiram —tornèc a díder Père tamb eth madeish tòno.

Ath cap de un quart d'ora, vederen, en aute costat de riu, un gran pilèr de socs, e ath dejós un cubèrt que semblaue un ressèc com es dera Val d'Aran.

—Guarda, Père, guarda! —cridèc Tònha. —Ac ves se n'i a de gent en aguesta isla?

—Mès a on ei aquera gent? —didec Père, enfadat, en tout hèr a parar eth Colom.

—Non ves aqueri socs e aqueth ressèc? Qui ac a hèt aquerò sonque es persones?

—Jo non creigui qu'ací i a persones, se no'n veigui.

—Mès qui ac a hèt aquerò, òme! —didec Cisca, enfadada. —Leu semblaràs un Père sense pòur.

—Qui ac a hèt, non ac sabi. N'i a que diden qu'eth mon s'a hèt per eth madeish; perqué, donques, non a pogut hèr açò eth madeish qu'a hèt eth solei, era lua, es estrelhes e era tèrra?

Es frares se guardèren er un ar aute. Joan e es hemnes començauen de pèrder era paciència, Ambròsi guardaue pera hièstra com aqueth que non hèr cas d'arren, e Père, en tot hèr der enfadat, tornèc a dar eth viatge ath Colom.

Cinc minutes mès enjós, er automobil se parèc un aute còp, e Père se metec a cridar:

—Ací i a ua casa!... Anem a veir lo qu'ei aquerò!

Efectivaments, a trenta passi ara esquèrra i auie ua placeta tamb quauqui arbes e ath costat s'i vedie quauque edifici.

—Au, se me voletez vier a acompanhar! —didec Père, en tot préner era escopeta e bai-snar der automobil.

—A on vas, desgraciat? Te vas a hèr aucir, cridèren es hemnes.

—Non vos cau pòur d'arren de mau —didec Ambròsi, en tot arrir; e guidèc er automobil tara placeta deth deuant dera casa.

Quan toti baishèren deth Colom, tranquillizadi e animadi per Ambròsi, trobèren a Père ajolhat ath deuant d'ua creu de pèira que i auie ath cap d'un pilèr longuirò de tèrra; e ena creu i auie un letrèro que didie: «James Milson, de 58 ans, moric eth dia ... der an... Pregatz per eth (D.E.P.)»

Père se lheuèc, se passèc era man pes uelhs e didec as frares:

—Hèsquen eth favor de díder ua «Libera» peth primèr abitant d'aguesta isla, qu'ei enterrat ací.

Toti s'ajolhèren, e un frare didec ua absòlta, que toti responeren; despús Père se n'anèc tath deuant dera pòrta d'aquera casa, agarrèc eth pica-pòrt e dèc tres fòrti patacs que heren a retronir tota era casa e a gresilhar era carn de toti es auti, qu'èren ath darrèr de Père.

Era pòrta ère pintada deth color de plomb; eth pica-pòrt ère d'òr, eth martèth deth pica-pòrt e lo que hège d'anclusa tà tustar ena pòrta èren dus diamants ben trebalhadi e gròs-si coma ueus de pora. En lumedar dera pòrta i auie ua clau d'òr penjada; Père la despengèc, la metec ena clauadura, desclauèc e dauric era pòrta, en tot díder :

—Ara s'a acabat de badinar e de hèr comèdia. Aquesta qu'ei casa nòsta, e tot de seguit ne vatz a préner possession. Ambròsi, ve a daurir es hièstres, en tot que nosati portam lo qu'es hemnes mos an codinat, tà anar-mos-ac a minjar naut, en terrat de casa nòsta.

Toti quedèren estonadi e era alegria les desterrèc era pòur deth còs.

—Mo'n as jogat ua, eh? —didec Cisca.

—Tanta pòur que mos as hèt a passar! —didec Tònha.

—Ja sabia jo que non moriríetz d'aguesta —responec Père.

Pregueren eth dinar e se l'anèren a minjar ath cap de casa. Es hemnes volien seguir era casa abans de dinar; mès Père les didec que pressaue mès saber era istòria dera casa que veder-la e seguir-la, e qu'en auer dinat les condarie era dera casa e dera isla; e ac hec d'agues-ta manèra.

VIII

Quan Joan me deishèc en Marselha, tà anar-se'n tà casa, jo procurè perfeccionar-me enes dus oficis de hustèr e paredèr. Jo trebalhaua tamb gust e tamb aficcion, hèja çò que podia tà deishar contenti as amos; lo qu'aué non sabia, deman ac aprenia; e atau ei que totemp trobaua boni amos e boni jornaus, e de temps en temps, podia enviar dinèrs entà casa.

Ath cap d'un temps, se me presentèc un senhor, que ja auia vist quauqui còps per aqui, sense saber qui ère, que me didec:

—Se vos voletz logar tamb jo, vos darè mès bona sodada dera que guanhatz ara.

—E ja sabetz lo que guanhi ara? —li preguntè jo.

—Si qu'ac sabi, perque me'n sò enterat; e tanben m'è enterat de qu'ètz eth bon obrièr qu'a jo me calerie.

—Guaire me darietz? —li preguntè jo.

—Vos daria cinc mil pissetes per an. Mès que cau anar luenh d'ací e víuer luenh deth mon. Totun, non vos mancarà arren de lo necessari tara vida, e jo pagarè eth gasto de minjar e vestir.

—Luenh d'ací, arai; luenh deth mon, ei lo que me hèr pòur; perque non poderia enviar soent dinèrs tàs mèns pares.

—Aquerò arai —me didec eth. —Se te vos logar tamb jo, ara te darè mil pesseltes e les ac pòs enviar d'ací-estant; despús, les ne pòs enviar un còp cada an.

—Es dinèrs tath viatge? —li preguntè.

—Eth viatge va peth mèn compde—me didec. Mès auem de hèr tracte per cinc ans.

—Donques, tracte hèt.

Escriuí tà casa, les enviè mil pesseltes e les didí que non passèssen pena de jo e que les escriueria un o dus còps cada an.

Londeman mos embarquèrem tà Anglatèrra. Dèc quauques desposicions as masovèrs que deishauè en casa sua, perque aqueth senhor non auie familha ne parents, e dempús mos embarquèrem en aguest madeish Colom que mos a portat ací, qu'eth auie cargat de tot lo que auie besonh, tamb un mosso d'aqueth senhor.

Eth viatge siguec cuert e sense cap d'estramunc, e arribèrem ací, toti tres, er amo, eth mosso com aqueth qu'arribe en casa sua, e jo com aqueth qu'entre en ua preson, com dilhèu vos semblarà a vosati ara: ei vertat?

—Non, non —responeren es auti. —Mos semble qu'èm en casa nòsta.

—Mès vau atau, e me trètèz un pes deth dessús —didec Pèrre.

Jo si; siguí trist quauqui dies; mès embarraua era tristesa laguens deth còr tà qu'eth mèn amo non la poder-se veir.

Lo prumèr de tot, descarguèrem eth Colom. I auie ua anclusa, malhs, martèths, etc.: ei a dèder, tot lo que cau tà un farrèr. I auie ua caisha d'escopetes «Lefaucheux» d'un canon; ua auta ben grana de cartuchos e municions; ua auta d'arnesi de hustèr; ua auta de destraus, etc., etc.

Ath cap de dus dies er amo se'n tornèc a anar tamb eth Colom, e mos deishèc soleti aciu, ath mosso e a jo, tamb er encargo de hèr dues barraques o cabanes de husta: ua tà hèr-mos de casa, era auta tà treballhar-i, eth farrèr e eth hustèr.

Lèu siguec hèt tot aquerò, perque er engüeg mos hège d'agullhada tà hèr mos anar mès de prèssa. Eth mèn companh, que se didie Pau, non sabie sonque era lengua des «milords»; e jo que me creiguia massa sabent tamb es parlars aranés, catalan, castelhan e francés, alavetz me trobè ath nivèu des somèrs. Perque, se mos volíem dèder quauquarren er un ar aute, ac auíem de hèr tamb signes des mans e grimaces dera cara; e tamb tot aquerò, mos quedàuem quauqui còps a miei camin d'a on volíem anar.

Un còp prèstes es dues cabanes e paradi tres lhets ena qu'auie d'èster era nòsta casa, ja non aguèrem arren mès a hèr. Alavetz hi a comprèner com poguí a Pau, que, tà non engüejarmos, auíem d'anar a caçar peth bòsc dera isla. Eth i venguec ben; e tamb es bones escopetes

que tà nosati auie crompat er amo, mo'n anèrem tà anar-mos a passejar per laguens deth bòsc qu'auíem mieja ora mès ensús.

Es arbes èren espessi e gròssi e n'i auie de tres o quate classes; e quauqu'uns èren mès nauti qu'es campanaus dera Val d'Aran. Jo auia pòur que quauqua bèstia herotja mos ven-guesse a demanar compdes d'anar-mos a calar ena sua propietat. Mès non ne vedérem cap: non trobèrem cap d'animau de peu; toti es que vedérem e aucírem èren de pluma, de gròssi e de petiti. Aucírem ua dotzea de perroquets e dus auderassi blanqui de mar, qu'en catalan ne diden «gavines », e mo'n tornèrem tà casa.

Quan jo aguí seguit tota aguesta isla, me semblèc que l'auia vista tota era vida; es rius, era potja, es bòsqui e es montanhes, tot ac coneishia; e arren i mancaue sonque es pòbles e era gent tà creder-me qu'era ena Val d' Aran.

—Qu'as arrason, Pèrè! —didec Cisca. —A jo tanben m'ac a semblat; mès non ac è gosat díder, de pòur que vo'n burlèsetz.

Joan e Tònha dideren lo madeish e Pèrè continuèc:

Des d'alavetz estant, comencèc de passar-me er engüeg, e comencè de hèr castèths en aire e comparacions entre aguesta isla e era nòsta tant aislada com aguesta.

Ath cap de cinc dies tornèc er amo tamb eth Colom subrecargat de queviuers, pèces de maquinària e d'autes causes necessàries tà passar ua eternitat en aguesta isla. Examinèc es dues cabanes e ne quedèc content; e, sense dar-mos cap mès de substància, mos encarguèc que hèssem ua auta cabana mès grana qu'es prumères delà deth riu, a on ei ara aqueth tartèr e se'n tornèc a anar per cinc auti dies. Quan tornèc tamb eth Colom cargat com tostemp, li semblèc que ja non li mancaue arren mès; e alavetz comencèc a dar-mos quauques explicacions.

Entreguèc a Pau un pilèr de pèces de maquinària tà que les junhesse conforme as instruccions qu'auie rebut der amo. E Pau, qu'ère un bon farrèr e que non ère pèc en qüestion de maquinària, en pògui dies, de tota aquera ferramenta, ne hec un audèth mès gran e dera madeisha forma qu'eth nòste Colom —qu'aperèrem era Agla— e tamb quauques vigues e taulas que jo auia apraiat, ne hec dus automobils de carga, tà carregar pèira e lo que siguesse de besonh.

Un còp prèsta era faena deth farrèr-maquinista, comencèc era mia. Er amo mos didec que mos calie un ressec; e entre toti tres lo enginhèrem com es dera Val d'Aran, que son de bon hèr e hèn era madeisha faena qu'es mès modèrni.

Toti tres hérem a quèir es arbes, les hérem a baishar ath cant deth riu, les quadregèrem e les deishèrem ara mida que calie; e quan aguèrem de hèr es parets, er amo mos deishèc en blanc, t'anar-se'n a hèr ua auta passejada tamb eth Colom, sense dider-mos bèstia ne ase.

En tornar, aguec ua conferéncia secreta tamb Pau, que durèc ua bona estona; e despús se me n'amièc, a jo, tà anar-mos a passejar peth cant deth riu enjós; e en tot passejar, me preguntèc:

—Auràs pòur d'estar-te un dia solet en aguesta isla?

Aquera pregunta me deishèc un shinhau estonat; mès, lèu, li responí:

—Pòur, non. En tot cas, engüejar-me que harè en miei d'aguesta soletat.

—Tà non engüejar-te —me didec eth —te vau a dar un shinhau de faena. Aquiu baish, i a ua mina de diamants; e tu, t'entretieràs en cuélher es que posques.

—Ua mina de diamants? —preguntè jo, mès estonat que jamès.

—Tiò, ua mina de diamants, —me responec eth. —E dues que n'i a en aguesta isla, per falta d'ua; sense compdar-ne ua auta d'òr, a on se pòden cuélher trocets d'aqueth metau auriò que hè a pèrder es uelhs a tanti òmes, des d'un gram a ua onça de pes. E metut tota era confiança en tu; e se me vòs ajudar, d'ací a pògui ans non auràs d'anar a amoinar entà víuer.

—Manatz! —li diguí jo tot determinat, en enténer aqueres paraules. —Manatz, que sò tà servir-vos, mentres que non aja de comprométer era mia consciéncia.

—Ja ac sabi qu'ès un bon catolic —me didec eth. —Encara que jo sò protestant, m'agrada mès era tua morau qu'era des mès correligionaris. Per aquerò, en tu è metut tota era confiança tàs causes delicades; e en Pau, tad aqueres autes qu'espartarien era tua consciéncia de bon catolic.

Jo non èra bon catolic alavetz. En França auia perdut era mitat dera santa religion que pare e mare auien plantat en mèn cor, ena bèra, rica, praubà e estimada ribèra que se ditz era Val d' Aran.

—Rica e praubà! —bronic Joan, com qu'ac didesse ath cothè dera sua camisa. Rica, perque Diu le n'a hèta; e praubà perque es egoïstes e ambiciosi politics la'n hèn.

—Arrason qu'as Joan —didec Pèrre. — Escotatz-me! qu'a toti mos interèsse lo que vau a condar-vos:

Eth mèn amo ère un sabent enginhièr anglés, sense parents ne família, qu'auie passat quaranta des cinquanta ans que portauè ath dessús, tamb es mans e es uelhs encoladi enes libes; e ne traiguec, des qu'eth auie liejut, tot lo que un òme ne pòt trèir. Auie neishut e viscut laguens dera religion protestanta; e per aquerò hège com es auti protestants: víuer sense guardar-se jamès en miralh dera religion. Atau ei que li agradèc veir qu'ès arraitz dera catolica qu'encara jo auia en còr treiguien quauqua huelha e quauqua flor.

Un quart mès enjós d'ací i a un barranc que jo è batiat tamb eth nòm de «Riu de Salient» qu'ena Val d'Aran baishe des montanhes de Mont e de Vilac. M'amièc per aqueth barranc ensús, e en un cornèr m'ensenhèc un horat de dus mètres de nautada per un e miei d'amplada. Laguens non s'i vedie sonque soja e carbons, carbons e soja; e ara entrada i auie ua aishada, rasterets e ua griba. Eth mèn amo, que se didie James Milson, me dèc es conselhs necessaris, en aguesta forma:

Entre miei d'aguest povàs de carbon, i a carbons sancèrs, mès gròssi o mès petiti; en auer catat un shinhau, ampliràs era griba, e gribaràs enquia qu'age passat tot lo que pogue; e as de creir tostemp qu'es tròci de carbon que quedaràn ena griba son diamants, mès petiti o mès gròssi.

Depús mo'n tornèrem tara cabana. Sopèrem toti tres en tot qu'er amo mos daue confiances d'èster riqui e dichosi; e quan siguec era ora mo'n anèrem tath lhet.

IX

Entà mieja net, er amo e Pau se despediren de jo, e se meteren a volar tamb eth Colom tà on Diu les guidèc; e jo me quedè tamb era trista companhia d'aquera nera e immensa sole-tat.

Alavetz comprení que començaue un drama nau entà jo, e qu'era mia vida me metie ath deuant un miralh tot nau, un miralh que non sabia se me harie a veir dies de tristor o dies de felicitat, dies de rialhes o dies de plors.

Jo hi còr, per fòrça, e m'armè de coratge tà recèber com cau tot çò que Nòste-Sénher me volesse enviar.

En lheuar-me, me n'anè tà anar cuélher diamants, enquia qu'era hame me hec a tornar tara cabana. En auer pres quauquarren, me metí a compdar es tròci de carbon qu'auia arre-massat; e trobè que n'i auie ua cinquantia. Les sospesè, un per un, e casi toti èren mès pesan-ti qu'eth plomb.

—Se tot açò ei diamants, didia entre jo madeish, era nòsta fortuna ja ei hèta.

Ja auia entenut a díder qu'es diamants semblauen carbons quan les cuelhien; mès jo non me podia acabar de creir qu'aquerò qu'auia enes mans n'ère. Agarrè eth mès gròs qu'ère com ua escara, lo metí ath dessús dera anclusa deth farrèr e provè de chafar-lo tamb eth martèth; mès eth martèth me repompic e eth carbon sautèc un tròc enlà. Lo metí en estug e agarrè ua lima entà veir se lo podia hèr a lúder; eth carbon que se quedèc com ère, e era lima se quedèc ben limada e lisa, tà non poder servir jamès plus.

—Dilhèu si, qu'ei diamants!, pensè entre jo madeish. Sigue com volgue, me'n tornè tà anar a estornejar carbon enquia qu'a mieja serada entení era bronidera deth Colom. Me n'anè tara cabana; en arribar vedí ar amo e Pau que hègen a baishar deth volador cinc òmes d'uns quaranta a cinquanta ans, e dus gojatets de catorze a quinze. Aqueri sèt òmes èren «pieles rojas» que ne diden en castelhan, deth color entre auriò e vermelh. Auien es braci estacadi ath darrèr, e portauen era cara senhalada tamb eth selho dera tristesa e des lèrmes.

—E d'a on les portauen aqueri òmes? —preguntèc Tònha.

—Posatz-vos —responec Père, ja ac saberatz tot. —En veir aquerò, a jo me qeiguec eth cèu ath dessús. Pensè qu'eth mèn amo ère un comerciant de carn umana; e Diu sap es pensa-ments que boriren en mèn cervèth des d'alavetz estant.

Aqueth ser, jo non sopè, perque eth comèrç que jo me vedia ath deuant e era pòur de que me podessen obligar a èster-i complice me hège a gresilhar era carn dessus. Per aquerò, eth mèn còr ère tan trist com aqueri desgraciats qu'auien queigut enes nòstes mans.

En trobar-me solet tamb Milson, li hi a compréner era mia pòur e repugnància, e li diguí que se lo qu'eth hège ère un comèrç reprovat pera umanitat civilizada, jo m'escaparia dera isla, encara que non sabessa tirar-me de cap en mar.

—Non ages pòur —me responec Milson; —non voi comprométer era tua consciéncia. Les è anadi a cercar tà treballhar en pagant; e dempús d'auer hèt era faena que mos cau hèr, les tornarè a amiar ena sua isla. Mos cau explotar aguesta isla tà trèir-ne tota era riquesa que i a enterrada; mes tada aquerò mos cau temps. Voi hèr un castèth ací, tà poder-mos abrigar deth solei, der aire e dera ploja; e ja comprendreàs, tu, que mos cau gent, se non volem qu'era mòrt mos tròbe a miei camin. Donques, aquera gent ei tà ajudar-mos a hèr lo que cau: hèr a quèir arbes, carrearar pèires, hèr de paredèrs e de hustèrs e tot lo d'aute que serà necessari.

—E qui les harà a trellhar? —li preguntè jo. —Aquera gent mos aucirà a toti tres, e se'n tornarà tà casa sua.

—Non ages pòur. Les tractaram ben e les daram ua bona paga que les deisharà contenti.

—Quina paga serà aquera?

—Ua escopeta e municions. Aguesta gent que viu dera caça e que tostemp ei en guèrra tamb era d'outes isles, s'estimarà mès ua escopeta tà cada un qu'era corona de rei dera vòsta Espanha. Ja ac veiràs deman.

Aqueth ser non dormí. Dues pòurs acaçauen deth mèn lhet ath dromilhon: era pòur de hèr-me culpable d'aqueth maladit comèrç, e de qu'es nòstes victimas mos dèssen era paga que mereshie era nòsta injustícia e crueltat.

Londeman, er amo, que sabia parlar un shinhau «er argòt» d'aqueres isles, les didec:

—Vos auem hèt a vier ací perque vos auem de besonh tà ajudar-mos a hèr ua casa. Se mos voletz ajudar, seratz ben pagadi e vos daram ua escopeta tà cada un; se non, vos vau a tornar ena vòsta isla, e seratz liures un aute còp. Pensatz-vos-ac, e tornatz-me era respòsta.

Quauqu'uns ja sabien lo que èren escopetes, e aguest nòm les hec a quilhar es aures, e ua arrialha hec un shinhau de lum en aqueres cares auriòles, lèges e tristes.

Quan s'agueren parlat entre eri —didec un des de mès edat:

—Guair temps auríem d'èster ací, s'acceptam?

—Quate o cinc mesi, se voletz treballhar lo que pogatz.

—Treballhar, arai! —didec eth madeish. —Mos tractaratz coma persones, o coma bèsties?

—Mès ben qu'a nosati madeishi. Eth que non sigue content, que se quèishe; e vos prometi que lo tornarè ena vòsta isla.

—Donques, desestacatz-mos, e manatz: nosati èm es vòsti mossos per cinc mesi:

—E nosati ja mos poderam fiar de vosati? —preguntèc Milson.

—Ètz catolics? —preguntèc eth madeish . Nosati tres mos guardèrem er un ar aute, quan er amo m'aguec tradusit lo que s'auien parlat. Jo li aconselhè que diguesse qu'èrem cristians.

—Toti èm cristians —didec Milson. E vosati?

—Nosati tanben —dideren es dera pèth auriòla. Tamb aquerò, pensi que creiratz era nòsta promesa.

—S'ei formau, si.

—Donques, vos juram per Jesucrist que mos a redemit e que mos a de jutjar e pera sua Santíssima Mare, que seram boni mossos, se vosati ètz boni amos.

Quan sabí eth resultat de tota aquera convèrsa, era pòur e era tristor que me hègen a patir se n'anèren tà ua auta isla, e hi tot çò que poguí tà hèr dichosi ad aqueri que ja auia abraçat coma germàs en Jesucrist.

Aqueth dia hérem hèsta, e ena tarde les ensenhèrem a tirar ath senhalet tamb es escopetes que les auèm prometut. Es blanqui e es auriòs quedèren amics coma germàs.

Comencèren de treballar. Es uns hègen a quèir arbes, es auti carregar pèires d'ua peirera que i a aqui nau; pèires que semblen picades per boni pica-peirèrs, mès qu'era man der òme non les a tocades, sonque tà carregar-les e meter-les ena paret.

Es nòsti presi agueren d'aprèner toti es oficis: de hustèr, de paredèr, de farrèr, de tot çò que calie. Es praubi, tot ac hègen de bona gana; èren tan contenti com ena sua isla.

Bèth ramat de còps, jo les me'n guardaua; e me semblauen es martirs des prumèrs sègles deth cristianisme, que, cargadi de cadies, treballhauen contenti, sense recéber ua auta paga que bones garrotades e dolent e pòc minjar; e sense demorar-ne ua auta que d'anar a dar era sua carn tath minjar des leons, d'un dia tà un aute. Ei vertat qu'es nòsti èren respectadi e estima-di; mès, totun, qu'èren ena preson... Non, en presidi.

Era faena se hège; mès non pas tan de prèssa com volie er ambiciós Milson. Li mancauen braci, e se'n tornèc tamb Pau tà anar veir se'n podie caçar d'auti. En tornar, se mos presentèren tamb dus auti desgraciats: un blanc e un auriò. Eth prumèr arrie, en tot baishar deth Colom, er aute ploraue; encara que toti dus auien es mans estacades ath darrèr.

Quan es auti sèt vederen as dus nauai companhs, toti se meteren a córrer tà anar-les a abraçar, e ath blanc li punauen es mans tamb respècte, e jo comprení qu'aqueth blanc ère ua persona d'importància tad aqueri auriòs.

Quan era ocasion se me presentèc me i apropè tà veir se podia parlar tamb eth. Lo preguntè en francés, e eth me responec en espanhòu: auie comprenut que jo tanben n'èra.

—Ja sabetz tà qué vos an portat ací? —li preguntè jo.

—Be m'ac an dit: tà treballhar —me responec, rialhós com era primauera.

—E atau, vos ac prenetz ara fresca? —li tornè a preguntar, estonat de veder-lo tan content.

—E donc, qué voletz que hèsca, tirar-me eth cap pes parets. Nòste-Sénher ne saberà trèir un ben de lo qu'ara mos semble un mau.

Jo lo enterè de com se portauen es sèt prumèri presi, e eth quedèc tot a fet content de trobar-les en tan bones desposicions. En tot parlar, coneishí qu'eth blanc ère un sant.

Ambròsi se tornèc vermelh e baishèc es uelhs. Pèrè continuèc com aqueth que non hè cas d'arren.

Des d'aqueth dia estant, es òbres anèren mès de prèssa; e ath cap de pògues setmanes siguec hèta era cubèrta d'aguesta casa e comencèrem de trabalhar toti laguens, tà rebotar, ressegat e tachar taules e mès taules.

X

Ja a arrason eth repervèri que ditz que «eth que tot ac vò, tot ac pèrd». Ath nòste prau-be amo, atau que li passèc.

Tot anaue ben e tamb tota armonia, especiauments, des de que siguec tamb nosati aqueth blanc que vos è dit. Tamb tot aquerò, Milson, tu per tu, volec anar a cercar d'auti braci, tà trèir-se mès a lèu aquera gent deth deuant e poder cuélher era riquesa que i a en aguesta isla. Tu per tu, volec que tanben i anèssa jo; e non sabí díder que non, en veir que non i auie plors ne tristeses ena nòsta isla. E mo'n anèrem tà anar a cercar lo que non mos pensàuem. En arribar en ua auta isla, non guaire luenh d'ací, deishèrem eth Colom laguens deth horat d'ua ròca que i auie entre era isla e eth mar; Milson e Pau s'emportèren quauques còrdes, e mo'n anèrem tà laguens d'aquera isla, tot a fèt desconeishuda tà jo.

Diu sap es precaucions que prenèm en tot enfonçar-mos laguens d'aqueri bòsqui. D'arbe en arbe, de rama en rama, de pas en pas, tot ac escornuflàuem, tà veir se trobàuem bèth cap de caça tara nòsta isla.

Ath cap d'un quart de cercar agulhes per laguens d'aqueth palhèr, vedèrem dus òmes seigudi ath dejós d'un arbe.

Milson e Pau preparèren eth laç escorreder e en arribar ath pè d'eri, les ac tirèren tamb ua destresa que me hec a tremolar d'estonament e de pòur.

Es dues victimes se trobèren tot d'un còp tamb aqueres còrdes que non sabien d'a on les auien vengut, e heren un crit que hec a retronir aqueri bòsqui que semblauen un miralh dera soletat. Ath madeish temps qu'aqueri òmes se revolcauen per tèrra, tà escapar-se d'aqueri laci, mos trobèrem entre miei d'ua dotzea d'òmes que, coma leons, se tirèren ath dessús de nosati tres.

A Pau, li atrauessèc eth còr ua saeta, e aqui lo deishèrem, tà non veir-lo mai mès. Milson e jo, lèu siguèrem estacadi tamb es còrdes que nosati portauem tà estacar ada eri; e mos amièren tà laguens dera isla, en tot hèr-mos atrauessar bòsqui tant espessi com es peus deth cap, entò qu'arribèrem en ua clarulha ben grana, a on i auie un corròp pro gran de cases de husta.

Mos presentèren ath quèfe d'aquera «tribu»; se reuniren ath sòn costat òmes e hemnes; toti cridauen en un còp, e sense preguntar-mos a nosati qué mos hège mau, mos embarrèren en ua casa d'aqueres, estacadi de pès e mans.

—Amo —diguí jo, a Milson, quan siguèrem soleti —ara que s'a hèt era oracion per passiva. Es lèrmes des que vos auetz portat tara auta isla s'an de pagar tamb era nòsta sang.

—Tiò bèn; non m'espantes, que ja ne sò pro.

Per lo que a jo me passaue comprení lo que a eth li deuie passar. Aguesta vida vedia que se mos acabaue, com ua làntia sense òli, d'ora en ora, de menuta en menuta. Per aquerè li encarguè de que s'encomanèsse a Diu e a Maria Santíssima.

Auie neishut e viscut protestant, mès non creiguie arren d'aquera religion apedassada tamb es pedaci des passions d'un òme de còr; ère mès lèu catolic que protestant. Atau ei que me demanèc que l'ajudèssa tà encomanar-se a Diu.

Era net siguec trista, cuerta e longa; e quan era lum deth solei venguec a dar vida as nòsti uelhs, nosati les barrèrem un moment, lo madeish qu'es dera anima, tà non veir lo que mos anaue a passar. Era mòrt ei contrària ara naturalesa; e encara que sigue era pòrta deth cèu, era nòsta naturalesa non la volie adméter.

Entath torn des dètz, mos treiguèren d'aquera preson e mos acompanhèren ath deuant deth quèfe d'aquera «tribu». Ère un òme gran e gròs, un shinhau mès ben vestit qu'es auti qu'auie ath costat. Non mos hec sonque ua pregunta: s'èrem nosati es qu'auíem anat a panar es nau persones que faltauen ena sua isla, entre es que i ère eth sòn hilh. Milson, responec que si, e tota aquera gent, òmes e hemnes, se meteren a cridar desafortadaments, sense escotar lo que Milson les volie díder tà calmar-les.

Era ràbia que les auie ocasionat eth nòste crim les auie encegat de tau manèra, que sense sabé'c, se jogauen era vida des que plorauen pera satisfaccion de venjar-se de nosati.

Es hemnes èren es mès furioses; se les aguessen deishades hèr, es sues ungles non mos aurien deishat bric de carn enes nòsti uassi, e en un moment aurien dat compdes a Diu. Mès eth quèfe mos virèc dera sua ràbia de leones herides, mos tapèc era boca tà que non podèsem

queishar-mos, e mos estaquèren ara soca de dus arbes, a quate passi er un der aute, e agueren ua conferéncia longa ena quau se disputauen se mos auien d'aucir tot seguit, o s'auien de demorar a quauque aute.

Jo, tota era net m'auia reclamat ath Sant Crist de Salardú, a Nòsta-Senhora de Montgarri, ara Mare de Diu des Desemparats de Montcorbau... a toti es sants e santes dera Val d'Aran; e hi eth vòt de dar tàs missions catoliques era mitat de tot lo que guanharia en aguesta isla, se Diu me conservaue era vida d'aqueth perilh. E en veder-me estacat en arbe, lo tornè a hèr tamb mes fervor, se voletz, encara.

Mès era ora qu'arribèc. Eth quèfe d'aquera gent auriòla metec quate òmes, armadi de balhèstes, a trenta passi de Milson e jo, e les manèc de tirar, er un ath darrèr der aute, començant per Milson.

Ua saeta fiulèc per aire, e s'anèc a aclachar en estomac deth mèn praube amo. Hec un ron de dolor e poguí veir que deishèc quèir eth cap, entò qu'eth nas li toquèc ena madeisha saeta. Era sang gessie a godilh dera herida, e eth praube Milson sofrie lo que Diu e eth sabien.

Un aute des quate tiradors se preparaue ja tà tirar, quan s'entenec eth galòp d'un shivau; e tot era gent se virèc tath costat d'a on venguie eth ruido, e ath madeish temps arribèc, en aqueth pòble, un shivau que portaue a un òme blanc com nosati. Eth shivau s'arturèc entremiei de nosati dus è era gent qu'auie set dera nòsta sang; e en tot qu'eth cabalhèr baishaue, eth shivau queigec mòrt. Er òme blanc dèc ua uelhada peth torn e se hec cargue de lo que passaue e s'encarèc tamb eth quèfe dera «tribu». Se coneishie qu'er òme blanc pelejaue ath quèfe e ara sua gent, perque aguesti baishauen eth cap a mesura qu'er aute parlaue damb un shinhau d'energia.

Dempús, manèc que mos destaquèssen, traigued era flecha der estomac de Milson, li hec era prumèra cura en auer-li restanhat era sang, e m'agarrèc peth braç a jo tà amiar-me un shinhau luenh dera gentada grana qu'era notícia de que mos auien agarrat hec a arreplegar aqui. Alavetz me preguntèc tamb un tòno, entre amorós e seriós:

—Tà qué auetz vengut tad aguesta isla?

—Ja ac deuetz saber: tà vier a panar gent.

—Ètz vosati es qu'auetz hèt a desaparéisher d'ací nau persones?

—Si, Senhor —li responí tot tremolant.

—Tanben i a un europèu entre eri?

—Un espanhòu, qu'ei amic mèn.

—E a on son, ara, aqueri infelici?

—Son ena isla que cap de persona auie cauishigat antes de nosati, e dera que no'n pòden gèsser sense nosati. Mès non son infelici, sonque ben dichosi e tamb era libertat de poder-se'n tornar tad ací quan volguen.

Aqueth òme se quedèc de pèira en entèner es mies paraules. E despús de reflexionar un moment, me didec:

—Donques, conda-m'ac tot, perque jo non te compreni. Atau acabaram mès alèu.

Li condè lo que vosati ja sabetz e acabè per dider-li:

—S'ac voletz veir tamb es vòsti uelhs, non vos cau hèr sonque vier tamb nosati. Se non quedatz contenti, auratz, alavetz com ara, era libertat d'aucir-mos.

Aqueth òme anèc a condar ath quèfe e ara auta gent d'aquera isla lo que jo venguia de dider-li; e un crit d'alegria s'escapèc de mès de cent boques. Disputèren ua estona entre eri, quauqui còps, acaloradaments, e d'auti, tamb mès calma e serenitat. Quan s'agueren metut d'acòrd, se m'apropèren, er òme blanc e eth quèfe des auriòs, e me didec eth prumèr:

—Ètz catolics?

—Jo, si, sò catòlic. E non auria vengut jamès tada aguesta isla tà lo que i è vengut, se non aguessa vist qu'era vòsta gent qu'auem en nòste poder non s'i estaue contenta.

—E se tu enganhaues as que te seguisquen de nosati?

—Non vos cau pòur. Serè solet entre miei des que i volgatz vier; e s'ena isla a on vos portarè vedetz ua auta persona que non sigue des vòsti, o eri vos pòrten cap de quèisha contra nosati, me podetz aucir a jo e acabar d'aucir ath mèn amo, se non ei mòrt encara.

—Eth tòn amo non morirà encara, se morís d'aguesta. E tu seràs libre se non mos enganhes.

En sénter aquerò, m'ajollhè tà dar gràcies a Diu en tot plorar. Despús preguntè ar òme blanc:

—Qui ètz vos?

—Sò un missioniste qu'è vengut a predicar er Evangèli en aguesta isla.

—Òh! ¡Ara, si, que veigui que Diu a hèt un miracle tamb jo!

—Perqué?

—Perque tota era net m'è encomanat a Diu e a Maria Santíssima e li e hèt ua promessa se me treiguie d'aguest perilh.

—Donques, reconeishi qu'as arrason. Jo non auia de tornar tad ací enquia deman. Eth shivau se m'a desbocat, sense jo poder-lo subjectar; e ja sabetz lo qu'a passat.

Alavetz, jo li punè es pès ad aqueth sant òme, e li diguí:

—Òh! vos demani que vengatz vos tanben tamb nosati, Pare, e quan auratz vist era vertat e tot lo que vos è dit, è de besonh de parlar longaments tamb vos.

XI

Ar ultim, se determinèren de vier tad ací eth missioniste, eth quèfe e dus guerrèrs que mos auien d'aucir.

Portèren ath praube Milson entòth Colom, tamb mès caritat e delicadesa dera que jo demoraua d'aquera gent. E quan toti cinc sigueren laguens, me destaquèren es braci, e di eth viatge ath Colom, qu'en pòga estona arribèc ací. Lo hí a parar ath deuant d'aguesta casa, tà qu'es que venguien tamb jo poguessen veir lo que i auie, abans de deishar-se veir eri. E non veigueren sonque as nau que trebalhauen, arrien e cantauen, dirigidi per aqueth aute espanhòu de que vos è parlat adès.

Jo, baishè deth Colom, sense deishar-se veir es auti que i èren laguens. M'anè de cap tàs que trebalhauen, e toti me saludèren. Eth mès atreivit e espavilhat des dus gojats joeni me venguec a folhar es pòches, com hège tostem que podie; e en veir que non i trobèc arren, me hec ua amenaça tamb era man en tot arrir e se'n tornèc tath trebalh. En veir aquerò, baishèc eth missioniste; ath darrèr d'eth, eth quèfe e despús es dus guerrèrs. Toti es nau trebalhadors lancèren es arnesi per tèrra, e les anèren a saludar, miei tristi e miei contenti, en tot arrir e plorar, ath còp.

Tà que compregatz lo que siguec aquera scèna, vos vau a díder lo que quauqu'uns èren respècte des auti. Eth missioniste ei un pare franciscan, que se ditz P. Anton. Er aute blanc, que ja auíem ací, ei un aute franciscan lèg, que se ditz Frai Ambròsi, qu'auetz ací de testimòni tà non deishar-me mentir

Alavetz eth praube Fr. Ambròsi, qu'uns còps hège de mosso, e d'auti semblaue amo de Père, s'aguec de veir cargat d'alabances, agracions e demostracions de respècte com qu'aguesse estat un bisbe.

Père continuèc, en auer-se acabat aqueres demostracions:

Aqueth gojat que me campèc enes pòches ei eth hilh deth quèfe de tota era isla a on me volien aucir. Tamb aquerò, comprenatz lo que passèc quan toti se saludèren.

Eth hilh deth quèfe ei esberit com eth madeish; e era arrogància que li da eth títol de sa pair lo n'acabe de hèr a tornar. Eth pare se ditz Ignasi e eth hilh Cisco.

En auer-se saludat, Cisco preguntèc per Milson, e jo li aguí de díder qu'ère en Colom, herit per un des guerrèrs qu'acompanhauen a sa pare. En sénter aquerò, aqueth gojat de quinze ans, prenguec er aire d'un rei agraviat, e anèc a méter eth punh enes pòts ath praube guerrèr qu'auie complit era sua obligacion.

Eth Pare Anton l'agarrèc peth braç, e li didec:

—Non a era culpa eth ne arrés de tota era isla. Toti mos pensàuem que se vos auien panat tà aucir-vos o hèr-ne comèrç de vosati; atau ei que nosati auíem motiu tà aucir as lhadres de persones.

—E non vos a dit er amo que toti èrem dichosi ací? —preguntèc Cisco tamb aires de jutge.

Toti baishèren eth cap, perque l'auien herit sense preguntar, ath herit.

—Diu vos perdone a toti er agravi que mos auetz hèt! —didec eth gojat; e se n'anèc a tot còrrer entath Colom; e toti es auti lo seguiren, e anèren a dar tamb es sues pròves d'amistat un glop ben doç e ben amarg ath praube herit.

Quan toti agueren gessut deth Colom, eth P. Anton les volec distrèir d'aqueth sentiment, e didec a Cisco:

—Pòs èster content ara, que te'n tornaràs, tamb tà pare, tara vòsta isla!

—Non pas encara —responec Cisco.

—Com, non pas encara? Deman madeish, que te'n vas a tornar tamb toti es auti.

—Non, non —didec eth gojat, en tot hèr anar eth cap. Auem d'acabar aguesta casa, tà guanhar-mos era paga.

—Quina paga?

Ua escopeta tà cada un! tà virar-mos des que mos vien a inquietar en casa nòsta.

Quan eth quèfe entenec a parlar d'escopetes hec un saut com que l'aguessen herit. Eth, que s'aurie venut eth uelh quèr per ua escopeta; eth, qu'auie derramat era sang en cent combats tamb es sòns enemics; eth, qu'aurie dat era sua vida e era dera mitat des sòns tà poder-ne salvar un solet, aurie crompat ua escopeta tamb era vida sua. Atau ei que didec:

—Non, P. Anton; non mo'n anam encara. Jo tanben m'estongui ací, tà guanhar-me ua escopeta encara qu'aja de treballar mès que toti.

En enténer jo aquerò, me quedè hèt de pèira. Anè a cercar tres escopetes tamb quauqui paquets de municions e les ac portè tath quèfe e tàs dus guerrèrs, e les diguí qu'eri ja l'auien ganhada, per auer-me perdonat era vida.

Aqueth dia e londeman sigueren de hèsta, e non hérem sonque tirar a senhalet tamb es escopetes e anar-mos a passejar pera isla. Ath cap de cinc dies moric Milson, er amo d'aguesta isla, e moric coma catolic, en auer recebut toti es auxiliis espirituaus. Hec testament e me deishèc amo d'aguesta isla, d'ua casa qu'auie en Londres e de dus milions qu'auie en papèrs der Estat.

Enterrèrem eth sòn còs, e jo lo plorè com auria pogut plorar a un pare, en veir peth sòn testament qu'ère vertadèr er amor que totemp m'auie demostrat. En èster enterrat, comencè a sénter era carga d'èster ereu, quan ena eréncia i a obligacions com era que jo i auia metut tamb eth mèn vòt.

Eth testament de Milson (en cèu que sigue) m'auie hèt ric; mès com qu'aquera riquesa tota me venguie d'aguesta isla, mos l'auiem de partir tamb es missions catoliques. Per aque-

rò m'aguí d'aconselhar tamb eth P. Anton; e entre toti dus determinèrem com s'auie de complir eth mèn vòt, e jo encara n'i higí mès de lo qu'auia prometut.

Père se shuguèc quauques lèrmes des uelhs e dèc quauques minutes de repòs ara sua lengua.

XII

En aqueth temps, es auti heren comentaris sobre lo qu'auie dit Père; mès en veir qu'encara mancauen un bèth ramat de causes tà aclarir, didec Joanet:

—Ara, mos as de díder tada qué auem vengut ací; se non, anet, non dormiria jo.

—Pòga pòc —responec Père —vos ac diderè tot, perque vos ac cau saber tot. Prumèr, vos diderè en qué consistís eth mèn vòt e era intencion qu'è format ath dessús d'eth; dempús, vos diderè lo que vos pertòque a vosati.

Ja sabetz que prometí dar as Missions era mitat de lo que me pertocarie dera explotacion d'aguesta isla. Aguesta mitat, auem determinat esmerçar-la en hèr-ne d'aguesta isla ua Val d'Aran, encara que tamb mens abitants. Per cada pòble que i a ena Val en qué auem neishut, haram ací dues o tres cases tamb era glèisa corresponenta. Cada tartèr de pèires qu'auetz vist en baishar serà un des petiti pòbles que vos è dit e portarà eth nòm d'un des dera Val d'Aran: eth que li correspongue pera sua posicion.

Mès, ja compreneuatz qu'aguesta isla ei massa aislada tàs que non agen un Colom o ua Agla com es nòsti; e atau ei que mo'la cau hèr abitabla tà tot eth mon, e haram aciu lo qu'ena Val d'Aran aurien agut de hèr cent ans mès alèu. Dauriram un tunèu en Pòrt de Vielha qu'auem aqui, delà deth riu; e un aute en Pòrt dera Bonaigua, qu'ei a on entrèrem en aguesta isla.

—E guarda qu'ac semble era Val d'Aran! —didec Joanet. —En auta part deth riu, a on son aqueri tartèrs, i aurà Vielha, Gausac e Casau; aguesta casa non pòt èster sonque Mijaran; en aguesta auta part se ven es tartèrs de Vilac, Mont e Montcorbau.

—Tè, ac as endonviat —didec Père. —Com qu'estimi tant era nòsta Val d'Aran e com qu'aguesta isla s'i semble tant, n'è quedat enamorat d'era. E ara, tornem endarrèr.

Quan aguèrem determinat, tamb eth P. Anton, eth plan d'explotacion, eth missioniste les ac diguec as sòns feligresi auriòs; e aguesti s'entosiasmèren de tau manèra que toti s'aufriren tà abitar-la e tà trebalhar tà hèr-la abitabla.

Abantes de tornar-se'n, eth quèfe e es sòns subdits, tara auta isla, acabèrem aguesta casa e hérem era glèisa que i a ath costat; remassèrem es pèires enes tartèrs qu'auetz vist; hérem dus horns de caudia e hérem era husteria que mos cau tà hèr es òbres projectades. Toti es materials son prèsti tà meter-mos en trebalh, e non mos manque sonque fòrça braci.

—D'a on les treiram? —preguntèc Joanet.

—Aquerò arai! —responec Père. —Ena isla que siguec er autar a on sacrificuèren a Pau e Milson, demoren ath nòste avís, un bèth ramat de braci ben fòrti e de bones voluntats: es que trigaràn eth P. Anton e eth quèfe dera isla. Deman les anarà a cercar Fr. Ambròsi tamb era Agla, en tot que nosati seguiram tamb eth Colom, aguesta segona pàtria nòsta, tà hèr-vos a veir era sua riquesa e acabar de formar entre toti eth plan enta poblar-la.

Ath costat d'aguesta glèisa, que serà dera Mare de Diu de Mijaran, è intencion de hèr i ua casa mès grana qu'aguesta, qu'ath començament servirà d'abitacion tàs trehalhadors auriòs, e despús, en èster acabades totes es òbres dera isla, servirà de Colètge tara ensenhança de toti es que vieuràn en aguesta segona Val d'Aran, lo madeish com ère anticaments, eth vertadèr Mijaran d'Europa e lo madeish que tomarie a èster, ara, se quauqu'uns perdessen era ambicion que les hè dolenti aranesi.

Es tres d'aguesti quate P.P. Franciscans seràn es mèstres deth Colètge, e ath madeish temps, es rectors des tres comarques d'aguesta isla; e er aute (eth que trigarà eth P. Anton) serà rector dera isla d'a on vieràn es pobladors d'aguesta.

En Colètge s'i ensenharà er aranés, coma lengua oficiau dera Naua Val d'Aran; eth catalan, castelhan, francés e anglés. Agustei cinc parlars seran obligatòris tàs que volguen estudiar ua carrèra, o auer un empleo qu'age relacion tamb er exterior; e era isla serà independenta e governada peth missioniste principau e peth quèfe qu'eth nombrarà.

—¡Òh! —exclamèc Cisca. Ara, si, que veigui que tot ac pòt era voluntat! Aguesta isla, perduda laguens deth mar, laguens de pòc serà un petit reinat qu'aurà comunicacion tamb totes es cinc parts deth mon, bona instruccion, es sciéncias agermanades tamb era morau que mos ensehe era nòsta santa religion. Açò serà un paradís a on i reinarà eth vertadèr progrès, mentre qu'era espanhòla Val d'Aran, calada en miei dera civilizada Euròpa, non ei sonque ua preson, a on i reine era ignorància e totes es passions, e se ve amenaçada d'èster dominada pes companhies forastères... Casi me harie a plorar aguesta comparacion!

—Mès, non ves, hemna —didec Joanet —qu'en aguesta isla i a mines d'òr e de diamants, mentres qu'ena Val d'Aran non i a sonque misèria? Aguesta isla ei ua trueita que ja se pòrte er òli; e era Val d'Aran l'a de demorar dera pòga voluntat deth Govèrn espanhòu.

—Qué dides, ara, Joanet? —didec Père. —Qu'ena Val d'Aran non i a mines? ... Tota era Val d'Aran ei ua mina. Es montanhes, es peishèus, es bòsqui, eth bestiar e es mines amagades en vrente des montanhes ¿te semble que non serien mines de plata, òr e diamants, s'eth Govèrn li dèsse miei tà explotar-les en favor des aranesi e d'Espanha?... Ara, deishatz-me acabar.

Era mitat des guanhances que mos darà era explotacion d'aguesta isla sera tà vosati, Joanet e Tònha, sense cap de carga ne gasto; e era auta mitat serà tà jo e Cisca, que mos auram de partir tamb es Missions... I vies ben, Joanet ?... Se mos voletz ajudar tara poblacion, te pagarè peth mèns compde: atau non perderàs arren.

—Non, Pèrre, non —didec Joanet enfadat. Aguesti tractes non les posqui acceptar; e eth tòn bon còr non te dèishe veir era ofensa grana qu'acabes de hèr-me, en oferir-me totes es guanhanças entà jo, e en salvar-te totes es cargues entà tu... Se me vòs per companh, mos cau hèr a mieges en tot: enes gunanhanças e enes cargues; d'ua auta manèra non accèpti.

—Arrason qu'a Joanet —didec Tònha; —e encara ei massa tà nosati era mitat de tot. Tu, sabes lo que te còste aguesta isla; e a nosati non mos còste arren.

—Non, non! —didec Pèrre. —A d'èster com jo è dit; perque non posqui acceptar que vos obliguetz tà ajudar-me a complir eth mèn vòt.

—Me voletz creir a jo? —didec Cisca. —Hem-mos cargue de qu'èm ena Val d'Aran e acabem es nòsti dies ací. Batiem aguesta isla tamb eth nòm dera auta a on auem neishut; dem ad aguesta eth vertadèr progrès qu'es espanhòus non an volut dar ara antica Val d'Aran, e atau non mos cau disputar mès: tota era isla serà de toti quate.

—Non pòt èster, Cisca —didec Pèrre. Aguesta isla ja ei batiada tamb eth nòm «Era isla des diamants» perque atau la batièc eth que me la deishèc. E jo è d'autres obligacions a complir ena Val d'Aran espanhòla.

—E quines son? —preguntèc Cisca.

—En auer hèt ua Val d'Aran d'aguesta, tamb tot lo qu'è dit, e quan siguen dauridi es dus tunèus de cap ath mar, me les cau anar a daurir ena Val d'Aran espanhòla, de cap tath Palhars e de cap tara Ribagòrça, tamb es milions que pensi estauviar ací.

—A mieges, Pèrre, a mieges! —didec Joanet tamb entosiasme. —Sò eth tòn sòci tà tot lo que vos hèr ací e ena Val d'Aran; pensi que non me refusaràs coma ua moneda dolenta.

—Ja t'ac as pensat ben?

—Tiò, perque veigui que tu ac as pensat per jo.

—Donques, tracte hèt, e Diu mos dongue vida e fòrces tà poder hèr aguestes dues bones òbres.

XIII

Londeman, Fr. Ambròsi s'embarquèc ena Agla e se n'anèc tà anar cercar as qu'auien de èster es nauí abitants dera Isla des Diamants. Entretant, es ueit auti coneishuts nòsti anèren a seguir era part baisha dera isla, en tot passejar peth cant deth riu que Pèrre batièc tamb eth nòm de Garona.

En tot, se semblaue ara Val d'Aran aquera polida isla, sonque ena granor.

—Vedetz? —didec Pèrre —quan aguesti tartèrs seràn cases e peth torn i aurà tèrres semiades, arrés poderà negar-me qu'açò ei un retrat dera Val d'Aran.

—Ei vertat —didec Joanet, que s'auie enamorat d'aquera tèrra, des de que sabie eth papèr que i auie de desempenhar. —Ei vertat; e s'i sabéssem hèr es campanaus e glèises, a semblança des que i a en cada pòble dera nòsta petita pàtria, s'i semblarie mès.

—Tot se harà, se Diu ac vò. E en cada glèisa i meteram era imatge que li pertòque, conforme es dera Val d'Aran.

—E d'a on les treiràs?

—De laguens deth Colom.

—Ja i son laguens deth Colom?

—Ja i son; des dera Mare de Diu de Montgarri enquia San Joan de Toran. Ja les veiratz en trèir-les tà benedir-les eth P. Anton. E tà cada Santuari cau méter es madeishes costums, cau hèr es madeishes foncions que se hèn ena Val d'Aran. I auem de hèr a reviuèr es autes costums bones, de quan nosati èrem petiti, que quauques ues ja se comencen a pèrder.

—Be n'i a de faena, praubè Pèrre, s'auem de hèr tot çò qu'as dit! —didec Joanet. Nosati seram en clòt, e encara ne deisharam era mitat per hèr.

—Que ja comences d'espantar-te?

—Espantar-me, non; perque non me hè pòur eth trabalh, especiauments en veir qu'a d'èster tan ben emplegat. Mès me semble que mos as talhat faena tà un ramat d'ans.

—Non pas tanti com te penses tu. Conforme es mèns compdes, auem faena tà cinc o sies ans; perque seram pro trehalhadors e toti trehalharam a prètzhet.

En tot parlar, arribèren ath hons dera isla. Aquiu, eth riu formaue un estanh de miei quilomètre de diamètre. Ath miei formaue un embut per a on s'enfonçaue era aigua, dempús d'auer rodat ua estona en forma de cargòlh peth torn d'aqueth colader que se'n passaue tota era aigua d'aquera isla.

Aquiu, heren ua mossegada es nòsti excursionistes; e dempús se divertiren ua estona en tirar tròci de husta entath cargòlh dera aigua, e guardar-se'n com dauen torns e mès torns, en man en man mès petiti. Heren es sòns comentaris en tot arriar, e un des franciscans didec:

—Atau qu'ei era vida der òme. Mentres èm joeni, es torns son mès grani perque es nòstes esperances tanben son granes. Mès, poga pòc, se hèn mès petiti, perque es desenganhs e es trabalhs dera vida mos trèn era mitat d'aqueres florides esperances de quan èrem joeni. Despús, ven era vielhesa, e ja vedetz quini torns tan petiti e tan de prèssa que da aquera rama: aquerò semble un torment continuat... Tè, arribe era mòrt, e... pataplum: ja l'auetz laguens deth colader dera mòrt, tà non veder-se mai mès en aguesta isla.

Aguesta aigua non se pèrt cap, encara que, dilhèu, jamès plus tornarà tad ací; mès en aqueth colader, de segur, que i a mès d'un horat. Atau ei qu'ua part dera aigua anarà a gèsser en ua hònt fresca, e era auta se n'anarà tara mar poirida. Lo madeish es animes. Encara que des d'aguest mon no'n sabem arren mès des de qu'an passat era pòrta dera mòrt; es ues se'n van tath lunfèrn e es autes tath cèu.

—Donques, aguesta imatge dera vida der òme, jo la'n voleria trèir d'aguesta isla, didec Père.

—Perqué? Que vòs hè pòur? —preguntèc eth frare en tot arrir.

—Arren d'aquerò. Aguesta imatge que tan ben mos auetz pintat, jo non la i auia vista entò ara: tamb tot aquerò, ja hè temps qu'auia pensat tapar aqueth colader tà hèr un polit estanh d'aguesta trista imatge, a on i poderam passejar tamb barques e i poderam semiar peishi.

—Non ei mau pensat aquerò —dideren toti es auti. Londeman, ena serada, tornèc era Agla, prenhada de pèth auriòles, grani e petiti, òmes e hemnes.

Eth prumèr que gessec d'aqueth vrente siguec eth P. Anton, tamb eth cap miei emblanquinat pera nhèu dera vielhesa; que s'anèc a abraçar tamb Père, tan lèu que lo vedec, e saludèc as auti tamb era amabilitat que lo caracterizaue.

Despús, baishèren toti es auti que saludèren as europèus tamb mes pòur que franquesa. Non i mancaue Cisco, eth hilh deth quèfe que ja coneishem; que sautèc en còth de Père, tamb tot era franquesa d'un hilh tamb sa pare.

Londeman tornèc a marchar era Agla, tà anar a cercar ua auta gent que mancaue tath trabalh e tà poblar aquera isla; e es qu'auien arribat se meteren a trabalhar. Comencèren pera casa que mèts tard auie de servir tà Colètge. Es uns catauen es fondaments, d'auti carrejauen es materiaus, d'auti ressegauen socs, e d'auti botjauen peth torn d'a on s'auien de hèr es pòbles, entà començar-i de semiar blat, truhes e legums. Es hemnes, peth maitin codinauen e aprenien de cóser tamb Cisca e Tònha; pera tarde, se n'anauen a cuèlher diamants e òr enes tres mines qu'auem indicat adès. E quan tot era gent que calie sigueren ena isla, semblaue qu'era faena se hege per era madeisha: toti trebalhauen tant que podien, e toti èren contenti.

Père aguèc d'ensenhar er aranés as frares, que, tamb era ilustracion qu'auien, lèu lo saberem parlar, liéger e escriuer. Se heren ua gramatica e un diccionari, e atau lo pogueren ensenhar a toti es dera isla.

Eth Pare Anton se quedèc tà tostemp ena Isla des Diamants e envièc entara qu'auien deishat un des quate Franciscans qu'auien vengut de Filipines. Encara qu'eth Pare Sant l'auie nombrat bisbe d'aqueres Missions e li auie manat de descansar ena naua isla, eth hège lo que podie tà ajudar as auti ena ensenhança e en amiar es animes tath cèu. De tot s'encuedaue e tot ac dirigie tamb era lum que Diu auie alugat en sòn privilegiat cervèth.

Eth Colètge de Mijaran lèu siguec prèst. A cap d'un an que trebalhauen, era major part des pòbles ja èren hèti, e les hègen a servir d'abitacion tàs trebalhadors, en tot que hègen es cases que mancauen enes puestos senhaladi.

Com qu'es pèires ja èren picades pera madeisha naturalesa, es parets èren de bon hèr; toti es qu'auien un shinbau de lum en cervèth podien hèr de paredèrs. Ei vertat que Père e Joanet s'auien de hèr en tròci tà dirigir totes es òbres que se hègen ath còp; mèts es aprenents auien bona voluntat e lo que les ensenhauen un còp non s'ac deishauen ensenhar dus.

Quan es glèises sigueren prèstes tà poder-i hèr es foncions, encara que non tot-a-fèt acabades, Pèrre i volec collocar es imatges corresponentes tà cada ua. Les treigueren des caishes, les meteren ath deuant de Mijaran e eth P. Anton les benedic.

Aquiu, i auie Nòsta Senhora de Montgarri, que semblaue era madeisha qu'ei ena Val d'Aran; aquiù èrre eth Sant Crist de Salardú, perfectà imatge dera qu'ací auie vengut a adorar tot eth Bisbat de Comenges enes sègles passadi; ath sòn costat s'i vedie Sant Martin de Corilha, que se venèrre tãmb devocion en ua montanha dera parròquia de Gessa; despús venguie Nòsta-Senhora de Mijaran, que semblaue que s'auie escapat dera glèisa que i a ath miei dera Val d'Aran; ath sòn costat, i auie Nòsta-Senhora des Desemparats, retrato dera que i a en Montcorbau, que tanben ei retrato dera que se venèrre en València; despús seguïen es imatges des que se venèren en Sant Joan de Varradòs e Sant Joan de Toran.

Eth Pare Anton, qu'auie liejut era istòria de totes aqueres imatges miraculoses que Pèrre li auie dat, en auer-les beneïdes, la expliquèc a tota era gent dera isla que s'auie arremassat en aquera placeta de Mijaran. Es sues paraules queiguïen dera sua lengua com huec d'amor de Diu enes còrs des que l'escotauen e les hège alugar e a delir en lèrres de devocion.

Les didèc que totes aqueres èren imatges des que se venèren tãmb grana devocion ena Val d'Aran; e les condèc era istòria d'aguestes tà dar-les eth fondament dera devocion qu'auïen d'auer ad aqueres

Les condèc qu'era de Nòsta-Senhora de Montgarri l'auïen amagada es deth pòble de Gessa, enes montanhes a on ara se venèrre, en temps dera invasion des mòros, per pòur de qu'aqueri infidèus la profanèssen e insultèssen, e que quauqui cent ans mès tard, un taure que s'ajolhaue, cada còp que passaue peth dauant deth tartèr a on èrre amagada, la descurbic ac vaquèr e aguest ath pòble de Gessa. Que des d'alavetz estant, aqueth Santuari auie estat eth centre a on se reunien toti es devòts deth Bisbat de Comenges e qu'encara, ara, n'i acodís non pògui, cada an, entara Visitacion e tara Mare de Diu d'Agost.

Tocant ath Sant Crist de Salardú, les didèc qu'en temps qu'es mòros èren en Espanha, arribèc en aquera vila aranesa un pelegrin qu'arrès coneishie. Prometec as sòns abitants que les harie un Sant Crist miraculós; e entà hèr-lo, s'embarrèc ena tor deth castèth que i auie ath costat d'a on, ara, ei era glèisa parroquiau; esdejoaue a pan e aigua e non trabalhauè en Sant Crist sonque es diuendres, en reveréncia dera Passion de Nòste Sénher. En èster prèsta era imatge, eth pelegrin se honec, sense qu'arrès ne sabesse santoé jamès plus d'eth; e era imatge, des deth primèr dia comencèc era cadia tan longa de miracles, que hège acodir tath sòn Santuari, a toti es devòts deth gloriós e istoric Bisbat de Comenges; e encara, ara, hè acodir en profession, dus còps ar an, as pòbles de Arties, Gessa, Unha, Bagergue e Tredòs.

De Sant Martin de Corilha, les didèc qu'en temps dera invasion des mòros, es de Gessa auïen amagat ara imatge en aquera montanha. Mès tard, s'apareishèc a un gojat, qu'èrre pastor, tà dider-li qu'anèsse a avisar ath rector e era gent de Gessa tà que li hessen ua capèla ath cant dera còva a on s'apareishèc. Eth gojatet baishèc entà Gessa; mès arrès lo volguèc creïr, e se'n tornèc plorós tara montanha.

Alavetz, aquera gloriosa imatge deth sant bisbe de Tors senhalèc era cara deth pastor tamb es dits dera sua man; e en vista d'aquera senhau, es de Gessa i pugèren en profession, e mès tard, li heren era petita capèla, a on, ara, van a cercar consòu, un còp cada an, multi devòts aranesi.

De Nòsta-Senhora de Mijaran, les condèc que dataue de temps molt antic. Es disciples de Sant Paulin de Nòla auien fondat aqui un convent d'Agostins, tara ensenhança dera Val. Que des deth començament dera fondacion, era Mare de Diu, a qui dedicuèren era glèisa, se guanhèc era voluntat e devocion des frares e de toti es aranesi, qu'acodien en profession tara sua glèisa en totes es sues necessitats, enquias darrèrs ans deth sègle XIX, tamb multi miracles qu'an quedat escrits ena istòria aranesa.

De Nòsta Senhora des Desemparats de Montcorbau les condèc qu'ère ua imatge dera que se venère en Valéncia. Qu'eth soldat Pèrre Batmala e Busquet (ara difunt des de quate o cinc ans), quan ère soldat en aquera polida ciutat deth Turia -e les sortejauen a toti tà anar tad aquera desgraciada guèrra de Cuba-, se reclamaue tot soent ara Reina de Valéncia tà que non li toquèsse era mala sòrt. Lo sortegèren cinc còps, e jamès li toquec tà anar tath cemen-tèri des soldats espanhòus, qu'alavetz ère era isla de Cuba. Agraït de tanti favors, se metec peth cap de crompar ua imatge dera de Valéncia tath pòble de Montcorbau d'a on ère hillh; e sense un sò, ne crompèc ua iguau com aguesta que vedetz ací, tamb es madeishi vestits e jòies qu'aguesta a. Es coronas e es rams de plata dera Mare e deth Hillh, es plendengues e didaus tamb pèires precioses dera Mare, era flor de lis de plata e òr, lo madeish qu'era madeisha imatge, que forme un corròp de quate figures, tot ei regalos des valencians e aranesi. Ara, l'auram en Montcorbau dera isla dera Val d'Aran e en Montcorbau dera «Isla des Diamants».

Quan aguec acabat de condar era istòria des imatges de Sant Joan d'Arròs e Vila e de Sant Joan de Toran, les exortèc a qu'aguessen devocion as qu'auien ath deuant, tà reclamar-s'i enes sues necessitats e tà hèr-les es foncions que se les hège ena Val d'Aran.

XIV

Ja hège prop d'un an qu'era Isla des Diamants ère poblada; ja i auien hèt ua cuelheta mès bona de lo qu'es pobladors demorauen d'aquera tèrra excellenta; aguesti ja auien senhalades es cases e eth tèrme que tocaue tà cada família; non s'auie de hèr sonque pògues cases tà auer-i es que Pèrre e eth P. Anton auien determinat. Alavetz se meteren a treballhar en tunèu deth Pòrt de Viella.

Ja auien vaques joenes tath trabalh dera isla e quauqui machos, tà carregar per a on non podessen passar es automobils. Tot començaue de préner era polida cara d'un pòble pacific, ric e dichós.

Ua metdiada d'abriu, en qué es frares e aranesi èren reunidi ena placeta de Mijaran, a quate passi des treballhadors deth tunèu, qu'acabauen de dinar, didec Tònha as auti:

—Ben ei vertat qu'en aguesta isla i auem de plantar es bones costums dera Val d'Aran?

—Ei clar que si —didec Pèrè.

—Donques, que cau començar, quan mes alèu, millhor.

—Qué cau hèr, tà començar?

—Hèr eth haro tà Sant Joan.

—Qu'as arrason, guarda —didec Joanet.

—Donc, ja sabetz que tòque de hèr-lo as dus darrèrs maridats deth pòble. E com que toti formam un pòble, ara per ara, quini son es dus darrèrs maridats de toti es òmes que i a ací?

Pèrè e Joanet passegèren ua uelhada per tota aquera gent qu'auien ath deuant, e responec Pèrè :

—Me semble qu'èm Joanet e jo.

—Donques, a vosati vos tòque de hèr-lo. Deman qu'ei dijaus e non i a estudi ena serada; vo'n amiatz a toti es mainatges de ueit a quinze o setze ans; hètz eth haro e a eri les ensenhatz de hèr es halhes, tà que les sapien hèr tà un aute an.

E atau qu'ac heren.

Londeman, ena tarde, Pèrè e Joanet preneren es destraus, se n'amièren as mainatges e anèren tà anar hèr quèir un arbe gròs. Un còp esbrancat e lis, estaquèren eth cap gròs tamb ua andòrta en forma de chisclè, i heren, tamb es cunhs e era maça, henedures de miei enjós, meteren enes henedures cunhs d'un arbe plen d'arrasera, que cremaue com era teda des pins aranesi. E lo anèren a plantar en auta part deth riu, entremiei des cases que representauen a Vielha e Gausac; lo quilhèren, eth cap prim tà tèrra, e eth cap gròs e henut enta naut, tà poder-i calar huec en èster era ora.

Es halhes les heren dera madeisha forma, sonque qu'èren soques d'arbanhets primi, proporcionades ara fòrça deth mainatge que les auie de manejar. Ne dèren ua a cada un, tà que se la hesse a secar e la cuedèsse entòth dia vint-e-tres de junh.

Mentrestant, arribèc eth dia tres de mai, hèsta dera Invencion dera Santa Creu, hèsta solemna en Salardú en aonor deth gloriós Sant Crist.

Aqueth dia, ben d'ora, es frares dideren missa en quauqui pòbles de Vielha ensús, heren aquiua benediccion deth tèrme, e despús se n'anèren toti es pòbles en professon tà Salardú, ena madeisha forma qu'ac hèn ena Val d'Aran.

Un còp reunidi toti en Salardú, dideren ua missa de tres; e es pògui cantaires qu'encaira i auie alavetz, cantèren era Missa de Dumont, deth segon tòno, era madeisha que s'acostume a cantar en aquera vila aranesa.

Ath temps de missa, eth P. Anton les prediquèc sobre era devocion qu'auem d'auer ara Passion de Nòste Sénher, e es miracles qu'aguesta devocion alcance deth nòste Salvador,

hènt-ne a veir es pròves tamb es molti miracles qu'eth Sant-Crist de Salardú a hèt enes onze sègles qu'a estat venerat en aquera glèisa.

En acabar era missa, traigueren en profession eth Sant Crist (com hèn en Salardú dera Val d'Aran) e lo portèren tà ua placeta que i auie ath deuant dera glèisa, e lo portauè eth frare qu'auie d'èster rector dera part nauta d'aquera isla. Eth P. Anton e es auti dus franciscans cantèren es quate Evangèlis dera benediccion deth tèrme; e despús, eth frare que tenguie eth Sant Crist, apuat ath dessús d'un coishin en tèrra dèc era benediccion tàs quate punts cardinaus dera tèrra. E era profession tornèc tara glèisa e tornèren eth Sant Crist en sòn Camaril.

En tot que hègen era benediccion deth tèrme, es quate aranesi èren ath punt de plorar de satisfaccion, en veir que s'arraitzauen en aquera apartada isla es devocions, costums e eth parlar aranesi qu'ère lo que mèst estimauen dera nòsta petita pàtria.

Cisco, qu'auie encensat ath Sant Crist en aquera devòta profession, ère eth mèst content e eth mèst trist de toti es qu'auien anat tad aquera bèra foncion e profession, qu'ère era primèra d'aquera classe que s'auie celebrat en aquera isla.

Quan se podèc veir solet tamb eth P. Anton (encara que bisbe li daram tostemp aguest nòm familiar), se li ajolhèc as pès e li didec qu'eth tanben volie èster franciscan.

—E qui ès tu, tà èster franciscan? —li didec eth P. Anton en ton barrejat d'amistat e desprèci.

—Jo, non sò arren. Mès è entenut ua veu, quan hègen era benediccion, que m'a dit qu'auia d'èster missioniste, tà amiar es animes d'aguestes isles entath cèu.

—Òme, òme! —didec en ton de burla eth P. Anton. —Ja sabes lo que jo è agut de patir ena vòsta isla?... Ja sabes es martiris que me heren a patir abans de ganhar ua anima tara religion nòsta?

—Si qu'ac sabi. Mès tanben sabi qu'aqueri martiris vos an hèt un sant; e jo tanben voi arribar a èster sant peth madeish camin.

Et P. Anton lo contradic ua estona; mès, en veir qu'eth sabie tornar respòsta as sues contradiccions, pensèc que podie èster era veu de Diu que cridaue, tath sòn sagrat Ministèri, ath hilh deth qu'auie estat quèfe, e encara n'ère, dera gent d'aqueres dues isles que coneishem.

Entretant arribèc eth vint-e-tres de junh, dia dera hèsta des halhes. A boca de net, en auer sopat, toti es mainatges dera isla, acompanyadi des quate franciscans e de casi tota era gent, passèren eth pònt de Garona e se n'anèren tà on ère quilhat eth haro. Eth P. Anton anaue revestit deth subrepelhis e estòla, un aute frare portauè era caudereta dera aigua senhada tamb er isòp e es mainatges portauen toti era halha en còth.

En arrihar en puesto, quilhèren es halhes ath torn deth haro, e eth P. Anton, tamb es oracions de robrica, i hec a baishar era benediccion deth cèu, e despús calèren huec en haro. En èster ben ahlamat, toti es mainatges i apuntèren era halha tà alugar-la, e despús se la hègen a rodar peth dessús deth cap, en tot hèr rondèu ath torn deth haro.

Es P. P. franciscans e es quate aranesi, en èster alugades es halhes se'n tornèren tar aute costat deth Garona, e se'n guardèren aqueth bèth panorama des deth cap de casa, a on Pèrre auie condat era istòria d'aquera isla. Des d'aquiu, ère ua vista polida e fantastica; e tant es aranesi com es frares se la'n guardauen, en tot hèr-se es reflexions qu'aqueres lums les inspirauen.

—Reauments, ei polida aguesta costum —didec eth P. Anton. —Semble com que s'entenesse era veu de Zacaries, pare de Sant Joan Batista que ditz de Jesucrist: *Illuminare his qui in tenebris eth in umbru mortis sedent: ad dirigendos pedes nostros in viam pacis.*

—E qué vò díder aquera latinada? —preguntèc Tònha

—Aquerò vò díder que Jesucrist venguec tà hèr lum ad aqueri qu'èren seigudi enes tenèbres e ena ombra dera mòrt; e tà guiar es nòsti pes peth camin dera patz. E aqueres lums me semblen era imatge des lums que mos portèren Sant Joan de Jesucrist, e Jesucrist deth cèu.

—Tamb es sabis, tostemp s'apren quauquarren —didec Pèrre. Aguesta costum m'agradaue perque, en era, jo i vedia un mistèri; mès, ara, m'agrade mès, perquè vòs m'auetz hèt a comprèner aquest mistèri.

—Òc! Encara ei mès polida guardar-la-se'n des deth pòble aranes en qué neishí, didec Tònha. —Des d'aquiu, se vedien es halhes ahlamades de sèt o ueit pòbles; era tèrra semblaue eth miralh deth cèu, semblaue qu'es estrelhes d'ací baish volien hèr competència as de naut.

Quan es halhes non voleren cremar mès, toti es mainatges cargadi de dormilhon, se'n tornèren tà casa sua, es de mès apròp, e es auti tà Mijaran. Eth Colom e era Agla, en quate còps d'ales les portèren a toti en casa sua. Lo que les auie sobrat dera halha, es uns ac sauvèren en casa e es auti ac tirèren en uart com ua causa benedida.

Londeman, en anar tà missa totes es hemnes e es gojates portauen heishets d'èrba e flors tà hèr-les a benedir despús de missa, tà hèr-ne a cremar en huec quan venguesse ua tro-nada dolenta.

Eth dia dus de juriòl, qu'ei eth dia dera Visitacion de Nòsta-Senhora e qu'en Pujòlo aranes li dan eth nòm d'Era Pregària, es cinc pòbles que formen aqueth terçon aranes van a visitar ara reina deth Perinèu en devòta profession. E es aranesi d'Era Isla des Diamants tanben voleren que se seguísse aqui aquera costum que tan vielha ei ací.

Donques, es cinc pòbles, qu'aquiu representauen as deth terçon deth cap dera Val d'Aran, aqueth dia, i anèren en profession, as que s'i adjunheren molti auti devòts, des pòbles de mès enjós. Ei vertat que non agueren de hèr es tres ores de camin qu'an de hèr es aranesi; ei vertat que non trobèren eth Plan de Beret tan ric e tan bèth, aqueth Plan en que s'i crotzen aqueri dus hilhs que son era riquesa de França e d'Espanha, es rius Garona e Noguèra; mès non per aquerò deishèc ua hèsta ben devòta e polida.

En Montgarri, qu'ena aquera isla se trobaue ath cap de tot e ara vista deth mar, cantèren ua missa solemna, dinèren e se'n tornèren, toti en profession, tà casa sua, en tot díder eth Rosari peth camin.

Aguestes e d'autes costums araneses que se plantèren en aquera isla entosiasmauen ara gent d'aqueres tèrres, e les hègen a créisher era fe qu'auien en Diu, era veneracion qu'auien as frares, e er agraiment qu'auien as aranesi que les portauen era riquesa, era civilizacion e es mieis tà arténher era sciéncia.

Per aquerò, toti trehalhauen sense cansar-se en coitivar aquera tèrra vèrge e agraïda, e en daurir eth tunèu qu'auien començat. Es aranesi encara treballhauen de mès bona gana tà poder vier a hèr lèu, ací, lo que hègen aqui; tà poder vier a dar ad aguesta isla dera Val d'Aran era comunicacion tamb eth mon, que dauen ara d'Es Diamants.

Père didie tot soent que, s'ací podessen acabar es òbres qu'auien començat aqui, e s'es riqueses d'ací podessen èster explotades pes madeishi aranesi, non pas per companhies foras-tères, era Val d'Aran serie era vertadèra Isla des Diamants...

E, a jo, me semble que Père auie arrason...

XV

Aqui que les deishè, e d'aqui que me'n tornè.

E me'n tornè tamb eth còr plen de confiança de qu'un dia, aguesta isla arribarie a èster un jardin d'Espanha, plen de flors e d'òr, non per vertut e gràcia deth Govèrn e des nòsti deputats, enes que jamès auem confiat, sonque pera bona voluntat d'aqueri quate boni aranesi que, se tornen tamb salut e es milions que pensen guanhar en Pacific, vieràn a hèr era felicitat e riquesa d'aguesta isla des Perinèus. Alavetz serà quan escriueiram era segona part d'aguesta istòria.

Encara que ditz Cervantes que non i a segones parts de bones, se podéssem escriuer era d'aguesta istòria, serie tan bona, que toti es aranesi mo'n chupariem es dits.

Diu volgue que non s'age de quedar en tintèr!

FIN

APROPAMENT AS CONDICIONANTS ISTORICS D'ERA ISLA DES DIAMANTS DE MOSSEN JUSÈP CONDÓ SAMBEAT

Per Mossen Ermengol Donisa

Quan se lieg per prumèr viatge *Era Isla des Diamants* hè era impression coma se siguesse er explic d'un saunei o deth delèri d'un amorosit dera tèrra o der ideau d'ua societat en un país meravilhós, expausadi jos ua forma de conde fantasiós.

Ua lectura mès atentiva e filosofica, en tot questionar eth perqué ditz açò o aquerò, te hè apressar ara realitat istorica e culturau de darrèrs deth sègle XIX e debuta deth XX tamb es sues referéncias clares ath mitan sociau, politic, economic e religiós que viuec Mn. Condò e qu'eth sage e capite de reflectir ena sua òbra. Rebremem que Mn. Condò moric er an 1919.

Er autor non hè pas cap de presentacion d'*Era Isla des Diamants* a diferéncia de çò que hec en d'autes òbres sues. En «*Sang nòbla e sang deth pòble*» hè ua presentacion assabentadora en tot díder: «Aguesta novelleta (petit roman, en francés) non a pas un aute objècte qu'explicar quauques costumes araneses, principaments deth miei dera Val d'Aran... Tamb aque-rò, eth que i veigue ua auta causa dessús de çò qu'er autor, serà un pèc e un maliciós... E er autor se'n laue es mans dera sua malícia e pegaria».

Tamb aguestes paraules hè a saber plan clarament es sues intencions e vòu esvitar mauentenuts a despriet de que i posquen èster.

Sembla que se pòt assolidar qu'aguesta pichona òbra ei ua novèla braca, de quinze capítols, non pas guairi longui.

Sénher Ponsola li dèc sens nat sòrta de preambuls eth nòm de *roman*.

En tot seguir eth mestritge de P. Baroja, era novèla ei un sac a on i cap de tot. En efèit, *Era Isla des Diamants* mos conde causes plan desparières, que son aqui, en tot compausar un ensem.

Considerem aguesta novèla laguens era narrativa aranesa.

Entà çò qu'ei ara forma, cau distinguir-i coma dus estils literaris, e, entà entener-mos, dideram qu'er autor emplegue ues formes d'estil dirècte en ues narracions e d'estil indirècte en d'autes. Er estil indirècte ei era narrativa de creacion de personatges, situacions e paisatges que raconde er autor,

Er estil dirècte lo ten quan bote en boca de personatges creadi, istòries complementàries mès junhudes estretaments ath hiu dera narracion.

Er autor dera *Ribera del Cinca*, J. Sender, emplegue enes sues òbres braques de narrativa ua forma pariera. Er autor ei eth narrador, mès ven eth moment qu'un des personatges creadi conde, rebrembe dirèctament çò que sap de rebrembes e viuences. Un exemple clarvedent d'aguest estil l'avem ena novèla *Requiem por un campesino español* o *Mossen Millán*.

Era Isla des Diamants siguec concebuda, ça'm par, coma ua contraposicion o traspolacion enter causes e situacions reaus devant des fantasioses o ar envèrs.

Era realitat dera Val d'Aran ei contrapausada ar ideau utopic d'*Era Isla des Diamants*. Era realitat ideau dera Val d'Aran ei carrejada ara *Era Isla des Diamants* e ar envèrs.

Atau resulte soent que tot aquerò qu'assolide dera Val d'Aran fantasiosa, qu'ei *Era Isla des Diamants*, ac remís ara pròpria Val d'Aran entà seguir eth principi de contraste e tot aquerò que se reconeish coma ua realitat bona e positiva en ua des dues concepcions, ac aplique ara auta pera lei dera analogia.

En un nivèu plan mès simple, hè çò que hec Sant Agustin en comparar es dues ciutats: era ciutat celèsta e era ciutat temporau.

Er autor entrecrotze tostemp era Val d'Aran, ièrla reau, desseparada, prauba, mancada d'ua politica concrèta, tamb defèctes o peques connaturaus coma era incomunicacion viària, tamb ues costumes arraïczades e viscudes, ua lenga pròpria e ua riquesa tanben naturau entà espleitar, tamb *Era Isla des Diamants*, que constituís era Val d'Aran mitica, rica e dubèrta a toti.

Coma en ua òbra de teatre, toti es personatges an era sua importància, a despiet de que quauqu'uns son protagonistes e d'auti personatges segondaris, açò madeish ven a èster en *Era Isla des Diamants*.

Es personatges protagonistes demoren redusits as figures de Père, Milson e Joan.

Eth personatge PÈRE ei fonamentau pr'amor que restaque e balhe consistència a toti es auti personatges e situacions. «Père avie seguit toti es pòbles dera Val d'Aran, e tamb ua maquina que portave, avie hèt es retrats des glèises, santuaris e des Sants que s'i veneren, e es clichès les sauvave com ua reliquia».

Milson constituís eth personatge mès imaginari tamb un fundament reau de tota era fòrça industriau e colonizadora dera epòca: «Milson ère un òme d'uns quaranta ans, fresc, gran, costun e fòrt. Èra plan vestit e semblave que portave era bosseta plia... Non parlave pas guaire; mès es sues paraules, quan gessien dera sua boca, toti les cuelhien tamb plaser, pr'amor qu'èren ben dites, encara que siguessen en castelhan».

Descriu a Joan coma er òme normau e corrent dera Val d'Aran; mès lèu li hè representar es defèctes o peques consuetudinari des òmes: «Joan s'avie dat ara tauèrna, e aquiu aprenie a despener-se es sòs, a emborrachar-se, a hèr deth guit e a aprèner males doctrines... ¿Ei jogador eth tòn òme?... Pensi que òc, didec Tònha avergonhida».

¿Quin entamenar hèr un comentari seriós d'aguesta novèla requista, per estil e peth contengut reau e mitic, e plia de redolència, d'aulor pròpria de darrèrs deth sègle XIX, entà hèr-ne un estudi entenible?

Entà explicitar eth contengut d'aguesta òbra de Mn. Condò e Sambeat e hèr-ne ua exposicion sistematica, emplegaram era via de causir (alistar) uns tèmes ath torn des quaus semble que de segur vire era pensada der autor, a despiet de que se poirien cercar bessè d'auti camins mès pretenciosi, mès eth hèt de redusir eth trabalh a ues unitats tematiques mos semble plan mès practic, didactic e assabentador.

Vida vidanta dera gent dera Val d'Aran

Es families

Es families ena Val d'aran com per toti es lòcs, èren nombroses en aqueri temps; hèt que viege determinat entà per'mor de hèr tèsta ara nauta mortalitat infantila. Families tamb mès de quate hilhs ère normau e soent.

Abantes de 1900, era mortalitat infantila en Espanha ère eth doble de nauta qu'era mieja europèa. A compdar de 1900 comencèc a amendir d'un biais significatiu, en tot acréisher tanplan era poblacion. Aguesta, enter 1900 e 1930 passèc de dètz-e-ueit a vint-e-quate milions de persones.

Eth mètge Dr. Navarro que siguec facultatiu titular plan d'ans de Les, non se cansave de díder que, quan eth comencèc a exercir era medicina ena Val d'Aran, i avie un equip de mètges fòrça entenuts en parides e en mainadesa: hèt que l'obliguèc entà non èster mens qu'es auti, a hèr corsets especiaus sus parides e mainatjons.

Eth subcreish, alavetz de poblacion rurau entamenèc viatge entà America o entàs ciutats. Er an 1912 marchèren 134.000 persones. Rebremem qu'er an 1911 siguec eth peyor an entara pagesia, donc era filoxèra acabèc lèu tamb es vinhèrs e coma resulta, es pagesi abandonèren es coitius de vinhes en tot emigrar entà Chile e Argentina.

Era Conca de Tremp n'estèc un fidèu expausant e exemple d'aguesta massiva emigracion de faïçon que i a encara plan de families qu'an parents aqui delà e que son es hilhs d'aqueri emigrants.

Es òmes des parçans d'Autan (Levant) cerquèren naues oportunitats en França e en Nòrd d'Àfrica.

Ena Val d'Aran coma en d'autres encontrades, non a avut pas ua linha contunha de benestança, de riquesa e de prosperitat. I a avut temps de praubetat que demore reflectida tanplan en tota era literatura de Mn. Condò, non sonque en *Era Isla des Diamants* senon tanben en *Era Caritat* e en poèma «Elegia de Salardú».

Entà Mn. Condò, era Val d'Aran ei un sostengut contraste: «Rica e praubà! —bronic Joan».

Ère praubà pera manca de sòs, de comunicacions, d'instrucció e per d'auti condicions.

Era Val d'Aran ère rica ena manèira de pensar des aranesi pes sues múltiples possibilitats.

Eth tèma dera praubetat campe totemp contrapausat tamb eth saunei d'ua possible e futura riquesa, benança e magnificéncia, balhades pes sues caracteristiques naturaus.

Totun, era situacion d'Era Val d'Aran enes moments istorics de Mn. Condò ère de praubetat e, entà miralhar-la e deishar-ne constància, causís (aliste) dues familhes joenes qu'emigren entà França, en tot deishar familha, bestiar e auviatges. Pèr entà convèncer Joan tà emigrar li ditz: «Era tèrra ... arrenda'c a qui te'n pague era contribucion ath Govèrn. Se non tròbes, dèisha'c estar».

Era tèrra non dave pas guaire. Non ère pas çò de madeish pujar bestiar bovin o cavallam, mès èren pògui es qu'avien bestiar sufisent entà viver d'ua faison miejanament ben, e plan per açò, non a pas d'èster estonant de trapar soent descripcions que remèrquen aguesta situacion.

Ara praubetat d'aguesta gent s'i amassaven es deutes arrenhuts e que s'avien de pagar ara ora de véner eth bestiar enes hèires dera tardoda.

Se non podèven pagar aqueri deutes, es creditors obligaven a neurir bestiar pendent eth iuèrn entà crubar-se eth deute qu'ère coneishut jos eth nòm de «eishiurniu¹ o gasalha»². Ditz er autor: «Pensi qu'auràs quauqui deutòts?... Bèth un, que pensava pagar tara hèira de Vielha... ua ventia de duros»³.

Emigracions

Eth pòrt dera Bonaigua e eth de Vielha constituïen ua termièra naturau entà anar tà Catalonha o Aragon, maugrat que constituïen es camins ordinaris entà escambis de tota sòrta...

- 1 «eishiurniu»: Hèr passar er iuèrn ath bestiar en tot hèr-lo-i subervíver. Açò amiat a tèrme en tot encuedar-se'n a guanh, tà que les neurisque pendent es mesi que non pòden pas gèsser entà dehòra tà pèisher, en tot pagar un tant per cap de bestiar.
- 2 «gasalha»: Convengut peth quau eth propietari met bestiar a miei guanh e a mieja pèrta tamb es pastors o ua auta persona. Tracte enter dues familhes: ua non arribe entà crompar un cap de bestiar e «pren a gasalha»era bèstia der aute, tamb dret e obligacion de neurir-lo e encuedar-se'n en tot anar a miei guanh e a mieja pèrta tamb eth propietari.
- 3 Caleria tanben ressenhar qu'es personatges amoinaires totemp son de dehòra (de delà), çò qu'espròve qu'era situacion economica non ère pas tan nera! e que òc n'ère plan mès en d'auti parçans vesins d'Aran (veir Era Caritat de Mn J. Condò).

En tot seguir eth Garona, França balhave sense trebucs acuelhença, aprenedissatge, instrucción, trabalh e sòs entà toti aqueri esperits inquiriosi que botjadi peth naut desir dera superacion personau e familiar, amassa tanben, possats pera manca de mieis economics adra-lhaven de cap entada era es passi mausegurs.

Tanben, aué encara, plan de families araneses an parents en França pr'amor d'aqueres emigracions e d'autes posteriores.

Mn. Jusèp Amiell, rector qu'estèc de Bossòst e mès enlà de Vielha, assolidèc en acte d'aumenatge a Mn. Condò qu'era mitat dera poblacion aranesa emigrave entà França. Eth aurà es sues rasons e pròves istoriques entà dide'c en un acte important dera vida culturau aranesa.

Es gojats anaven entà França entà aprenei un mestièr, generaument eth de hustèr, paredèr, carnisser e darrèrament eth de mecanician. Conden qu'un des chofèrs qu'avec eth rei Anfós XIII e que visitèc era Val d'Aran en 1921, ère aranés e hilh de Vielha e gessut de çò des de Teishineret.

Mn. Condò comence era sua *Era Isla des Diamants* en tot díder: «Tara edat de quatorze ans, Pèrre e Joan se n'anèren tà França entà aprèner eth mestièr de paredèr».

Sense excludir eth factor economic, er autor met en boca de Pèrre: «Quam me deishèc en Marselha...,jo sagè de perfeccionar-me enes dus mestièrs de hustèr e paredèr. Jo trabalhava tamb gost e tamb aficcion... çò qu'aué non sabia, londeman ac aprenia... e de temps en temps, podia manar sòs entà casa».

Guaire guanhave eth nòste praube Pèrre aprendís de hustèr e paredèr en aquera vila de Marselha, nomada peth sòn castèth d'If qu'inspirèc a Alexandre Dumas *Eth comde de Montecrist*?

Er engenhaire anglés li aufric ua soudada de cinc mil pissetes: «Vos daria cinc mil pissetes per an».

Pèrre ac acceptèc còp sec, sens cap de sòrta de dificultat ne mercandesatge.

Quan sagèc de convéncer Joan e es respectives hemnes entà partir, er element determinant son es sòs. Pèir, un praube artisan aranés, se ve virat subtamant en òme de fidaça d'un gran engenhaire que possedís aur, un compde dubèrt ena Banca de París e que li hec ja alavetz abantes de trabalhar, un present de valor d'uns rosaris: «Es grans son diamants des mès fini e era cadia ei d'aur». Er espèr d'un cambi de vida emplís Pèrre d'illusions de riqueses e de benèster, laguens d'un cantierat d'aventures e de fantasies que li hè a díder: «aguest mossur espleite era mena que, ath delà, ei des mielhors».

Veràiment, aquest saunei de riquesa e de granors economiques contraste tamb era praubetat dera vida rurau aranesa sens sòs e tamb era simplicitat en sòn minjar dera òlha aranesa tamb ensunha, lard, heda e bolh nere, entàs que n'auien.

A toti aguesti emigrants les i cerque un comun denominador psicologic:

Er engüeg, eth languiment

Semble coma s'Era Val d'Aran siguesse ua mistica serena que bailine es sòns hilhs e que non les desempare ne dèishe pas jamès, en tot anar ath sòn darrèr per tot amassa tamb eth sentiment der engüeg.

Joan abandonèc a Pèrre e lo deishèc solet en Marselha pr'amor que non podèc pas èster dehòra d'Era Val d'Aran pas guaire temps: «Joan se'n tornèc entara Val ath cant de sa mair veuda e vielha».

Aguest madeish sentiment languissent a Pèrre quan partís entà Anglatèrra: «londeman mos embarquèrem entà Anglatèrra... Seguí trist quauqui dies, mès embarrava era tristesa ath laguens deth còr tà que eth mèn amo non la podesse pas veir».

Quan er engenhaire li demane s'aurà páur tot solet ena ièrla (isla), Pèrre ce ditz: «Páur, non pas. En tot cas, engüejar-me que harè en miei d'aquera soletat... Entà non engüejar-te, —me didèc eth— te vau a da un shinhau de faena. AQUIU BAISH I A UA MENA DE DIAMANTS... e dues que n'i a en aguesta isla entà manca d'ua, sens compdar-ne ua auta d'aur».

Aprofite er autor aguest passatge entà hèr ua critica educativa deth caractèr e biaish d'èster der òme aranés? Critique era sua ambicion e desmesurada fantasia?

A despiech d'açò, aguest engüeg ei un sentiment plan mès prigond e abituau enes aranesi.

Mn. Condò ac coneishie pera pròpria experiéncia e plan per açò ac remèrque e ac met a relúder, en tot indicar qu'er engüeg sonque les i desapareish des sòns sentiments intèrns, en tot pensar e rebrembar era Val d'Aran tamb er espèr de tornar-i quan mès lèu mielhor: «Tota aguesta isla, me semblèc que l'avia vista tota era vida; es arrius, era potja, es bòsqui e es montanhes, tot ac coneishia e arren i mancave sonque es pòbles e era gent tà creir-me qu'ère ena Val d'Aran».

Aguest engüeg e praubesa constituïssen, tanplan, eth *life motive* deth pensament de Mn. Condò, qu'ena òda elegiaca a Salardú les junh tamb aguesti vèrs:

«O! victima me veigui dera crudèu praubesa
que deth mèn pòble, a casa, a empentassi m'a trèt!
E ací jo cerqui, a paupes, un shinhau de riquesa
tà que vòsta vielhesa
era hame non l'escuerce ne hèsque agra a tot a fèt.

Guaire m'engüege, mare, ena aguesta tèrra estranha,
a on totes es causes naues e lèges son!
Arren ací non veigui bèth com ena montanha...
Que non è gessut d'Espanha
me diden, mès jo creigui que viui en un aute mon.

D'alavetz estant comencèc de passar-me er engüeg e comencè de hè castèths en sable e comparances entre aguesta isla e era nòsta tant isolada com aguesta».

Era istòria se repetís: i a avut casi de gojats e de persones granes qu'an gessut dera Val d'Aran entà anar a estudiar o trabalhar dehòra d'era e non ac an pas podut tier.

Père sonque supère er engüeg pera ambicion e delèri de prosperitat que portave laguens eth sòn esperit: «Se loguèc tamb un engenhaire arquitècte». Non arribe pas d'enténer guaire ben es estudis universitaris deth sòn patron. Non ère pas frequent en aqueres entremieges hèr dues carrèras, donc, tamb ua soleta se podien e, de hèt, se plaçaven en mon deth trabalh. Tamb aguesta ambigüitat se referís ath hèt de que eth sòn patron avia ua grana carrèra entà ahiscar era sua pròpria ambicion e senter-se totaument flaunhat.

Mn. Condò demorèc dehòra dera Val d'Aran e en concrèt, viuec en Moror de la Conca de Tresp de 1896 a 1905, pòble de secan plaçat entermiei de La Noguera Pallaresa e La Noguera Ribagorçana. En aqueri tempsi e en aqueri parçans de La Noguera s'amiaven a tèrme es grani trabalhs idraulics dera restanca de Camarasa e, per tota era Conca de Tresp se parlave des grani projèctes dera restanca de Sant Antòni en Talarn .

Nòms d'engenhaires coma Pearson e d'auti anaven de boca en boca dera gent d'aqueri endrets.

Èren nòms qu'aufrien trabalh, sòs, industria e properitat. Aqueri nòms d'engenhaires anglesi o americans, bensè, ajudèren a crear era figura deth personatge coloniau de James Milson.

Quin ei era Val d'Aran?

Podem retipar un tèxte d'*Era Isla des Diamants* e se ne trèm eth vèrb en imperfèit, en tot botar-i punts de suspension, d'aguesta composicion ne gesserà era imatge descriptiva dera Val d'Aran:

«Ua ribèra polida coma cap se n'age vist. Peth miei... un arriu pro gròs e de tant en tant... d'auti mès petiti que baishaven des sèrres de cada part. Per cada cant der arriu principau... tot potjat tamb quauqui arbes de tant en tant; mès ensús, e per cada costat der arriu, ua listra de bòsc, e ath cap de tot, tamb quauqui arbes ací e aquíu...

Ua carretèra potjada... costat der arriu, un gran pilèr de socs e ath dejós un cubèrt... un ressec coma es dera Val d'aran. Es arbes... mès nauti qu'es campanus dera Val d'Aran».

Aguesta composicion mos amuishe perfèctament eth paralelisme enter era Val d'Aran e *Era Isla des Diamants*.

Ambient e cultura religiosa

Coma ei convenabla e pròpria dera narrativa, er autor presente es questions e tèmes d'un biaish vivenciau per miei de personatges que d'ua faïçon clara e concrèta incarnen era pensada que se vòu transmèter as liegedors.

En aguesta òbra i a tres personatges qu'incarnen es idèes e experiéncias religioses d'aquera epòca: Joan, Milson e Père.

Joan represente er òme incredent per rasons pròpries d'aqueth temps. Père, per contra, ei er òme de consciéncia catolica, apostolica e romana.

Milson proven de païsi d'encastre e cultura protestanta e ei descrit tamb tot eth teishum de pensada, consciéncia e forma pròpries des protestants e deth mon anglo-saxon.

Avem de tier a Joan coma er òme indiferent, pas guaire religiós, mejançant eth quau er autor vòu calar es dificultats, trebucs o objeccions frequentes que proviegen de corrents de pensada d'aqueth temps.

D'eth, era sua madeisha hemna Tònha ce ditz: «Era espia mès gròssa entath mèn còr ei er avorrimet qu'a contra era religion... Non cre pas en Diu, ne en cèu, ne en lunfèrn; ditz qu'eth mon s'a hèt per eth madeish, e qu'es persones viem des orangotans e des singes (monards)».

Raymon Card mos ne balhe lum: «Es catolics ar excès se tiegen escandalizats per'mor que Cánovas liegesse Kant; plan per açò, malaisidament podien èster capables de hèr tèsta as atacs de positivistes e darwinistes».

En aqueres epòques se heren edicions a baish prètz —tres pessetes er exemplar— d'òbres de Voltaire, Spencer, Darwin, Zola, Renan e Ibsen.

Mn. Condò coneishie peth sòn sejoern en Moror de Trempe era sémia d'aqueres idèes que hec ena madeisha Conca de Trempe er exescolapi Bartolomé Gabarró, liure pensaire en an 1887, e les trè a lúder en tot presentar-les coma contràries as sentiments dera brava gent, mès tanben vòu punchar-les per reduccion ath ridicul e, plan que òc qu'ac artenh. Non remis pas aqueres doctrines tamb arguments filosofics. Era fe ei mès lèu question de fidaça positiva en tot aquerò que despasse e non contraditz pas era rason umana.

«Père en èster en tèrra se metec a crits: Joan, hè lèu, baisha, que veiràs es tòns pairs-sénhers !

—Ada qui? —preguntèc Joan, estonat.

—As tòns pairs-sénhers. Guarda-les coma sauten d'un arbe ar aute.

—Be n'as de talents de badinar!

—Òbe, pòt badini, be dides qu'ès redescendent der orangotan? Donc, aqui qu'as orangotans, singes, monards e d'autes bèsties dera tua raça».

Aqueres paraules heren arrir a toti es viatgèrs deth Colom... sonque a Joan que demorèc un tant se pu avergonhit e enfadat. Dided:

«—Tiò, bèn dèisha'c córrer.

Père, s'ei vertat çò que tu m'as dit mès de cent còps d'aguestes bestòtes, se n'a d'aver perfeccionat quauqu'ua, e atau pòt èster que i trapem bèra persona tamb eres».

Condò cree certanament ua situacion simpla que sense cercar grani arguments filosofics e scientificos arribe ath pensament popular.

Père represente tostemp era ortodòxia, era bona consciéncia e eth víver consequent tamb es sues credences. En arribar ara *Isla des Diamants* amassa tamb quate pairs franciscans e en veir peades de civilizacion, simule ua situacion ambigüa pes missionèrs: «N'i a que diden qu'eth mon s'a hèt per eth madeish, ¿perqué, donc non a pas podut hèr açò eth madeish qu'a hèt eth solei, era lua, es esteles, e era tèrra?».

Condò non ten pas cap de paraula entà balhar ua resposta e ditz simplament: «... es frares se guardèren era un ar aute».

Père ei un òme aunèt e de consciéncia. devant era temptacion der aur e des diamants, ce ditz:

«—Manatz, que sò entà servir-vos, en tot que non aja de comprométer era mia consciéncia».

Actitud aguesta qu'aufrís ua panoramica plan diferenta ad aqueres istòries que se conden dera Val durant era primèra e dusau guèrras mondias. Ei un tèma que repetís eth conde de qu'aranesi ambiciosi demoraven es hugitius (hueitius) des païsi en guèrra pes bòsqui e pes bòrdes des montanhes araneses tamb es consequents laironicis d'aur e vè-t'av a veir se tanben tamb era mòrt des passants o caminaires.

Per miei de Père e Milson se cale en hons d'ua experiéncia viscuda coerenta des catolics e des protestants. Milson ce ditz: «J'ac sai qu'ès un bon catolic. Encara que jo sò protestant, m'agrade mès era tua morau qu'era des mèns correligionaris. Plan per aquerò en tu sò metut tota era fidaça entàs causes delicades, e en Pau, tad aqueres autes qu'espantarien era tua consciéncia de bon catolic». Père respon: «Jo èra bon catolic alavetz. En França avia perdut era mieitat dera santa religion que pare e mare avien plantat en mèn còr, ena rica, prau-ba e estimada ribèra que se ditz Era Val d'Aran.

A plaser pinte tanben era problematica vivenciau dera doctrina e consciéncia protestanta. Es paraules de Père constituïssen ua braca exposicion e critica deth protestantisme: Eth mèn amor avie neishut e viscut laguens dera religion protestanta e per aquerò hège com es auti protestants; víver sense guardar-se jamès en miralh dera religion. Atau ei que li agradèc veir qu'ès arraitz dera hè catolica qu'encara l'avia en còrtrègen quauqua huelha e quauqua flor».

Dempús d'aguesta introduccion s'interiorize mès en tèma de viuença personau dera religion en tot díder: «Avie neishut e viscut protestant, mès non credie pas arren d'aquera religion apetaçada tamb es petaci des passions d'un òme, de còr, ère mès a lèu catolic que protestant. Atau ei que me demanèc que l'ajudèssa tà encomanar-se a Diu».

Ère ambiciós Milson, mès tanben ère brave e caritadós pr'amor que hège anar er aur a còp de pès mès tanben balhave sòs sustot entàs glèises: «Ath cap de cinc dies moric Milson, eth patron d'aguesta isla (ièrla), e moric coma un catolic, en tot aver recebut toti es auxiliis spirituaus».

I a uns dialògs tamb es quaus reauce era òbra missionèra pera sua valor umanizaira: «Donques, vos juram per Nòste-Sénher que mos a redimit e que mos a de jutjar e pera sua Santa mair que seram boni mossos se vosati ètz boni patrons». «En tot parlar, coneishí qu'eth blanc (missionèr) ère un sant».

Reauce per contra era actitud de Milson botjada per interès e es sòs com tanben peth delèri de possession. Es òbres se realizaven «non pas tà de prèssa com volie er ambiciós Milson». «—Ja a rason eth arrepervèri que ditz qu'eth que tot ac vòu tot ac pèrd. Ath nòste praube amo, atau que li passèc».

Prepauze d'ua faïçon miei caperada er exemple de caritat missionèra e eth principi fundamentau de tornar ben per mau, en tot balhar era leçon de qu'eth praube Milson ne recep ja es sòns fruts: «... portèren ath praube Milson entò eth Colom tamb mès caritat e delicadesa dera que jo demorava d'aquera gent».

Er autor hè ara seguida un acte de reconeishment des dues granes ordes missionères quan ditz qu'eth cap dera naua «isla» (ièrla) s'apèrre Ignaci e eth sòn hilh Cisco. Perqué les a batiat tamb aguesti nòms, pr'amor qu'Ignasi, au mens ei un nòm pas guaire frequent ena Val? Ça'm par entà reconéisher es hilhs de Sant Ignaci de Loyola —es Jesuïtes— e tanben es hilhs de Sant Francés —es capuchins e franciscans—, ordes de requist esperit missionèr.

Acabe eth pensament missionau tamb un exemple de generositat: «Milson hec testament e me deishèc mèstre d'aguesta isla (ièrla), d'ua casa qu'avie en Londres e de dus milions qu'avie en papèrs der estat».

Era doctrina catolica admet era devocion as sants e ara Verge Maria e plan per açò quan Pèrre se trape en perills s'encomana a toti es sants e santes venerades ena Val, mès i a tanben un detalh beròi e generós que contraste tamb era blossa ambicion. «... e hi eth vòt de dar entàs missios catoliques era mieitat de tot çò que ganharia en aguesta isla, se Diu me sauve era vida d'aqueri perills».

Eth concèpte dera mòrt, cèu e lunfèrn, perqué ne parle? ... donc, pr'amor qu'es protestants non balhen importància ath lunfèrn.

Colonialisme

Eth nòm de James Milson, engenhaire anglés, propietari e senhor d'ua ièrla tamb menes de diamants e aur, era çaça e captura d'aqueri «pèths roges», era madeisha idèa de Colom-Agla, miei anfibis de transpòrt per tèrra, mar e aire, mos placen devant d'un mitan de tipe coloniau.

Es sègles XVII e XIX son es sègles deth gran colonialisme anglés encara que sigue en damnatge de tresaus potències coma estèc en cas de Cuba e Filipines.

As colonialistes anglesi, Condo les apèrre «milords» tamb un shinhau de trufandissa e pejorativament pr'amor que sonque parlen er anglés o tanben castelhan.

Pause Condò es divèrses formes de colonizar es païsi descurbits: ua colonizacion violenta, forçada e sense cap sòrta d'escrupuls e de respècte as nadius ... e un aute tipe de colonizacion doça, auantatjosa, caritadosa que ne podem díder de cristiana, missionèra e tanben dilhèu espanhòla.

«Vedí ar amo e Pau que hègen a baishar deth volador cinc òmes d'uns quaranta a cinquanta ans e dus gojatòts de quatorze a quinze. Aqueri sèt òmes èren «pèths roges» ... Avien en braci estacadi ath darrèr e portaven era cara senhalada tamb eth sagèth dera tristesa e lèrmes».

Aguest passatge mos hè recorsilhar en tota era istòria dera colonizacion d'America, en transpòrt massiu de neri d'Àfrica entà America; en escantiment de «pèths roges» d'America deth Nòrd, hèts tamb es quaus Condò non i ère pas bric d'acòrdi. Era votz de Pèrre ei era votz dera consciéncia deth pròpri autor.

Daniel Rops, en *La Iglesia de los tiempos clásicos*, pag. 150 e en capitol «Grandezas y tristeza de las misiones», ditz: «Eth trafec de neri avie artenhut un enorme desvolopament quan era espleita des empèris coloniaus exigic man de trabalh en just moment en qu'es malauties, era crudeletat e eth mortalatge hègen amendrir en terribles proporcions era poblacion indigèna. Es traficaires organizèren era caça sistematica de neri d'Àfrica. Es captius èren amiadi entara auta aurèra deth Atlantic en condicions penibles, tant terribles que'ere causa soent qu'era tresau part deth cargament uman avesse d'èster lançat as peishi-cans. Arribadi enes pòrts d'America, es esclaus neri èren establidi indiferentament òmes, hemnes e mainatges, en ua sòrta de corraus o pàrrecs a on es gasolans de carn umana anaven a causr. Un viatge virats en propietat de quauque ric possessor de tèrres o de quina societat de menes que siguesse, ères sosmetuts a un trabalh forçat que non avie pas un aute limit qu'era resisténcia fisica. Mès uroses, es gojates mès joenes entraven en lhet des sòns proprietaris».

Cau rebrembar qu'era reina Isabel de Castelha avie defenut qu'es hemnes joenes anèssen entà America. Joaquin Costa tracte d'aguest tèma der africanisme e que ça'm par que Condò liegie es articles.

Entà ressautar era diferéncia enter es divèrses colonizacions, Pierre Chenu en *L'Amérique espagnole coloniale. Revue historique*, Junhsèga, 1950, T. 94, ce ditz: «Un hèt demore comprovat, cap de govèrn, cap d'administracion coloniau, aumens en nautes esfères, amuishèc pera umanitat indigèna ua sollicitud coma era esprovada per Espanha».

Aguesta cita, dilhèu se deurie d'analisar degudament, mès semble qu'era pensada de Mn Condò Sambeat anave per aguesti camins e conviccions.

D'un aute costat, cau hèr ua referéncia ar exemplar prètzhèt missionèr qu'amièren a cap es PP Jesuïtes sustot en Paraguai, ei eth hèt des «Reducciones».

A similitud d'aguestes Reduccions, cree eth autor eth poblament dera Naua Val d'Aran. En tot seguir eth madeish Daniel Rops, pag. 156: «Ua Reduccion ère ua poblacion —n'i avec de 5000 persones— enes quaus non viuien sonque indis, jos era direccion de dus o

tres jesuïtes. En toti es lòcs se seguie eth madeish plan urban: un quadre ath torn a ua plaça ena quau se lheuave era glèisa e era casa des praubi. Aguesti èren ath còp guides esperituas, caps temporaus, administradors e, en cas de besonh, capitans des indigènes».

Es Reduccions avien coma centre principau eth Paraguai e era Argentina de Tucuman enquiath sud de Buenos Aires.

«En veir aquerò —pèths roges— jo, me queiguet eth cèu ath dessús. Pensè qu'eth mèn mèstre ère un comercant de carn umana e Diu sap es pensades que borien en mèn cervèth d'alavetz estant. Aqueth ser jo non sopè, pr'amor qu'eth comèrce que jo vedia... me hège a gre-silhar era carn dessús. Plan per aquerò, eth mèn còr ère tan trist coma aqueri malurosi qu'avien queigut enes nòstes mans».

Quines paraules tant umanes, sensibles e delicades entà contunhar en díder: «Aqueth ser non dromi. Dues páurs acaçaven deth mèn lhet ath dromilhon; era páur de hèr-me culpable d'aguest maledit comèrç e de qu'es nòstes victimes mos dèssen era paga que meritave era nòsta injustícia e crudeltat».

Colònies e metropòli

Es colònies èren entà toti ua temptacion de lucre e de comèrç, ua temptacion de riquesa lèu hèta.

Eth comèrç coloniau carrejave riquesa entàs metropòlis: sonque en Catalonha se hège eth 60% deth comèrç d'exportacion tamb era ièrta de Cuba.

Era situacion fantastica de riquesa enes colònies mos la descriu eth autor, dilhèu desmesurada, en tot referir-se ara casa de Milson: «Eth picapòrt ère d'aur e eth martèth deth picapòrt e çò que hège d'enclusa tà tustar ena pòrta èren dus diamants plan trabalhadi e gròssi coma ueus de pora. En lumedar dera pòrta i avie ua clau d'aur penjada».

Colonizacion interiora

Per'mor dera fôrça des colònies d'ultramar e a factors nauï ena vida comerciau deth país e de tota Espanha entàs darreries deth sègle XIX se viuèc ua certana prosperitat.

Raimond Card ditz en tot nomenar un economista: «sense èster çò que ne pogam aparar un país ric, Espanha s'a virat en un país tanplan prospèr», en tot referir-se ara situacion economica des darrèri ans dera decada des setanta e primèri des ueitanta, es ans d'espandi dera «herèbe deth aur».

Aguest progrès intèrn se deuèc a dus eveniments favorables qu'estèren eth convertidor Bessemer e era plaga dera filoxèra, donc, aguesti dus factors creèren ua demanda dehòra de lòc de minerau de hèr e de vins espanhòus.

Aguesta prosperitat siguec visperuada en un començament pera injeccion de capitau estrangèr. En 1899, er an coronant d'aguesta prosperitat, s'exportèren ueit milions de liures esterlines entath desvolopament dera meneria basca de hèr, per'mor qu'aguest hèr ère mès baish en fosfòr.

Dètz ans de capitau anglés e d'engenhaires britanics ena península quadruplicàren era produccion des menes de Rio Tinto en tot convertir Espanha en màger productor de coeire d'Euròpa.

«Eth mèn mèstre ère un sabent engenhaire anglés, sens parents ne familha —viuie, donques, totaument dedicat ara espleita des riqueses naturaus—. Se tot açò ei diamants —didia entà jo madeish—, era nòsta fortuna ja ei hèta».

Condò reaccion contra aquest colonialisme anglés o espleita pes estrangèrs des riqueses deth país.

«—¿Qué dides ara, Joanet —ce didec Pèir—, qu'ena Val d'Aran non i a menes? Tota era Val d'Aran ei ua mena. Es montanhes, es peisheus, es bòsqui, eth bestiar e es menes amagades en vrente des montanhes, ¿te semble que non serien menes de plata, aur e diamants, s'eth Govèrn li dèsse mieis entà espleitar-les a favor des aranesi e d'Espanha».

Posteriorament concrète mès aguesta pensada anticolonialista en assolidar: «Se's riqueses d'ací podessen èster espleitades pes madeishi aranesi, non pas per companhies de dehòra, era Val d'Aran serie era vertadèra Isla des Diamants».

Era atmosfèra generau deth colonialisme aitant interior coma exterior anèc amendrint a plaser. Cuba se perdec entà Espanha en 1898 e Filipines. Aguestes pèrtes representèren dues causes: ua plaga prigonda as sentiments dera granor patriotica e nacionau e, ua crisi irreversible entath comèrc exterior.

Condò demorèc sensible aitant ara prumèra com ara dusau question donc se planh d'aguestes pèrtes coma un signe de pàtria e drapèu en tot virar alavetz era sua uelhada de cap entath laguens d'Espanha.

Era istòria dera perda de Filipines mos la conde per miei d'Ambròsi. Ara ben, perquè la met en boca d'Ambròsi que non ei pas espanhòu ? Ç'a'm par entà cercar era imparcialitat en un ahèr usclant en aqueri moments: ua question patriotica ena quau abonden es sentiments contra un Govèrn inoperant e contra era consideracion politica internacionau en que prevau eth dret dera fòrça as estats de dret. Vergés hè ua referéncia as soldats aranesi que moriren en Filipines e en Cuba.

Era pèrda de Cuba la hè condar ath P. Antòn tamb ua istòria de Nòsta Senhora des Desemparats de Montcorbau.

Èren uns hèts recentis e que Condò non les pòt pas condar dirèctament entà non hodegar enes sentiments populars o per manca de perspectiva istorica?

Per un aute costat, era plaga dera filloxèra envadic es vinhes franceses. França importèt granes quantitats de vin espanhòu enter 1882 e 1992. Trenta vaishèths hègen cada mes

eth transpòrt de vin de Tarragona entàs pòrts francesi. Alavetz eth mercat mondiau de vins siguec mestrejat per Espanha, encara qu'es prètz se redusiren ara mieitat en quauques zònes enter es ans 1885 e 1887.

Tota aguesta prosperitat totun amendric tanplan pr'amor que entar an 1887 era «frèbe der aur» se convertic en fenomèn de depression e tanben pr'amor qu'era filloxèra envadic es vinhes espanhòles que soent demorèren abandonades.

Aguestes contrarietats dèren pas ath pessimisme e ara literatura dera angoisha economica des ans nauanta tamb un fenomèn de depression agreujat naturalment pera pèrda de Cuba e era rèsta de colònies, donc entar an 1900 eth comèrç exterior coloniau lèu avie deishat d'existir.

Devant dera queiguda des exportacions de hèr e vin, eth capitau estrangèr, a despiech d'açò, ve ua panoramica naua d'inversion.

Raymond Card ce ditz: «Talament coma avie succedit en cas des camins de hèr, es pichones societats nadies sigueren aquerides peth capitau estrangèr. Atau estèc era origina dera mès grana enterpresa d'energia electrica de Catalonha, era Canadiense (Barcelona Traction). Aguesta companhia siguec fondada per Pearson, un ancian catedratic de Massachusets, en èster eth prumèr que comprenec era importància a vier dera electricitat entara industria catalana e podec arténher un capitau qu'eth sòn rivau Rius non podec pas contrarotlar.

D'aguesta faïçon era Barcelona Traction (Compañía Holding de Riegos y Fuerzas del Ebro) se capvirèc en part d'un immens empèri financèr estrangèr, e en exemple deth desplaçament des inversions estrangères dera meneria e es camins de hèr entàs empreses de servicis publics que se produsic a compdar de 1900.

En Catalonha era abondor d'energia electrica comencèc a hèr repè entàs montanhes era poblacion qu'avie hujut entara planhèra. Amassa tamb eth camion, era energia electrica avie de tresmudar eth caratge d'Espanha».

Història d'un riu mos conde eth desvolopament des trabalhs idraulics de Camarasa entara debuta de sègle, quan Condò viuie en Moror de la Conca. Es nòms de Fred Stark Pearson, Domingo Sert, Stiles ... entèsten era lista de personatges promotors d'aguest nau reviscolament economic deth país.

Ensenhament

En subconscious e tanben en conscient deth pòble aranés i avie ans entà darrèr eth pensament de qu'era bona instrucción e educacion s'artenhie en centres educatius o collègis privadi, sustot enes religiosi. Dilhèu era practica atau les ac avie ensenhat. Era desirança e era pensada de Condò abrame a aver ena Val un centre acreditat d'aguest tipe entà satisfar es besonhs educatius dera Val e plan per açò cree ena *Isla des Diamants* un collègi a on mèrque

es linhas educatives d'aquerò que volerie ena Val d'Aran. Eth biaish coma exprimís aquest desir e besonh mos amie a rebrembar tot aquerò qu'avem condat des Reduccions des PP Jesuïtes en Paraguai.

«Ath cant d'aguesta glèisa ... en èster acabades totes es òbres dera Isla, servirà de collège tara ensenhança de toti es que vieràn en aguesta segona Val d'Aran, çò de madeish com ère anticaments en vertadèr Mijaran d'Euròpa e çò de madeish que tornarie a èster ara, se quauqui uns perdessen era ambicion que les hè dolenti aranesi».

Perqué ac ditz açò de «anticaments»?

«Tres d'aguesti quate PP franciscans seràn es màstres deth collège, e ath madeish temps es rictors des tres parçans d'aguesta isla».

E eth quatau? Ère eth madeish Condò relegat ad aqueres sucursaus de premaniment entà futuri seminaristes de La Sèu?

En tot hèr ua uelhada retrospectiva quan ditz: «com èren anticaments», se referís bessè a Nòsta Senhora de Mijaran, a on es disciples de Sant Paulin de Nola avien fondat un convent d'Agostins entar ensenhament dera Val d'Aran.

Dilhèu sigue pur edart mès semble que i avie ua certana predisposicion entà manar es gojats tà estudiar en collegis amiats per PP sacerdots e sustot entara Escòla Pia. Encara ena postguèrra n'i avec qu'anèren a estudiar eth bachelierat ena escòla Pia de Balaguer, Tàrrega o Saragossa. Aquest fenomèn avie uns arraitz mès prigondes. Urosament entà documentar çò que didem podem aufrir es fiches de gojats aranesi qu'estudièren en Collègi de Moia ath long de mieja centuria deth 1756 enquiath 1807. Entà considerar aguesta relacion coma un document de prumèra man e completament inedita. Lo transcriuem literaument e intègre mès entà devant.

¡Guairi esfòrci suportables sonque entà familhes mès amonedades! Es gojats de familhes mès umius, coma conde Condò, se n'anaven entà França: «se n'anèren en França entà anar apréner eth mestier de paredèr e de hustèr, pr'amor que vedien qu'encara èren joeni e eth saber jamès ten lòc».

En tot tornar entath tèxte d'adès, era expression «*com ère anticaments*» cau campar-la suenhosament.

Es Fraires de La Salle er an 1903 per'mor dera sectària lei francesa de començaments de sègle XX, vengueren entà Vielha en tot establir-se ena casa balhada pera Sra Abadia, en tot depèner deth sòn districte de Tolosa-Urgell. Ar endean, 1904, dauriren en Les ua escòla gratuïta e aqui madeish se refugiave eth noviciat de Pibrac, en tot demorar era arribada immediata des escolans deth pensionat de Saint Joseph de Tolosa que tant d'espandor e vida dèc ad aquera vila. En un començament s'aubergèren es tres grops en vielh casino Descours.

Aguesti ans son es dera epòca de Condò.

Viuec en Moror enquiar an 1905 e quan se n'anèc entara Val, es Fraires de La Salle ja i portaven uns dus ans, pas guairi, de prètzhèt.

Eth silenci de Condò sus era existéncia ena Val d'Aran d'ua institucion religiosa qu'a estat mèstra de mantues generacions d'escolans, qu'ei reaument significatiu e pensamentós. ¿Ei que Condò non avie pas fidança en institucions religioses que non siguessen clèrgues? Coneishec Condò era pensada de pair Manyanet, fundador des PPs de La Sagrada Família, e qu'avie estat prealablament rictor de Bagergue e saunege eth quauquarren semblable?

Tamb eth Collègi reivindica desirs ardents patriotics, culturaus e religiosi. Hè ua referéncia ara facilitat qu'an ena Val entà parlar desparières lengues, mès coma òme auançat en sòn temps reclame er ensenhament der anglés.

Eth vailet de Milson «non sabie sonque era lengua des milord, e jo que me credia massa sabnet tamb es parlars aranés, catalan, castelhan e francés, alavetz me trapè ath nivèu des saumets».

Quin concep er ensenhament ena Val d'Aran?

«En Collègje s'i ensenharà er aranés coma lengua oficiau dera naua Val d'Aran, eth catalan, castelhan, francés e anglés. Agustei cinc parlars seràn obligatòris entàs que volguen estudiar ua carrèra o aver un emplec qu'age relacion tamb eth exterior; e era Isla serà independenta e governada peth missioniste principau e peth cap qu'eth nomenarà».

Durant fòrça ans laguens era praxis administrativa, gaudien de tota fidança es institucions mixtes e coma sagèth de garentida, aguestes Institucions qu'èren fondades e amiaades pera Institucion Glèisa e membres de d'autres institucions seglars. Ne son espròva d'açò dit era fondacion der espitau de Tremp, Sal de Gerri e era madeisha administracion andorrana.

Reclame ua institucion educativa que respècte e prebotge es valors moraus e religiosi: «aguesta Isla ... aurà bona instrucción, es sciéncias afrairades tamb era morau que mos enseigne era nòsta santa religion».

Quina ère era realitat educativa ena Val a prumeria de sègle?

Dn. Juan Llarena Lluna, Cap provinciau de Prumèra Ensenhança, publicuèc per miei de Talleres Gráficos J.A. Pagés de Lleida en an 1914 e ath prètz d'ua pesseta *Páginas sobre la instrucción pública en el Valle de Aran. Estudio de la enseñanza según visitas giradas*. Ditz açò: «Vòli acabar aguesti paragraf sus er ensenhament privat ena Val d'Aran en parlar d'ua institucion ensenhaira sègles entà darrèr establida, es rendes dera quaudemoraven hòraviades e qu'ara en visita lèu simultanèa e un shinhau posteriora ath mèn sojorn ena Val, per part deth Plan III. Prelat dera diocèsi Dr Benlloch, Prince Sobeiran d'Andorra e deth Plan Exc. President dera Deputacion Provinciau de Lleida, Dn. Jusèp España, Conselhèr dera Manomunautat de Catalonha e prestigiós vielhenc, se decidís devant es bailes dera Val d'Aran tornar bastir, en tot balhar intervencion a personas seglars e gleisères ena administracion e professorat d'aguesta Institucion ensenhaira. Es fons pugén a nauta soma e acompliment atieràn a un bon ensenhament. Provien d'ua congregacion religiosa, eth centre dera

quau èren ena glèisa aué aperada de Mijaran, ath cant de Vielha, proprietària de granes propietats en territòri que non podec pas alienar en abandonar aguest solèr peth de França en sègle XVII, pr'amor que li auien estat balhades tamb era condicion de dar ensenhament as aranesi, condicion incomplibla de tèrra francesa estant.

Quan era desamortizacion sigueren es propietats reconeishudes en «láminas» intransmissibles es interèsi des quaus pugen a mils de pessetes.

Tanlèu qu'aguest Institut foncione en Vielha e non demore basa d'un mèr exercici literari senon casa d'aprenedissatge de mestièrs, de premaniment entath comèrç e era industria, de cultura seria e practica, aurà arthenhut era Val d'Aran un centre intellectuau que plan merite tèrra tan junhuda geograficament e mercantilament a França».

En Catalonha era liga de Liure Pensaires arthenhec fondar a compdar de 1900 es Escòles Modèrnes caracterizadas per un anticlericanisme agressiu, influenciades totes eres per Comte e Spencer. En 1909 eth procés de Ferrer i Guàrdia, fundador dera Escòla Modèrna, e ¡guardatz vosati! que, ans dempús, un caperan, Mn Lluís Roureda, harie era sua tèsi doctorau sus aguest autor, considerat anarquista pes poders publics, a on se pòden apreciar es valors dera educacion en libertat mès tanben enquia a on avia arribat era educacion dubèrtament antireligiosa.

Enrique de Osó, Poveda e Manjón compartiren era sua preocupacion pera redempcion dera joenessa per miei d'ua educacion catolica entà aluenhar eth mainatge des escòles jacobines e atèes.

Condò se prononcièc clarament a favor dera escòla catolica e lute per aguest madeish ideau de d'auti apostòls der ensenhament catolic contra eth qu'es liberaus e anticlericaus s'opausèren violentament. Rebremem eth madeish Galdós que, tamb es sues òbres sage de moralizar es costums d'aguest país, mès qu'ena sua òbra Electra popularize es corrents anticlericaus en tot hèr un apèl ara joenessa espanhòla entà se junhe ara luta contra eth clericalisme.

Plan qu'ei vertat qu'es extrèms jamès son boni entad arrés, mès hèn partida des movements pendulars dera nòsta vida e dera nòsta istòria.

Plan segur que bèri uns des arrepervèris que tiem normaument durant era nòsta vida vidanta son frut d'ua experiéncia pròcha (vesia) ara vertat e atau s'a debanat tamb açò que didem «qu'eth que cerque que trape».

En tot demanar a un paire dera Escòla Pia de Balaguer ce perqué auien baishat entà Balaguer gojats dera Val d'Aran entà estudiar eth bachielerat, me responec qu'ère ua tradicion, donc eth coneishie eth precedent deth sòn collègi de Moia e metudi a cercar, mos trapèrem tamb ues fiches d'aguest Collègi que copièrem literaument tament coma mos les manèc eth secretari deth predit centre en en 1991.

Fiches des escolans dera Val d'Aran en libre de matricula dera classa de menors. (Prumèra de Gramatica latina) der an 1756 enquiath 1807

- Día 28 de septiembre de 1762 entró en esta escuela de menores Gaspar Riu i Santgermer de Unya, Obispado de Comenja. Hijo legítimo y natural de Cosme Riu y de Isabel Santgermer difunta, y el día 26 de junio de 1766, examinado i aprobado pasó a la clase de Mayores. No dio nada que decir y cumplía a las cosas espirituales de la escuela.
- Día 26 de octubre de 1763 entró a esta escuela Joaquin Bruna de Unya, obispado de Comenja, hijo legítimo y natural de Bernardo Bruna y de María Pava, 13 años de edad, y el día 23 de junio de 1766 examinado y aprobado, bien impuesto en rudimentos y mediano en construcción, pasó a mayores.
Era muchacho de loables costumbres, muy obediente y rendido a sus maestros, daba ejemplo a sus compañeros en todo lo referente a piedad.
- Juan Bruna Pava, obispado de Comenja, hijo legítimo y natural de Bernardo Bruna y de María Pava, entró a esta escuela el día 8 de octubre de 1764, 14 años de edad. Se fue por septiembre de 1767 a Balaguer, por no hallar en esta villa «quid dare denti».
- Mateo Bruna Pava, de Unya de Comeja, hijo legítimo y natural de Bernardo Bruna y de María Pava, entró en esta escuela el día 7 de octubre de 1766, a 11 años de edad.
- Antón daunes y Cónsul de Tredòs, obispado de Comenja, hijo legítimo y natural de Felipe Daunes y de María Consul, entró en esta escuela día 4 de noviembre de 1766. Por no hallar casa ni que comer, se fue a Balaguer para continuar la Gramática.
- Raimundo Soca de Bagergue, hijo de Andrés Soca y Antonia Mola, entró en esta escuela día 18 de octubre de 1767, de edad de 16 años, examinado y aprobado pasó a mayores.
- Damian Fontà y España, natural de la Villa de Salardú, obispado de Comeja, hijo legítimo de Antonio Fontà y de Brígida España, entró en esta escuela el día 24 de octubre de 1771, de edad 16 años, y a 9 de marzo de 1772, habiendo muerto su padre, quedando heredero de la casa se fue de la escuela de escribir, para aprender cuentas. Muchacho bronco, de mediana capacidad y notanta aplicación.
- Lorenzo España y Bruna, natural de Salardú, obispado de Comeja, hijo legítimo de Lorenzo España y de Margarita Bruna, entró en esta escuela a 24 de octubre de 1771 de edad 16 años.
- Juan Jaquet y España, natural de Salardú, obispado de Comenja, hijo legítimo de Andrés Jaquet y de Margarita España, entró en esta escuela día 24 de octubre de 1771, de edad 14 años.
- Manuel España de Salardú de 14 años, hijo de Isidro España y Rosa Mora, entró a 9 de octubre de 1798 con los dos siguientes. Muchacho muy vivo y de pronto ingenio, pasó a mayores bastantemente impuesto en la construcción y versión a 1 de septiembre de 1800.

- Joaquin Bruna de Uñà en el Valle de Aran, de 12 años, hijo de Blasio Bruna y de Isabel Boya. Se fue y no volvió.
- Mateo Bruna de Bagergue en el Valle de Aran, hijo de Lorenzo Bruna y María Escalá. Se fue sin despedirse.
- Antonio Viló de Salardú de (21) (12) años, hijo de Lorenzo Viló y de Teresa Amiell. Entró a 14 de septiembre de 1798. Se fue a su tierra antes de las ferias de agosto de 99 sin licencia del Maestro y no compareció jamás.
- Tomás Badia de Salardú, obispado de Comenja, hijo de Felipe Badia y Isabel Riu, de 12 años de edad, entró el día 16 de septiembre de 1799. Se fue sin despedirse.
- Antonio Badia de Salardú, obispado de Comenja, hijo de Raimundo Jaquet y Rosa Castet (o Cattet) de edad 13 años, entró el 16 de septiembre de 1799. Se fue sin despedirse.

Aguest ei eth resumit des escolans aranesi pendent lèu quaranta ans ena escòla des escolapis de Moià. Eth Sr. secretari, que amistosament mos manèc aguestes fiches, mos higec ua remèrca finau que ditz açò:

Remèrca. Creigui qu'aguestes gessudes sens dèder adiu der an 1800 avien quauque res-tacament tamb era Revolucion Francesa e era páur des pairs de demorar isoladi des sòns hilhs que les avien tan luenh.

Mn. Condò, regent de Gabassa, 14 d'agost (1893- 17)

Noveme 1996

Gabassa ei un vilatge d'Aragon en La Litera, ric en aigua pes sues bones hònts e arriuets que trauèssen eth sòn termiari, hèn agradiva era vida as familhes que i demoren d'a-bitud e en èster un atirament de'ostiuejaires.

Coma didie eth madeish matrimòni Jules e Ivone Ponsolle «el clot de l'ull», a on era aigua arrage dera tèrra en un borider de sable fin e de lum, estonèc tanplan ath autor dera «Isla des diamants» e l'inspirèc dilhèu, quauque passatge dera novèla.

Gabassa ei plaçat apròp de Peralta de la Sal —a on neishec Sant Jusèp de Calasanz— relativament prèp de de Graus a on i viuèc per aquera epòca Joaquim Costa.

Condò non s'amuishe pas guaire amic e contemplaire tamb es politics, mès J. Costa siguec tota ua atmosfèra, ua ideologia realista qu'envadic aqueres tèrres aragoneses e ara qu'eth clergat li representave tanplan un bon supòrt e empara.

Joaquim Costa Martínez (Montsó, 1846 - Graus, 1911)

Un resumit dera sua vida e òbra se pòt trapar en totes es enciclopèdies aitant en cata-lan coma en castelhan. Aciu sonque aufrim es punts que se posquen restacar tamb Condò.

Neishec en Montsó mès ja de petit entàs sies ans se desplaçec entà Graus tamb tota era sua familha. En Graus i demorèc un des sòns oncles que —non ac sò pas esclarit ben— s'èra

rector de Graus o tiege un aute cargue, dn. José Salamero. Aguest oncle lo protegic entà que podesse estudiar, donc coneishie es bones disposicions naturaus deth nebot e entà 1870 entamenèc estudis universitaris en Madrid a on se licencièc e doctorèc en Dret e Filosofia e Letres. Enquia aqueth moment era sua vida auie estat ua luta constanta contra era praubetat, era malautia e era manca de supòrt afectiu. Estèc plan influït peth Krausisme e mès enlà tanben n'èstèc per historicisme. Politicament se declarave «republican federalista de bona fe», e religiosament auie devengut un racionalista cristian enemic dubèrt deth neocatolicisme. Fondèc era liga de «Contribuyentes del Ribagorza», qu'en 1892 se transformèc en «Cámara Agrícola del Alto Aragón».

Publiquèc hèra d'escrits sus Dret, questions agràries e sociaus. Preconizave ua politica de restanques e d'adaiguatges.

Se presentèc entàs eleccions municipaus de Graus de 1893 e entàs de deputat per Barbastre de 1896, mès n'estèc vençut. Siguec elegit totun deputat er an 1904. S'opausèc ara Restauracion. Predicave era doctrina deth «selfgovernement», apiejat ena democràcia federau.

Joaquim Costa hè partida d'un corròp coneishut pes sues caracteristiques pròpies e tamb nòms concrèti coma son es de Giner de los Ríos e Picavea. Toti eri formen eth grop nomenat «regeneracionistes».

Entà darrèrs deth sègle XIX se botgen tres corrents literaris e artisticas que s'entrecrotzen facilament e que son eth Modernisme, eth 98 e eth Regeneracionisme. Aguesti dus darrèri son movements tipicament espanhòus, en tot constituïr ua reaccion ath desastre de 1898.

Ernesto Giménez Caballero non trantalhe pas en descurbir-mos es trèts deth 98 ath long dera nòsta istòria: «Çò que non manque pas en cap deth 98 ei aqueth sens pessimista, aquera dolor prigonda, aqueth esglasiant escepticisme, aqueth desir de desbrembar e tornar començar e enterprèner ua vida de regeneracion. Çò que junhie a toti siguec eth patriotisme, dilhèu aqueth ... que en tot encuedar-se'n des defèctes dera patria, desir corregir-les entà capvirar-les en vertuts. Procès, donc, regenerador, ath quau sagen era màger part des libres publicadi per aquesta generacion». (Castro Calvo II, pag. 261).

1898 passe a balhar nòm a un grop literari des caracteristiques adès nomenades. Mès es «regeneracionistes», a despriet de veir era des.hèta deth 98 pera pèrta des darrèrs colònies d'ultramar: Filipines e Cuba, vòlen reagir en tot cercar era solucion as problèmas economicas e sociaus d'Espanha.

Era ambientacion e esperit de Condò ena I. des D. ei ua critica as governats e vòu aufrir perspectives naues de mielhora sociau e economica.

J. Costa recomane de modernizar era cultura espanhòla en tot hèr-la enlà des tradicions dera epòca imperiau e «passar ua dobla clau en sepulcre deth Cid». Ei a d'ider, que cau abandonar era istòria passada e deishar-la per inoperanta. Modernizar Espanha en atier era rebastida «interiora» deth país: «Recodina e escòla» son es claus entà mielhorar aguest país deishat d'anar en pessimisme nacionau.

Entà Condò e de sòrta semblabla ena I. des D., es èishi d'un país son tanben era economia e era escòla.

«Siguec J. Costa qui ath cant deth 98 lancèc mèis prigondes e jeremiaques planhences. Eth problèma terrible d'Espanha ère en sòn endarreratge, ena sua incultura, en sòn caciquisme, toti desiraven de manar e un capinaut de raça, coma avie presentit Cadalso s'expandie per toti es espanhòus.

Eth madeish Costa tan democrata, tan defensaire des libertats, en referir-se ath sòn Aragon, plen enquiàs antelies de leis apiejades en dret consuetudinari, rebrembave eth papèr decisiu qu'es pòbles avien avut entà hèr es monarques e autrejjar-les eth poder e era autoritat.

S'entristisie devant aqueres aigües que percorrien enventides peth sòn arriu pireneic, de dempús era montanha enquia era planhèra sense profitar-se, sense trapar remèdi ad aqueres tèrres assedades. Eth endarreratge dera agricultura era causa patentada. Es clams gessien des sòns pòts de patriarca dera montanha aragonesa, çò de madeish qu'en Macias Picavea ena solesa dera planissa castelhana». (Castro Calvo II). ¿E non ei tanben Condò eth patriarca que clame tamb votz potentada ena montanha aranesa mielhores, reformes e govèrns eficaci?

Tota era I. des D. ei ua critica e es aspiracions de mielhora politica, sociala e economica son eth «live motive» de tota era sua òbra.

Es regeneracionistes allèguen remèdis de tipe social, juridic e economic. Eth madeish Polavieja demanave que «*ara politica d'abstraccions captrèigue en govèrn era politica agrària, era politica industriau, era politica mercanda*».

Condò non camine o navigue per aguesti madeishi camins o madeishes aigües?: «...E me'n tornè tamb eth còr plen de fidaça de qu'un dia aguesta isla (ièrla) arribarie a èster un jardin d'espanha, plen de flors d'aur, non pas per vertut e gràcia deth govèrn e des nòsti deputats, enes quaus jamès i avem confiat, sonque pera bona volentat d'aqueri quate aranesi que se tornen tamb salut e es milions que pensen guanhar en Pacific, vieràn a hèr era felicitat e riquesa d'aguesta ièrla des Pirenèus».

Ei tota ua exclamacion e invocacion d'un òme aranés plen dera atmosfèra deth 98.

Père didie plan soent que «... s'es riqueses d'ací podessen èster espleitades pes madeishi aranesi e non pas per companhies forastères, era Val d'Aran serie era vertadèra Isla des diamants. Entà jo, me semble que Père avie arrason».

Era reïteracion «avie arrason» constituís era afirmacion de tot ua tèsi. Ça'm par que Condò percebie era riquesa des arrius. Coneishie de dempús es sòns temps de Moror es grani projectes des restanques dera Noguera. ¿Qué poirie passar en avier tamb eth Garona?

Ena *Isla des diamants*» trapam: «non trapèren pas eth Plan de Beret tan ric e bèth, aqueth Plan en que s'i cròssen aqueri dus hilhs que son era riquesa de França e d'Espanha».

Enquia aciú prevau eth pensament de riquesa en sens estetic bloc que mestregèc eth poèma de Mn Cinto Verdaguer quan cante en Canigó:

«De Beret la immensa plana
 té la forma de bressol,
 té muntanyes per barana
 on com mare aguaita el sol.
 Té per alta capçalera
 la muntanya de Cabrera.
 La geganta cordillera
 per bressar sos fills la vol.

La Noguera i lo Garona
 són los fills que Déu li dóna,
 que ja al nàixer s'empaitaren,
 corregueren i saltaren,
 com dos nins joguinejant.
 Noguera per Alòs
 tot joguinós.
 garona per Aran
 tot rondinant».

Canigó, Jacint Verdaguer. Pag. 367. *Obres Completes*. Editorial Selecta. Barcelona Cincau, edicion 1974.

Es regeneracionistes cercaven era riquesa e eth progrès interior deth país e Condò en aguesta madeish linha ce ditz: «Es aranesi encara trabalhaven de boni talents tà poder vier a hèr lèu, ací, çò que hègen aquià tà poder vier entad aguesta isla (ièrla) dera Val d'Aran era comunicaciòn tamb eth mon que daven ara d'es Diamants.

Posteriorament parle plan clar dera bastenda de dus tunèls: eth de Vielha e eth dera Bonaigua.

Semble , en resumit, èster qu'eth capítol XV ei un capítol capitèth des idèes e pensa-da renovaira de Condò enes aspèctes d'inversion, espleita de riqueses e progrès a similitud des regeneracionistes.

Costumari aranés

Cau díder, d'en primèr, qu'era Isla des diamants» non ei pas ua òbra exhaustiva en costums, mès lèu se pòt díder que conde sonque es mès coneishudi e tradicionaus.

Semble, çò primèr, que tot aquerò referent a costums ges laguens d'aguesta òbra coma un ingredient qu'acompanhe eth plat hòrt des granes illusions, idèes e projectes, pr'amor qu'es costums Mn. Condò les conde en d'auti escrits e de desparièra forma e faïçon.

Dat que hè ua referéncia plan estenuda ath costum des crespèths (pastères o pescajons) —en iuèrn—, Santa Creu —en primavera— e Sant Joan —en ostiu—, semble qu'ei de besonh dider-ne quauquarren, en tot deishar uns interrogants entà que d'auti ac conden mie-lhor.

Entà non alongar plan aguesti comentaris, explicitaram eth costum des «crespèths» en iuèrn, Santa Creu ena primavera e Sant Joan en ostiu.

Crespèths

Es *crespèths* ei ua minja típica dera Val d'Aran mès tanben n'ei en plan d'auti endrets dera tèrra occitana aperats tanben *pastères* e *pescajons* tament com les nomenen en Quate Lòcs e Pujòlo respectivament. Tradiconament en iuèrn ère era sason en que se'n hège mès consum.

Mn. Condò ac coneishie plan ben donc ena sua estança en Gessa e en Salardú ei plan segur qu'anave entàs cases a tocar tamb era rectoria e tanben ne regaudic d'aguesta lecardisa.

Raconde ua serada de frairs e cunhats e mos ditz:

«Joan ce ditz: «e tara vrespada mos haram crespèths o pescajons, com diden en Pujòlo». Er autor avie estat rector de Gessa e de Salardú e non avia pas viscut enqüèra en baish Aran e, plan per açò, non deuie pas conéisher que aqui ne diden *pastères*.

Quin se hèn? Condò ac conde per miei de dues hemnes dera novèla: Cisca e Tònha. A mesura qu'es comoditats an acreishut, tanben aguesti crespèths an amelhorat era sua composicion. Fondamentaument, era recèpta culinària ei era madeisha, mès eth prestir ua bona haria pòt aver secrèts que van d'ahíger-i quauque goterèr d'anís o Marie Brizard, boder de lèit, canèla e d'auti elements actuaus de pastissaria. Generaument coma sò dit adès, se hègen en iuèrn quan es serades son longues e heiredes, o mès ben de hòrtes torrades.

Tres de mai: Santa Creu en Salardú

Ac raonde per miei deth paire franciscan en ua narracion laguens de ua auta e ac hè de faïçon magistrau (pag 106 Obra).

Sant Joan: eth haro

Tot aquerò que hè referéncia as huecs de Sant Joan non ei pas un conde de quate dies e endonviat pes aranesi, donc a uns arraïcs romans plan clari e definidi.

Es romans, es latins, es poblants deth Laci hègen ues hèstes en aunor deth Solei, justament en iuèrn quan eth dia ei mès cuert e era net mès longa. Tanben quan arribave er ostiu

e eth dia ère plan long e era net plan cuerta celebraven hèstes que coneishem tamb eth nòm de solstici d'ostiu.

Trapam referéncias ena mitologia grèga e latina.

Eth haro e es halhes entà Sant Joan an significacion especiau en dus pòbles dera Val d'Aran: Les e Arties. Toti dus an tèrmes d'aigües caudes e eth madeish costum. A tanben era madeisha origina?

Constituissen uns costums hèra antics que bessè s'an cristianizat. Condò vòu instrusir eth pòble e explique un des sens cristians deth huec coma lum esperituau.

«Eth paire Anton anave revestit de suberpelís e estòla, un aute frare portave era caudereta dera aigua senhada tamb er asperson e es mainatges portaven toti era halha en còth. Reaument be n'ei de polit aguest costum —didec paire Anton.

Semble coma s'entensesse en votz a Zacaries, pair de Sant joan Baptista que ditz de Nòste-Sénher: *Illuminare his qui in tenebris et in umbra mortis sedent, ad dirigendos pedes nostros im viam pacis*. Ei un tròç deth Benedictus qu'er Evangèli met en boca dera Mair de Diu quan se trape tamb era sua cosia Elisabet, era mair de Joan Baptista».

¿Perqué ten aciu eth latin? Ei er unenc tèxte latin que ten. Ac cristianize non sonque tamb eth rite dera aigua senhada senon que tanben balhe un explic biblic: «Aqures lums me semblen era imatge des lums que mos portèren Sant Joan de Nòste-Sénher e Nòste-Sénher deth cèu».

Ère felibre Mn. Jusèp Condò Sambeat? «Frederic Mistral avie fondat en en 1854 amassa tamb sies amics sòns era societat deth Felibritge que lèu s'escampilhèc per tot eth terrador occitan. En an 1868 estèc convidat entàs Jòcs Floraus de Barcelona e recebut trionfaument coma eth representant dera reneishença occitana. Era naua trobada de catalans e occitans avec lòc en Avinhon er an 1874 tamb motiu des Jòcs Floraus Occitans que se celebrèren en aguesta ciutat, en tot assistir-i ua importanta delegacion catalana, amiada per Albert Quintana, que aqueth madeish an avie estat nomenat president des Jocs Florals de Barcelona». (*Els anys vint en els Països Catalans. Noucentisme/Avantguardisme*. M. Bensoussan. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. 1997).

En aguest madeish libre s'i trape Francesc Matheu tamb eth sòn poèma «*Lo cant del llati*» deth quau ne trèm era prumèra estròfa:

«Mentres nos quedi dins la memòria
la imatge del temps passat,
mentres nos lligui la nostra història
amb llaç fortissim de germandat,
serem llatins,
llatins per fora, llatins per dins,
sempre llatins.»

Er amic de Condò Sambeat, Bernat Sarrieu, hè un discors «*En aumor de Mn Condò Sambeat en Les, eth 22 d'agost de 1925*». Qui ère aguest Bernat Sarrieu?

Ancian escolan dera Escòla Normala Superiora. Agregat de Filosofia, filològ e poèta gascon, majorau deth Felibritge e fundador dera «Escòla deras Pireneas» (1875-1935).

Ua relacion d'amistat, tanplan non podie pas hùger a ua influéncia o aflat culturau e lingüistic com era deth Felibritge.

I a tanben era remèrca de quauquarren magic: «*Heishets d'èrba e flors*», pag. 112-120, quatau paragraf.

Quines èren aguestes èrbes qu'es gojates amassaven entà hèr aguesti nhòcs o heishets e qu'ères madeishes portaven a benedir eth dia de Sant Joan?

Deisham aguest capitol sens explicitar quauqui aspèctes plan interessanti, mès ac deisham atau tamb era idèa de que d'auti mès coneisheires dèishen prèst eth pauc o fòrça que manque de tot aguest trabalh sus eth entorn literari de Mn. Jusèp Condò Sambeat.

Un saunei. Ua realitat

En darrèr capítol de *Era Isla des Diamants*, er autor manifeste eth sòn saunei com un esper de tot aquerò qu'avie escrit se virarie en ua realitat. I a, com apèren es filosòfs, uns èsters en poténcia, que non sonque an forma e realitat ena pensada, senon per'mor d'èster possibles e fantasiosi pòder passar, un dia o un aute entath mon dera existéncia.

Cent ans dempús de Mn Condò, *Era Isla des Diamants* ei un conde, un saunei, ua fantasia o ei un ideau hèt realitat e qu'artenhem tamb es dits dera man?

Aguest autor escriuie entàs darrerries deth sègle XIX: «E me'n tornè tamb eth còr plen de fidaça de que, un dia, aguesta isla arribarie a èster un jardin d'Espanha, plen de flors e d'aur. Encara que ditz Cervantes que non i a segones parts de bones, se podéssem escrìver era d'aguesta istòria, verie èster tan bona, que toti es aranesi mo'n chucaríem es dits».

Dilhèu quauquarrés escriuerà bèth dia, en lengua aranesa (occitana) ua dusau part d'*Era Isla des Diamants*, donc serie hèr realitat un desir de Mn Condò.

Tamb aguestes darrères frases, voleríem sonque suggerir que i aurie era possibilitat d'escrìver ua dusau part e des tempsi actuaus tamb totes es flors d'aur e tamb es sues espies normals e pròpies.

Enta entamenar aguest prètzhèt, cau temps, volentat, paciéncia e esperit entà comparar tamb era ajuda dera perspectiva deth temps, era pensada, actituds e desirances der autor que constituïssen eth hons d'*Era Isla des Diamants*, tamb era realitat que cor pes pòbles, viles, carrères e places dera Val d'Aran. Non i aurie pas de mancar un estudi dera familha e emigracion, dera cultura, religion e costums nauères dera Val d'Aran, tamb era corresponenta critica constructiva e negativa des eveniments desvolopats pendent aguesta darrèra centuria.

Bibliografia campada

- La Iglesia de los tiempos clásicos.* Dniel Rops. Edit. Luís de Caralt. Barcelona, 1957.
- Historia de la antigua Villa, hoy ciudad de Tremp.* Miguel Lledós i Mir. Rdit. Barcino, SA, 1977.
- Obres Completes.* Jacint Verdaguer. Edit. Selecta. Barcelona, 1974.
- Mitologia Greco-Llatina.* Grimal.
- España 1808-1939.* Raymond Car. Ariel. Barcelona, 1970.
- Aumenatge dera Glèisa Aranesa a Mossen Jusèp Condò Sambeat.* Bossòst, 1990. Copi-Art SA. Barcelona, 1991.
- Réquiem por un campesino español.* Ramón J. Sender. Destino. Barcelona, 1974.
- La Salle 1.892-1.992. Centenari de la Província de Catalunya.* Josep M.ª Segú Royà.
- Introducción a la novela contemporánea.* Andrés Amorós. Edit. Cátedra. Madrid, 1974.
- Història de la Literatura española I-II.* J.M.ª Castro Calvo. Credsà. Ediciones y publicaciones. Barcelona, 1964.
- Los mitos griegos.* Robert Graves. Alianza Editorial. Madrid, 1985.
- Sícoris. Biografia d'un riu català.* Carner Ribalta. New York, 1941. Dilagro SA Editorial. Edicions Lleida. Offset Romeu. Balaguer, 1981.
- Era Isla des Diamants.* Copyright by Escolò deras Pireneos, 1981.
- Páginas sobre la instrucción pública en el Valle de Arán.* Juan Llarena Lluna. Tipografía José A. Pagés. Lérida, 1914.
- Diccionari de l'Enciclopèdia Catalana.*

